

Sal Santen
KINDERDIEF

roman
De Bezige Bij

Kinderdief is het tweede boek waarin Sal Santen fragmenten met jeugdherinneringen uit zijn eerdere werk heeft geordend, omgewerkt en aangevuld tot een roman. Stond in *Heden kijk-dag* het joodse arbeidersgezin centraal waarin hij opgroeide in de jaren twintig in Amsterdam, in *Kinderdief* beschrijft Santen hoe hij zich tijdens de crisis van de jaren dertig ontwikkelde tot revolutionair.

Na de driejarige HBS belandt de vijftienjarige Sal op een kantoor waar men zich erop toelegt de mensen die het toch al moeilijk hebben het leven nog zuurder te maken: hij wordt deurwaardersklerk. Hoewel hij zelf geen beslagleggingen of huisuitzettingen hoeft te verrichten, raakt hij in een gewetensconflict. '... juist omdat ik op een deurwaarderskantoor werk wil ik voor de wereld duidelijk maken dat ik mezelf wil blijven, dat voor mij niet geldt: wiens brood men eet, diens woord men spreekt.'

Santen zoekt aansluiting bij de vakbondsjeugd, die zich onder de druk van de crisis en de dreiging van het Duitse fascisme scherp naar links wendt. Ten slotte treedt hij toe tot de revolutionaire jeugdbeweging. Hier ontmoet hij de dochter van Henk Sneevliet, op wie hij hartstochtelijk verliefd wordt.

'Sal Santen heeft zijn kinderjaren teruggebracht tot de essentie, de emoties op de momenten die zijn leven bepaald hebben.'

Aleid Truyens, *NRC Handelsblad*

KINDERDIEF

BBLITERAIR

SAL SANTEN

Poste-restante Rood politieke trilogie
Heden kijkdag roman

DE BEZIGE BIJ

Sal Santen
KINDERDIEF
roman

1988

UITGEVERIJ DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 1988 Sal Santen
Omslag Frits Stoepman
Druk Tulp Zwolle
ISBN 90 234 3061 1 CIP
NUGI 300

*Voor Ben en Coba,
ter herinnering aan Maurits*

‘... en dan die kringen van deurwaarders
met hun exploten en anderen rommel...’

WILLEM ELSSCHOT

BEROEPSKEUZE

‘Gaaf u ziffen’, zegf de ambtenaar bij het gemeentelijk bureau van Beroepskeuze, en wijst ons van achter zijn bureau twee stoelen aan, terwijl hij uit een map in een la een invulformulier pakt. ‘Zo, dat is zeker uw zoon’, vraagt hij vader. ‘Dat kun je wel zien. Heb je al een vak gekozen, jongeheer?’ Hij glimlacht naar mij, en ik zie alleen dat de zon, die door een kier naast het gordijn naar binnen schijnt, op zijn schedel weerspiegelt, en dat er stofjes in de lichtbundel schuilhokje spelen en in het donker van de kamer verdwijnen.

‘Ja meneer’, antwoord ik schuchter, ‘typograaf.’

‘Wat heeft hij voor opleiding?’ vraagt de ambtenaar aan vader.

‘Driejarige HBS.’

‘En dan typograaf?’ klinkt het verwonderd, ‘weet je dat zeker?’

‘Hij zou naar de kweekschool gaan, maar daar was hij twee dagen te jong voor’, onderbreekt vader haastig.

‘Te jong?’ vraagt de ambtenaar verbaasd.

‘Ja, hij moest op 1 augustus vijftien jaar zijn om met zijn einddiploma naar de tweede klas te mogen. En hij werd op de derde vijftien. En voor die twee dagen verschil wil hij niet naar de eerste.’

‘Heb je daar wel over nagedacht?’ vraagt de man nu aan mij.

‘Een ander wordt gestraft omdat hij achtergebleven is. Mij willen ze straffen omdat ik te voorlijk ben. Dat neem ik niet’, antwoord ik.

Mijn stem klinkt opgewonden, en vader heeft me nog zo gezegd dat ik netjes moest zijn, en met twee woorden spreken. Die lui kunnen je maken of laten stikken. Van hen hangt het af wat voor betrekking je krijgt. En vader zegt haastig:

‘In elk geval wil hij nu proberen bij de gemeente te komen.’

‘Maar dan toch niet als letterzetter of als drukker. Daar kan hij niets mee doen. Laat hij dan beginnen op een particulier kantoor om ervaring op te doen. De gemeente komt later wel.’

‘Schrijft u hem dan maar voor de gemeente en voor een kantoorbetrekking in’, zegt vader in mijn plaats. En ik denk: ‘Kantoorpikkie, godbewaarme: kantoorpik.’

‘Armenraad’ staat er op de oproepkaart van Beroepskeuze. Dat is een gemeente-instelling en ik heb niet eens op een gewoon kantoor gewerkt.

Vrouwenogen monstere mij van top tot teen. ‘Hoe oud ben je? Nog veertien? En je hebt je diploma driejarige? Mag ik je cijfers eens zien?’

Haar hoofd gaat van boven naar beneden langs de lijst, dan in omgekeerde volgorde. ‘Dat is wel mager-tjes, vind je zelf niet?’

‘Mijn zusje is in november gestorven.’ Dat heeft vader bij Beroepskeuze ook gezegd, maar ik moet slikken nu ik hetzelfde antwoord geef, als ze maar niet denkt dat ik lieg, en ik krijg een kleur.

‘Je kan toch wel fietsen, hè?’ vraagt ze minzaam.

Alle mogelijke vragen heb ik op de heenweg in gedachten beantwoord. Maar fietsen? Moet dat op kantoor?

‘Ik zal het zo gauw mogelijk leren, juffrouw.’

‘Daar ben je dan wel laat mee. Ik heb iemand nodig die ook de boodschappen kan doen. Die kunnen niet blijven liggen totdat jij zover bent. Het spijt me jongeman, dan kan ik je niet gebruiken.’

‘Stommeling’, schreeuwt vader als ik het thuis vertel, en zijn gezicht wordt steeds roder. ‘Wanneer krijg jij nog eens je verstajem bij elkaar. Meneer kan niet fietsen. En dat vertelt-ie zonder blikken of blozen, want meneer kan niet liegen. Tegen je vader en moeder zeker ook niet, hè? Alsof je in je eerste sjkorempie gebarsten bent. Wät een gek. Wät een stumper. Een gemeentebetrekking. Die laat-ie zomaar schieten...’

‘Hier is je bureau. Ga daar maar zitten’, zegt de magere, blonde juffrouw van misschien drieëntwintig jaar op het im- en exportkantoor aan de Prins Hendrikkade, waar ik als jongste bediende ben aangenomen.

Het is nu niet druk, de mail is pas weg, en ik denk dat ze meel bedoelt.

Verrek, ze heeft een AVRO-speldje op.

‘Deze schrijfmachine is voor jou, probeer er maar wat op te tikken.’

Zij draait een vel papier in de machine, zegt: ‘Doe het zelf eens’, en gaat naar haar plaats. Wat moet ik verzinnen? Met één vinger druk ik een toets omlaag, dan wat vlugger. Trots lees ik wat ik heb getikt: Leve de V A - R A , weg met de AVRO.

Ik moet zo nodig piesen, dat ik mijn benen tegen elkaar knijp. Kun je zomaar naar de wc gaan? Ik steek aarzelend mijn vinger op, vraag: ‘Juffrouw, mag ik even naar achteren?’ Bij mijn terugkomst zit ze te praten met de twee meisjes die er ook werken. Ze lachen, en de jongste, die Stella heet, proest in haar zakdoek.

Zouden ze het over mij hebben? Over de VARA en de AVRO? Wat stom van mij om dat te tikken.

‘Zeg Sal’, vraagt de oudste juffrouw, ‘zo heet je toch, niet?’ en zij probeert weer ernstig te kijken. ‘Je moet naar de Kamer van Koophandel in het beursgebouw op de Dam om er deze papieren naartoe te brengen.’

Ik loop al in de buitengang als Stella door het raampje naar me roept: ‘We hebben een fiets, je mag wel de fiets nemen.’

Gebukt, het stuur aan de hand, ren ik onder het grote raam van de bel-etage door, waar de baas zelf zit. Pas in de brede, geasfalteerde Uilenburgerstraat, waar het op zondag krioelt van de mensen vanwege de Jodenhoekmarkt maar die er nu verlaten bij ligt, stap ik op de fiets, een freewheeler met handremmen. Ik val naar een kant. Autopettend gaat het wel, tot ik het fietsen opnieuw probeer en als een dronken man door de straat slinger. Opa is wel eens sjikker geweest, flitst het door mij heen. Opa en opoe hebben hier vlakbij gewoond, in de Foeliedwardsstraat.

In het beursgebouw weerkaatsen ontelbare stemmen in de holle ruimte. Zouden dat speculanten zijn? Hier hebben ze Frank van der Goes een keer de deur uit gooid omdat hij socialist was.

Voor zijn werk als assuradeur moest hij er zijn. Ze hadden hem herkend als een van de twaalf oprichters van de Sociaal Democratische Arbeiderspartij, de SDAP. Zo bekend waren ze, dat ze de twaalf apostelen werden genoemd. En bijna elk van hen ging een voor-aanstaande rol spelen in de sociaal-democratie. Frank van der Goes, een echte aristocraat, zei vader, een nette kerel. Maar waar is de Kamer van Koophandel? Nog een trap op, linksaf.

Er loopt ook een vanzelf rollende, open lift. Ik stap niet snel genoeg uit en glijd verder mee omhoog, tot boven aan toe, waar hij krakend opzij schuift en in een tweede liftkoker weer omlaag rolt, alle etages langs, tot in een donkere kelder, dan word je weer omhoog getild. Op de vloer van de liftkooi zit vooraan een klepje. Als je voet ertussen komt beweegt het mee zodat je niet beklemd raakt, maar op hetzelfde ogenblik stopt de keten van liften, zoals de bakken van een tot stilstand komende baggermolen. Je kan het ook zelf doen, met je hand; dan zit iedereen gevangen, zolang niet een monteur de liften weer in beweging stelt.

Langs het plantsoentje op de Vijgendam rijd ik de Warmoesstraat in. Straks loop ik met de fiets aan de hand door de Lange Niezel, rechtsaf het Oudekerksplein op. Daar kun je wat zien. Gisteren heeft een hoer tegen het raam naar me geklopt, en een andere, die in de buitendeur stond, riep: 'Hee, liefje, kom eens bij me. Dan gaan we wat lekkers doen.' Ik kreeg een kleur. Als ze dachten dat ik nog een jongen was lokten ze me heus niet. Zou het lekker zijn? Een knaak. Daar moet ik een halve week voor werken. Zag ze dat ik besneden ben, en misschien was ze wel een risjaante en had ze een hekel aan joden.

'Lul', roept een chauffeur onverwachts door het open cabineraampje van zijn vrachtwagen, en als ik verschrikt opkijk: 'Ja, jou bedoel ik, slijmerd. Je mag in deze richting niet fietsen.'

Wat bedoelt hij? Het voorwiel van mijn fiets botst tegen de stoeprand, ik wil afstappen, ren als een bezetene naast mijn fiets om niet te vallen en smak door het glazen deurraam van een café.

Dan is het 3 augustus 1930, en word ik echt vijftien jaar. Mijn cadeautje staat in de keuken. Cadeautje? Een fiets. Van de Onderwijzers Wieler Club, waar oom Sam lid van is. Oom Sam, tegen wie we gewoon Sam zeggen, omdat hij nog zo jong is. Een fiets op afbetaling. Een daalder per week. En hij heeft een terugtraprem.

‘Halt’, roept de smeris op de brug van de Jodenbreestraat en steekt zijn armen breeduit, om het verkeer van de Oude Hoogstraat door te laten. Verrek, mijn fiets wil niet remmen, nu die ene trapper recht omhoog staat. Ik trek met alle macht aan mijn stuur, maar nu zit mijn voorwiel tussen de benen van de smeris, die bijna valt.

‘Ga maar eens mee naar de kant’, maant hij, ‘je remmen deugen niet.’

‘Jawel hoor’, antwoord ik, ‘het komt door mijn trappers, die stonden net verkeerd.’

‘Stommeling, als je niet kan fietsen, moet je niet op zo’n ding gaan zitten’, snauwt hij me toe, en dan: ‘En sodemieter gauw op, volgende keer slinger ik je op de bon.’

De directeur heeft me geroepen. Terwijl ik op het voorkantoor kom, schreeuwt hij tegen de werkster: ‘Laat het niet meer gebeuren, twee onkostennota’s voor een pond soda in een week: hier, tweemaal drie cent.’ Zij haast zich de kamer uit, kijkt in haar verwarring nog scheler dan anders, ofschoon ze mij verzekerd heeft dat ze bij elke bevalling minder scheel is geworden, en ze heeft tien kinderen, onder wie de beroemde voetballer Jantje Damen.

‘Wil je even vier broodjes met lever voor me halen?’ vraagt de directeur. ‘Hier heb je één-zestig.’

Veertig cent voor één broodje? Je kan wel zien dat hij rijk is. Moeder krijgt van vader een gulden per dag voor het hele huishouden.

Op weg naar huis rijd ik op mijn gemak met mijn nieuwe karretje de binnenstad door, Weteringschans, rechtsaf het Westeinde op, langs een geparkeerde auto.

Het portier wordt aan de straatzijde opengesmeten en nog voor ik kan uitwijken, slaat het tegen mijn stuur.

‘Pas op’, gillen mensen en terwijl ik van de straat omhoog kijk, knarsen de wielen van een tram vlak voor mijn ogen. Ik duw de op de rails liggende fiets voor me uit om de tram tegen te houden, maar word zelf achteruitgeschoven langs de straatstenen. Het gevaarte, waarvan de koplamp mij aanstaart, komt piepend tot stilstand.

Mensen komen om me heen staan. Bloed druppelt door mijn met straatvuil besmeurde knokkels.

‘Loop eens een stukje’, commandeert een man, ‘nu je armen bewegen.’ Hij stelt vast dat ik niets gebroken heb. ‘Gelukkig, dat is goed afgelopen.’ Goed afgelopen noemt-ie dat. Het voorwiel van mijn nieuwe fiets is verwrongen.

De man van de auto rijdt weg en roept: ‘Dan moet die klootzak maar uitkijken.’

‘Neem zijn nummer op en ga naar het politiebureau op de Stadhouderskade’, roept een vrouw.

Agenten zitten aan een tafeltje te kaarten. Eentje, achter een soort hoge toonbank, vraagt: ‘Wat kom jij hier doen? De deur van een auto tegen je aan gegooid? Daar kunnen we niks aan doen, daar bestaat nog geen verordening tegen.’

Ik sleep de fiets mee over de stoep van de Stadhou-

derskade. Daar heb je Heinekens al, op de hoek van de Van der Helststraat, en ik weet nog steeds niet hoe ik het vader moet vertellen. Hij heeft pas één keer op de fiets afbetaald en nu is hij al kapot.

Voorzichtig zet ik de fiets tegen het winkelraam en ga het stinkeltje binnen, zoals vader zijn schoenmakerij noemt. Er is een klant om zijn hakken te laten maken en geduldig wacht ik tot hij vertrokken is. Om te stotteren:

‘Er is wat naars gebeurd. Een auto gooide zijn deur open juist toen ik erlangs reed. Toen ben ik op de tramrails gevallen. Kijk maar’, en om het te bewijzen laat ik vader mijn bloedende knokkels zien.

‘En verder?’ vraagt vader.

‘Op dat ogenblik kwam er een tram aan, en nu zit er een bukkel in mijn voorwiel.’

Vader fronst zijn wenkbrauwen, zoals hij altijd doet als hij kwaad wordt. Ik trek mijn hoofd in mijn schouders, alsof ik bang ben dat hij me zal slaan. Maar hij roept naar Maurits, achter in de schoenmakerij:

‘Pak even de verbandtrommel.’

Eerst moet ik mijn knokkels onder het kraantje bij de wc schoonspoelen en ze stevig afdrogen, omdat vader jodium op de open plekken wil doen.

Ik bijt mijn kaken op elkaar, zo brandt het bruine spul in de wonden, het is alsof er met een mes in wordt gestoken.

Terwijl ik mijn ogen nog dichtknijp, zegt vader: ‘Het is godzijdank goed afgelopen. Maandag ga je met je fiets naar de rijwielhandel waar hij is gekocht. Laat het voorwiel nakijken, en probeer het onder de garantie te laten vallen. Tenslotte kun jij er ook niets aan doen. En ga nu gauw naar huis, anders kom je ook nog te laat op avondschool.’

MIJN EERSTE LANGE BROEK

Ik verveel me dood op dat kantoor. Niets leer je er. Boodschappen doen. Enveloppen tikken. Alle Chinese namen van de klanten in Suriname ken ik uit mijn hoofd. Zakjes met zilver voor de export moet ik verzegelen. Een staaf lak in brand steken aan een gasvlam, en de smeltende lak langs de naden laten lopen. Een brandende klodder is op de rug van mijn hand gevallen en wilde niet doven. Je moet opletten, anders heb je altijd zulke grapjes. Toen ik een la opentrok kwam er een splinter zo diep onder mijn nagel, dat ik ermee naar de dokter moest. Hij maakte er een zaakje voor de Ongevallenwet van, dat betaalt goed. Zelf had ik er niets aan, want ik moest wel blijven werken. Toch kreeg ik een oproep voor de Droogbak, waar een ambtenaar van de Ongevallenwet me erover uitvroeg alsof ik zat te liegen.

En nu is de ambtenaar van Beroepskeuze bij mijn baas voor me komen pleiten. Hij had gehoord wat voor onbenullig werk ze me lieten doen. 'Hebt u geen taak voor hem waarvan hij iets kan leren?' vroeg hij. Dat hadden ze niet. 'Daar hebben we geen jongste bedienende voor.' Om me vast te houden hebben ze mijn salaris verhoogd van vijf gulden naar zeven gulden vijftig per week.

Dat is lekker meegenomen. Nu krijg ik van vader drie kwartjes zakgeld. De zes gulden vijfenzeventig voor kostgeld komen hem goed van pas.

Verschillende keren is vader dat jaar al ziek geweest.

Dan koopt moeder een fles Bloedwijn bij de Coöperatie, giet een glas half vol, smelt er een aspirientje in, voegt er kokend water bij en geeft het vader te drinken voordat hij onder de wol kruipt. Hij gaat ervan zweten, zo erg dat de zweetlucht je neusgaten vult en hij zich 's morgens moet verschonen voordat hij weer naar de schoenmakerij gaat.

Het herhaalt zich zo geregeld dat hij zichzelf een halve sikkelerlap begint te vinden met al die glazen wijn. Aan alles geeft hij de schuld. De uitpoetsmachine blaast stof in het rond. Het tocht in het winkeltje en het is er koud omdat er geen kolenkachel kan branden, en het olieachtje walmt voortdurend. Onvermoeibaar knipt hij de pit bij, wat een uurtje helpt, waarna de roetvlokken opnieuw ronddwarrelen. Een hele dag zit hij in de kou, van 's morgens acht, tot 's avonds acht, en op zaterdag zelfs tot elf uur.

'Dat is mijn sjabbes', klaagt hij tegen Sam, die zijn schoenen komt halen. Natuurlijk zijn ze nog niet klaar maar nu haast vader zich om ze uit te poetsen. Sam komt bij hem staan, naast de uitpoetsmachine.

'Kijk uit', roept vader maar het is al te laat, de grijze tweedjas van Sam zuigt zich aan de machine vast, een slip draait met de as mee. Met een sprong slaat vader de handel van de motor uit. 'Er is godzijdank niets gebeurd', verzucht hij maar in de jas van Sam zit een scheur.

'Die kan ik niet meer dragen, daar kan ik niet mee naar school', klaagt hij.

Vader probeert hem de jas nog aan te smoezen. 'Die scheur kan Sientje wel maken', zegt hij. 'En bovendien, wat maak je je te sappel voor de zes gulden per week die je als kwekeling-met-akte verdient.'

Maar Sam is het er niet mee eens. Zo kan hij niet solliciteren naar een vaste aanstelling. 'Hou jij die jas maar', zegt hij tegen mij, 'ik ga aan de overkant bij Ketelaar een nieuwe kopen.'

Ik heb er een mazzeltje aan want voor haar doen heeft moeder die scheur netjes gemaakt. Het is alleen jammer dat ik nog een korte broek draag. Met die jas aan krijg je het gevoel alsof je in je onderbroek loopt, die onder je overjas verborgen zit.

Vader heeft mij al een hele tijd een lange broek beloofd, maar nu hij steeds ziek is verdient hij geen stui-ver.

Aan de huisdokter ligt het niet dat de kou van vader niet wil wijken. Die doet meer dan zijn best. Toen hij, vers van de universiteit, zijn praktijk begon, waren wij zijn eerste patiënten. Het is een soort eerstgeboorterecht dat we voor alle borden linzensoep ter wereld niet verkopen. Op het particulier spreekuur mogen we komen, al zijn we fondspatiënten, en ook 's avonds kan vader bij hem terecht, omdat hij overdag niet uit de schoenmakerij kan worden gemist.

Maar als ik met een wrat op mijn vinger bij de huisarts kom, stuurt hij me weg. 'Ik moet naar een comité tegen het oorlogsgevaar', houdt hij me voor, 'en wat vind je belangrijker: de strijd tegen de oorlog of zo'n wratje?'

Tegenover vader is hij niet vervelend. Van alles geeft hij hem te slikken om zijn voorhoofdsholteontsteking te genezen. En ten slotte stuurt hij hem naar het Joodse ziekenhuis.

In het ziekenhuis aan de Nieuwe Keizersgracht, waar de bezoekers in een stenen hal samendrommen totdat

zij naar de patiënten mogen, fluisteren sommigen over de toestand van een familielid, anderen prijzen het goede eten dat je in het normale leven niet krijgt, weer een ander maakt een geintje: 'Beter dat je in de CIS dan in de PIS ligt.' De CIS is het Centraal Israëlitisch Ziekenhuis, de PIZ het Portugees Israëlitisch. Tegenover de Portugezen is het een rotgeintje, al is het bedoeld als woordspeling: als je in de zeik zit ben je er slecht aan toe.

Vader moppert, wanneer ik aan zijn bed sta:

'Ze hebben me geopereerd zonder me weg te maken. Dat kon niet, zei de chirurg, bij een operatie aan je hoofd.' Ze hebben een gat geboord van zijn voorhoofdsholte tot door zijn kaak, waar een slangetje doorheen loopt. Een scherp goedje moet de ontsteking ontsmetten. Tijdens de operatie stond de radio aan om hem af te leiden.

Zolang vader er niet is, helpt een oude vriend van hem in de winkel. Hij is leerhandelaar bij het Concertgebouw in de buurt en kent vader nog van heel lang geleden, toen we nog in goeie doen waren. Gekleed in donkerblauw kostuum zit hij achter de toonbank, staat de klanten te woord, terwijl Maurits de schoenen repareert. Zijn vlinderdasje pronkt op zijn witte overhemd en altijd heeft hij het over vader. Het was zo jammer dat hij is blijven steken... Bevriend zijn ze destijds geworden omdat ze alle twee rood waren. Als hij de AJC ziet lopen, krijgt hij tranen in zijn ogen. Zo praat hij altijd, en wij kijken tegen hem op, een rijke man, voor het eerst in ons leven.

Van ons zakgeld hebben Maurits en ik samen een loterijbriefje gekocht. Tenminste: het twintigste deel van een lot. En we winnen een vierhonderdje. Na af-

trek van alle kosten krijgen we zeventien gulden, acht en een halve piek de man.

Als ik er eens mijn eerste lange broek voor kocht? Zeker, ik hoef mijn kleren niet te betalen, dat doet vader. Maar wanneer hij thuiskomt uit het ziekenhuis heeft hij wel andere kopzorg. Zonder lang te aarzelen steek ik de Van der Helststraat over, loop naar stoepier Simon toe, de man die de klanten binnenlokt in de klerenwinkel van Ketelaar.

‘Hebt u voor acht en een halve gulden een lange broek voor mij?’ vraag ik hem.

‘Bij jouw en bij mijn gezond’, antwoordt hij, ‘en wat een mooie.’

Trots draag ik de broek wanneer ik naar vader toe ga in de mannenzaal. Hij ziet het meteen, trekt even zijn voorhoofd in rimpels, bekijkt me opnieuw en zegt: ‘Had het me maar verteld. Dan had ik je gewaar-schuwde. Als je bij Simon een jasje koopt dat te wijd is, houdt hij het van achteren in een vouw, zodat het net lijkt of hij past. En die broek van jou? Die heeft hij twintig centimeter onder het kruis laten hangen. Trek hem eens op. Hij komt zelfs boven je enkels uit.’

Maar ineens lacht hij, onder het verband zie je zijn gezicht breder worden, terwijl zijn ogen vrolijk kijken:

‘En toch ben je een kootsen met die broek, een echte kootsen. Weet je wat dat is? De bruidegom, als de bruidegom zie je eruit.’

FIETSPLAATJE

‘Ach jong, je maakt me stapelmesjogge met al je gevraag’, bromt opa, en schuift zijn bril op zijn voorhoofd, zodat de dikke glazen naar oneindig wijzen, waar geen mens meer antwoord kan geven op wat er in het gemoed van een puber opbruist.

Eigenlijk heb ik hem meer gepest dan dat ik nieuwsgierig was. ‘Waarom is Henri Polak voor het koningshuis?’ was mijn vraag geweest. Daar wist hij natuurlijk geen antwoord op. Want Henri Polak was zijn held sinds opa met het geloof had gebroken. Henri Polak had de diamantslijpersbond opgericht. Zoals opa de sigarenmakersbond had helpen vormen. Henri Polak was sinds het begin voorman van de sociaal-democratie, en door zijn voorbeeld was ook opa sociaal-democraat geworden. De emancipatie van de joodse arbeiders zou zonder Henri Polak niet denkbaar zijn.

En nu loopt Henri Polak met een oranjespeldje.

Ik heb het er zelf moeilijk mee, want de wekelijkse kroniek van Henri Polak in *Het Volk* boeit me meer dan alles wat er verder in de krant staat. Hij strijdt hartstochtelijk tegen elke taalvervuiling, en dat spreekt mij aan alsof het mezelf betreft. Germanismen stelt hij aan de kaak. Zelfs het werkwoord ‘meemaken’ kan geen genade in zijn ogen vinden. Iets wat je meemaakt doe je actief, je maakt, produceert het mee, terwijl men bedoelt: iets ondervinden, een passieve ervaring derhalve. Ze lachen Henri Polak uit omdat hij een purist is en daar bewonder ik hem juist om. Maar waarom moet hij in de politiek juist het tegendeel van een purist zijn en rood met oranje willen verzoenen?

Eigenlijk is opa *de* socialist van de familie. Allemaal zijn we rood maar hij heeft het voorbeeld gegeven. Niet elk familielid heeft er zoveel hartstocht in liggen als hij maar ieder van ons is wel lid van de vakbond. Minder kan al niet. Ik heb me erbij aangesloten op de eerste dag dat ik bij een baas ging werken.

Op Engels, van de avondschool, zit een dikke, bleke jongen naast me in de bank, een jaar ouder dan ik. Richard Gonkel heet hij, en hij plakt zich aan me vast. Bij hem thuis hebben ze het veel beter dan wij, dat kun je aan alles zien. Als ik na de les tegen hem zeg dat hij niet helemaal met me hoeft mee te lopen, antwoordt hij: 'You can haggle me the bold.' Je kan me de bout haggelen. Zulke geintjes maakt hij voortdurend tegen me, alsof hij me wel aardig vindt. Eigenlijk vind ik hem ook wel aardig, met zijn scheve neus. Die is scheef omdat hij eens zijn neusbeentje heeft gebroken. Dan lopen we vijf minuten samen, zonder dat ik weet wat ik moet zeggen. Nu verbreekt hij de stilte en vraagt: 'Ben je een jood?'

Daar hou ik niet van als ze jood zeggen. Daar bedoe-len ze bijna altijd risjes mee. Als hij zou vragen of ik joods was, zou het heel anders klinken.

'Wat gaat jou dat aan', antwoord ik korzelig.

'Omdat ik zelf eigenlijk een halve jood ben, maar niemand weet het', vervolgt hij.

'Hoe kun je nu eigenlijk iets half zijn? Je bent het of je bent het niet.'

'Zo bedoel ik het niet', zegt Richard schuchter. 'Mijn vader is mijn vader niet, daar komt het door.'

'En je moeder je moeder niet?' vraag ik spottend.

Maar hij laat zich niet van zijn stuk brengen. 'Mijn vader is kleermaker. Met de mobilisatie moest hij in

dienst, en toen hadden we een bediende, een jodenman, die de zaak waarnam. Mijn moeder heeft met hem genaaid, en hij is mijn echte vader. Mijn zogenaamde vader weet er niets van. Hij is een sul, die alles over zijn kant laat gaan en niks door heeft.'

'Heeft je moeder het je dan verteld?' vraag ik ongelovig.

'Ik weet het van mijn broer. Die is tien jaar ouder dan ik. We lijken helemaal niet op elkaar, en toen ik dat een keer zei, heeft hij me het geheim onthuld. Hij was precies op de hoogte. Toen heb ik er mijn moeder naar gevraagd en weet je wat ze antwoordde? "Ach, die rotjood." Ze had toch maar met hem genaaid. En ze erkende het ook, want ze voegde eraan toe: "Als je maar je bek houdt tegenover je vader, versta je me?" Dat is het gekste. Het is net een schimmenspel bij ons thuis. Iedereen houdt iedereen voor de gek. Maar ik ben toch achter de naam en het adres van mijn werkelijke vader gekomen. En toen ben ik naar hem toe gestapt in de Gerard Doustraat waar hij nu zelf een kleermakerij heeft. Eerst heb ik door de winkelruit gekeken, om te zien of ik op hem leek. Toen pas durfde ik naar binnen te gaan.'

Richard zwijgt, overmand door zijn emoties, en eigenlijk heb ik wel met hem te doen. Zoiets kon mij nooit zijn overkomen, want ik lijk zo sprekend op mijn vader, daar heeft iedereen het over. En moeder, het met een vreemde doen? Ze schijnt neuken nu al iets vies te vinden, wat je alleen maar doet om kinderen te verwekken, en ze aanbidt vader omdat hij zo'n knappe man is.

'Toen ik voor hem stond', vervolgt Richard, 'vroeg hij me wat hij voor me kon doen. En ik zei: Ik ben je zoon. Weet je mijn moeder nog, uit de kleermakerij in

de Kerkstraat? Hij schrok zich het rambam. Nee, antwoordde hij, deed zijn handen voor zijn gezicht en duwde me in paniek de deur uit.'

'Wees maar blij', zeg ik ruw, 'wat koop je ervoor als je een jood bent, of een halve jood? Er is niemand die het waardeert. De joden net zo min. Weet je hoe het in mijn familie toegaat? De een is rijk en de ander is gesjochten en dan deugt de een voor de ander niet.'

Het antwoord klinkt schriller dan in mijn bedoeling lag maar zijn onthulling heeft me opgewonden. Waarom neemt hij mij in vertrouwen?

Zwijgend lopen we nu naast elkaar. Ik wou maar dat hij opdonderde. En nu vraagt hij: 'We kunnen toch wel vrienden zijn?'

'Wanneer dan?' vraag ik ontwijkend. 'Tijdens het weekend? Dan moet ik huiswerk maken. En anders ga ik naar de jeugdgroep.'

'Wat is dat?'

'De jeugdbeweging van de vakbond. Daar word jij toch geen lid van.'

'O nee', zegt Richard, 'hoe weet je dat?'

'Het is niets voor kantoorpikkies. Jij bent een echt kantoorpikkie.'

Nu schijnt hij echt kwaad te zijn. Hij kijkt me woedend aan, en zijn neus staat nog schever dan anders. 'Mijn broer is ook georganiseerd, die is drukker. Mag ik zaterdagavond met je mee?'

Trots noteer ik mijn eerste vakbondslid. Op de fiets gaan we naar de jeugdbijeenkomst in de P.C.Hoofstraat, vlak bij het Vondelpark. Het is winter, onze dikke jassen hangen we op tussen de massa jassen en mantels in de lange gang. Aarzelend lopen we het zaaltje binnen, dat bestaat uit twee kamers en suite. Op een

van de achterste rijen gaan we zitten, omdat ik me minder op mijn gemak voel dan ik doe voorkomen. Met enkelen ben ik bevriend, met Judith, en met Leo, die alle twee achter de bestuurstafel zitten. Leo is vreselijk knap. Hij kan voorlezen als een toneelspeler, en dat niet alleen, soms houdt hij een inleiding en weet zoveel van de dingen dat ik naar adem snak. Vanavond houdt hij een lezing over de politieke verhoudingen in Nederland en spreekt vooral over de linkervleugel in de SDAP. Een scherpe woordenwisseling volgt na de pauze want Leo hoort bij de linkervleugel en hij is niet de enige in de jeugdgroep.

‘Hoe heb je het gevonden?’ pols ik Richard na afloop van de bijeenkomst in de gang. Als hij maar niet teleurgesteld is, als hij de volgende keer maar weer meegaat. En ik verzeker hem: ‘Er zijn niet altijd inleidingen. Er is een speelgroep waar je lid van kan worden, reuze leuk. En een fluitclub. Volks...’ Volksdansen ook, had ik willen zeggen, maar nog bijtijds slik ik mijn woorden in, omdat het te veel aan de AJC herinnert.

Richard zegt niets, terwijl hij voor de zoveelste keer zijn zakken betast en leeghaalt.

‘Vind je het geen aardige mensen?’ vraag ik voorzichtig.

‘Reuze aardig’, antwoordt hij scherp. ‘Ze hebben mijn fietsplaatje uit mijn jas gepikt.’

Verbijsterd kijk ik hem aan. ‘Dat kan niet, dat is nog nooit gebeurd. Hier wordt niet gestolen. Voel nog eens in je zakken.’

‘Voel zelf maar. Het is gejat.’

‘Heb je het niet aan je fiets laten hangen?’

‘Je weet heus wel dat ik het eraf gehaald heb.’

Dat is waar. Bij mij zit het plaatje aan het balhoofd

gesoldeerd, maar bij Richard heb ik nog gewacht tot dat hij het leren houdertje van zijn stuur had geschoven.

Het kan niet... wil ik herhalen, het zijn allemaal goeie mensen die niet stelen, stel je voor, in de jeugdgroep van de vakbond dieven. En dat de eerste keer dat ik hem meeneem, hem, mijn eerste vriend sinds ik van school ben, en juist bij hem...

DEURWAARDERSKLERK

Op een deurwaarderskantoor wordt een aankomend bediende voor de correspondentie gevraagd, voor veertig gulden in de maand.

En nu loop ik te keutelen: solliciteren of niet. Vader zegt van wèl. Hij heeft een jodenjongen gekend op Rapenburg, Harrie Waterman, die door zijn baas is beschermd, en later in zijn plaats deurwaarder is geworden. Vader heeft het maar over beschermd en vaste bestrekking, daar word je ibbel van. Wat moet ik doen op zo'n deurwaarderskantoor? De mensen uit hun huis zetten? Je bent gek, zegt vader, dat zijn de wanbetalers. Bovendien vragen ze iemand voor de correspondentie. Verder heb je er niets mee te maken.

'Kun je op 1 mei aanstaande beginnen, of werk je niet op de eerste mei?' vraagt de deurwaarder, een kleine gezette man met een groot hoofd en spottende ogen. Hij wil me natuurlijk uit de tent lokken. 'Jawel, meneer', antwoord ik.

En nu ben ik aangenomen.

Het is een kantoor op de Prinsengracht, vlak bij de Leidsestraat. Boven woont de familie; beneden, in het onderhuis-voor zit de baas; achter, tegen de tuin, zit het personeel; en in een klein kamertje aan het eind van een lange gang zit juffrouw Annie, de chef de bureau.

De drie collega's met wie ik op het achterkantoor werk, zijn een stuk ouder dan ik. Zij vormen een bont gezelschap, dat mij elke dag opnieuw verbaast. Lode-

wijk, de jongste van hen, is toch al vierentwintig jaar. Hij is de zoon van een gereformeerde weduwe, en is er voor het loopwerk. Altijd beklaagt hij zich, want erg gelukkig is hij niet. In een speeltuinvereniging heeft hij trommelen geleerd, en was er zo goed in, dat hij zelfs een verzoek heeft gekregen om bij het Concertgebouworkest te komen. Zijn moeder heeft hem dat streng verboden, want dat is zondig, en nu sjouwt hij door de straten van Amsterdam met exploten voor de registratie, met adresaanvragen voor het bevolkingsregister, het zweet op zijn voorhoofd. Niets is hem toegestaan. Hij is verliefd op het dienstmeisje Jeltje, dat boven bij mevrouw werkt en ons koffie brengt. Daarvoor heeft de baas hem ter verantwoording geroepen. Hij wil dat gesodemieter niet hebben, daar kan niets goeds van komen.

Dan is er Van Gasselt, een man van omstreeks vijftig jaar. Eens is hij schoolmeester geweest. Hij had een krenge van een vrouw, heeft de boekhouder mij verteld, en toen iets uitgehaald met een jongetje in zijn klas. Een half jaar heeft hij ervoor gekregen. De baas heeft zich over hem ontfermd en hem in dienst genomen. Het is een zielige man. Soms moet hij ineens kotsen. Ik zie het altijd aankomen, als hij wit wegtrekt. Een enkele keer zitten er nog brokken aan de wc-pot, of in het fonteintje. En later stinkt hij zuur. Ik stop wel eens potloodslijpsel tussen zijn tabak in de koperen doos op zijn bureau. Hij proeft het niet eens. En dan vind ik mezelf een rotzak. Want eens is hij een bijzondere man geweest. Hij kon heel mooi viool spelen, ook hij had zeker in het Concertgebouworkest kunnen spelen, heeft hij me verzekerd. En als onderwijzer was hij bevriend met Matthijsen, de latere secretaris van de SDAP. Alle twee waren ze links, en gingen op 1 mei met een rode

tulp op hun jasje naar school. Daarom schijnt hij zo'n respect voor mij te hebben, omdat ik ook rood ben. Sam noemt hij me.

De boekhouder is ook eens schoolmeester geweest, maar hij kon de orde niet handhaven. Hij is omstreeks veertig jaar, en mag me graag, al vloekt hij wel eens op me.

Het zijn gekke mensen, en toch voel ik me niet ongelukkig bij ze. Ik heb altijd gedacht: kantoorbedienden zijn mensen met een vouw in hun broek, een stropdas om, een stijf boordje en netjes gekamde haren. Op het deurwaarderskantoor is het gelukkig niet zo.

Mijn werk valt mee. Brieven tikken: aanmaningen voor mensen die niet willen betalen. Conclusies, dat zijn stukken voor de rechtbank als er een zaak dient die door de deurwaarder aanhangig wordt gemaakt.

Conclusie van antwoord; conclusie van repliek; conclusie van dupliek. Zoek maar uit. Interessant is het soms wel. Het lijkt wel een echt gevecht, en als je meedenkt met wat je zit te tikken leer je er een heleboel van.

De baas heeft klanten in Duitsland, die in Nederland geld te goed hebben. Hij dicteert het antwoord in het Nederlands, ik stenografeer, en werk het in het Duits uit.

Nu roept hij me bij zich op het voorkantoor.

'Wat staat hier', vraagt hij scherp, en laat me een brief lezen die ik zelf heb geschreven. Het gaat over een wanbetaler die gescheiden is, en die niet kan worden aangepakt omdat hij onder huwelijkse voorwaarden was getrouwd, en nu niets blijkt te bezitten. Ik heb het woord scheiding in het woordenboek opgezocht. Er stond Abschied. En dat heb ik geschreven. 'En weet je wat het betekent? Afscheid', bijt hij me toe. 'Ellendeling die je bent.'

Huiverig verlaat ik 's middags het kantoor, terwijl het woord ellendeling nog in mij naklinkt.

Toch meent hij het niet zo kwaad met me, want na enige maanden prijst hij mijn werk en leent hij me zelfs een boek over procesrecht, 'om kandidaat-deurwaarders te worden', voegt hij eraan toe. Het is gortdroog, niet om doorheen te komen, terwijl vader er juist trots op is dat ik die kans krijg.

Het gekke is dat ik het niet naar vind op het deurwaarderskantoor. Brieven schrijf ik graag, een klein beetje lijkt het op echt schrijven. Bovendien heeft de baas een hartstikke aardige vrouw, die me verwent, met een kopje chocola, of een appel, of een krentebroodje.

Die conclusie van repliek nog overtuiken, uit het klad. Alleen ik kan het handschrift van meneer lezen. Een droog taaltje. Ze vechten om de vraag wie er gelijk heeft. En ze proberen elkaar vliegen af te vangen, op foutjes die niets met de zaak te maken hebben. Bij verlies moet ik schrijven: 'Het spijt ons dat u uw zaak hebt verloren', maar bij winst: 'Tot ons genoegen kunnen wij u mededelen dat wij de zaak voor u hebben gewonnen.' De baas is hartstikke goed met rechten. Beter dan een heleboel advocaten. Hij is chef de bureau geweest bij een advocaat van de SDAP. Die is een keer bij ons op kantoor gekomen en zei, waar wij bij waren: 'Kees, laat jij je mensen de hele dag bij kunstlicht werken?'

De telefoon rinkelt, op het voorkantoor.

'Ben jij dat Sal?' roept de baas aan de andere kant van de lijn. 'Zeg tegen mijn vrouw dat het erg tegenzit. De politie is erbij. Voor zevenen zijn we niet terug van de uitzetting. De post? Leg maar op mijn bureau. En luister, je moet aanplakken in de Mercatorstraat. Is dat je werk niet? Lig niet te sodemieteren.'

Vier klodders gluton op het aanplakbiljet, een kwak tegen de deur, en het hangt. Ik kan daarna bij die mensen aanbellen en wegreppen. Ze zullen het er dan wel afhalen. Strafbbaar? Niemand weet wie het gedaan heeft. Als ze nu eens niet naar beneden komen? Denken dat het een fopbelletje is? Ik kan ook naar boven gaan om het ze te vertellen. En een pak op mijn donder krijgen, zeker. Die vrouw is wel eens op kantoor geweest. Gewone mensen.

Mijn looper past in het slot van de buitendeur. Zachtjes, bij elke stap op mijn tenen meeverend, klim ik de trap op. Voor de bovendeur blijf ik even staan luisteren. Ik klop. Stilte. Weer tik ik aan, nu met een sleutel op het matglas boven de deur. 'D'r is iemand', schreeuwt een kind.

Een man doet open, bekijkt me en zegt: 'We hebben niks nodig.'

'Daar kom ik niet voor', antwoord ik gehaast en fluister: 'Ik moet bij u aanplakken. Maandag is er verkoping. U moet gauw op kantoor komen praten.'

'Waarover?'

'Over een regeling.'

'Die stofzuiger heb ik allang betaald', antwoordt de man.

'Maar niet de kosten van de rechtszaak, en van het beslag', zeg ik.

'Afbetalingsmaatschappijen. Zwendelaars zijn het. En nou kom jij me waarschuwen. Waarvoor eigenlijk? Word ik daar een cent beter van?'

Ineens voel ik me onzeker. 'Als u het eraf haalt zien de burens het niet', mompel ik zonder overtuiging.

'Ze mogen vooral mijn schande niet ontdekken', snauwt hij me toe. In het halfdonker kan ik zijn gezicht nu beter zien. Zorgelijk, verdrietig. Een meisje van een

jaar of zes is bij hem komen staan en houdt hem aan zijn broek vast.

‘Vooruit, naar je moeder jij’, hij geeft haar een klap. Huilend verdwijnt het kind in de huiskamer. Dan komt de vrouw erbij.

‘Wat is hier aan de hand?’

‘Ze willen bij ons aanplakken.’

‘Van die deurwaarder?’

‘Ja.’

‘Hij?’

‘Ja.’

‘En dat komt-ie vertellen? Om ons te treiteren zeker.’

‘Nee mevrouw’, zeg ik haastig, ‘dan kan u het eraf halen.’

‘Mag dat dan?’

‘Nee’, antwoord ik, ‘maar als niemand het ziet...’

‘Jij weet het dan toch?’

‘Kom mee naar binnen’, zegt de vrouw en grijpt haar man bij de schouder. ‘Hij luist ons erin.’

HANS DOFFENAAR

Tussen de middag hebben wij anderhalf uur vrij om onze boterham op te eten. Als je op kantoor blijft hebben ze altijd wel een of ander akkefietje en daarom ga ik liever wandelen. Gelukkig heb ik nu een adres waar ik naar toe kan. Dat van Hans Doffenaar, een schuwe jongen die, als je met hem spreekt, zijn hand schuin voor zijn mond houdt alsof hij een geheim vertelt, en dan over zijn schouder kijkt om niet betrappt te worden. Waar hij zo bang voor is? Ze beweren dat hij een cellenbouwer is, dat hij lid is van de communistische partij. Tegen mij zegt hij dat het niet waar is. Dat hij wel lid is geweest van de communistische jeugdbond maar niet van de partij. Hans is drie jaar ouder dan ik. Hij draagt een bril met een gouden montuur, als een strenge schoolmeester, en wil er graag uitzien als een intellectueel, dat zegt hij zelf. Ofschoon fors gebouwd, is hij het zorgenkindje van zijn moeder, die hem pas na haar veertigste jaar heeft gekregen. Zij vertroetelt hem niet alleen, zij waakt ook over zijn vriendschappen. Zij komt altijd bij vader in de schoenmakerij, het zijn goede klanten. En zo heb ik Hans leren kennen.

Ze wonen op een halve woning in de Albert Cuypstraat, zijn vader, een goedmoedige man van tegen de zestig die een kunstbeen achter zich aan sleept, zijn moeder en hij. Hans werkt als aankomend bediende in een kaaspakhuis op de Prinsengracht, vlak bij de Leidsestraat, en pal tegenover mijn werk. Tussen de middag loop ik vaak bij hem langs, kijk in het met glas afgeschoten kantoortje, voor de diepe loods waar de

kazen liggen opgeslagen, of hij alleen is. Dan schuift hij een stoel bij en grijpt een kaasboor. Waar ik trek in heb? Goudse, Leidse of Edammer? Hij steekt de boor in een kaas, trekt hem eruit en trakteert mij op een kegel kaas. De korst snijdt hij er een centimeter dik af, drukt hem in het gat alsof hij met een kurk een fles moet dichtstoppen, doet een beetje spuug op zijn wijsvinger, wrijft over het kaasoppervlak, en niets is er meer van te zien.

Het is fijn om een echte vriend te hebben.

Ik word uitgenodigd op de zilveren bruiloft van zijn ouders, op de halve woning in de Amsterdamse Pijp.

Een bont gezelschap vult de kamer, met een oom als lolbroek. 'Hebben alle dames en heren het zuur al gehad', is het hoogtepunt van zijn repertoire als de zure bommen op tafel worden gezet. Ik krijg het benauwd omdat de broodjes dik besmeerd zijn met margarine, en belegd met spek, ham of garnalen, iets wat wij thuis nooit eten.

Hoe kan ik mij als ongelovige daar nou druk om maken, verwijt ik mezelf. Maar de traditie drukt als een Alp op de mensheid, heeft Karl Marx gezegd, en het geldt ook voor mij.

Dat heeft Hans mij geleerd, want hij heeft Marx gelezen, en dat prikkelt mijn nieuwsgierigheid nog meer. Hij komt uit een wereld die ik niet ken en die ik vroeger al geheimzinnig vond, als kind. Als de dag van gisteren herinner ik mij dat vader me meenam naar een verkiezingsvergadering op het Zonneplein waar David Wijnkoop sprak voor de communistische partij. Hij is de zoon van een opperrabijn, heeft vader mij verteld, en ik vraag me af of hij als communist ook geen varkensvlees lust.

Als ik naar Hans luister denk ik soms: Hij heeft zo-

veel gelezen, hij had misschien wel professor kunnen worden en hij moet zich in zijn eentje op het kaaskantoor wel ongelukkig voelen. Misschien zoekt hij het daarom in de politiek want nu kan hij zich laten gelden. Als ik de SDAP verdedig en zeg dat het goed is als je ervoor bent dat de meerderheid beslist, en niet het geweld, lacht hij me uit.

Ik houd vol dat ik revolutie in elk geval slecht vind, net zo slecht als oorlog. Zou hij soms mensen dood kunnen maken? Ik niet.

‘Wil je dan dat ze jou vermoorden?’ vraagt hij smalend. ‘Maar ja, jouw leiders zijn sociaal-fascisten, ze zijn niet beter dan de fascisten, twee handen op één buik.’

Ik laat me dat niet zeggen, draai me om, wil weggaan. Dan grijpt hij me bij mijn schouder beet en zegt verontschuldigd: ‘Je moet het je niet persoonlijk aantrekken. Ik bedoel jou niet, en ook niet de gewone leden van de AJC of van de SDAP, maar jullie leiders. Zij hebben Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht vermoord.’

Ik hoor die namen voor het eerst maar zeker weet ik dat het gekkenpraat is om te beweren dat onze leiders fascisten zijn. Door iemand die me zo beledigt wil ik niet meer vriend genoemd worden.

In mijn eentje op weg naar huis voel ik me verdrietig worden. Hans is toch een goede jongen, waarom kwetst hij me dan zo? En waar moet ik tussen de middag naar toe, nu ik niet meer bij hem een stukje kaas kan halen en niet meer kan mopperen op dat deurwaarderskantoor, waar ik me toch niet thuis voel?

JUDITH

Het is zondagochtend, 12 juli 1931, VARA-zomerdag. Ik heb met Judith op de Berlagebrug afgesproken. Samen gaan we naar het Spanderswoud, op de fiets, opgelost in de massa fietsers die ook aan het feest in Hilversum deelnemen.

Het feest? Het is meer dan een feest, het is een protest, omdat de VARA te weinig zendtijd heeft.

Terwijl wij staan te wachten op laatkomers, neem ik Judith stilletjes op. Zij is een vrolijk dikkerdje, met springerig bruin haar, zomersproeten, lachende ogen, en altijd bezorgd over mij. Ze komt zo vaak bij mij thuis, dat ze denken dat we verkering hebben.

Het gekste is dat ik haar wel lief vind en toch niet verliefd op haar kan worden. En zelfs daar twijfel ik over want wat is het nou, verliefd zijn? Ik weet het niet. Het is al zo lang geleden dat ik verliefd was op een meisje, en toen is Saartje doodgegaan en daarna ben ik er bang voor geworden. Bij alles wat ze doet herinnert Judith me aan Saartje. Het is net alsof het niet mag. Ze is joods, net als ik, en vaak denk ik: Bij haar hoef ik me tenminste niet te schamen omdat ik besneden ben.

Dat denk ik en ik weet dat het onzin is, want juist omdat ze joods is kan ik niet verliefd op haar worden.

Ik weet het zeker en ik begrijp niet waarom. Want over twee weken word ik zestien jaar. Dan wordt het toch tijd dat ik een meisje krijg, joods of niet. Andere jongens hebben net zo goed verkering op mijn leeftijd.

Als Judith en ik bij de Middenweg de brug naar Diemen oversteken, staan er op het fietspad, dat de weg naar het Gooi aangeeft, enkele fietsen omgekeerd, zadel en stuur op straat—op kop en kont—omdat er nu al aan het begin van de tocht naar Hilversum, enige lekke banden zijn. Iemand vraagt mij of ik een pompje bij me heb en bandenlichters. ‘De Baars-fascisten hebben kopspijkertjes gestrooid’, moppert hij, ‘ze willen het zomerfeest saboteren. Je kan wel zien aan welke kant ze staan. Die...’, hij slikt het scheldwoord in dat hem op de lippen ligt.

Voorzichtig rijden wij verder. Los van elkaar nu, om beter te kunnen uitwijken bij elke kopspijker voor ons wiel. Duizenden kilo’s moeten de fascisten er hebben gestrooid, vijftientwintig kilometer lang. Het is bijna ondenkbaar dat zij niet zijn opgemerkt. Hoe weet men trouwens dat het Baars-fascisten waren, en geen Mussert- of Rappard-fascisten? Het is het verstandigste, voorbij Diemen de brug over te steken en langs ’s-Graveland naar het Gooi te rijden.

Daar waar de weg zich splitst en zich ten dele oplost in het Spanderswoud bij Bussum, gaan wij langs de kant van de weg zitten uitblazen, de fietsen tegen elkaar geplaatst, stuur in stuur gekoppeld, een jas over het gras gespreid om niet vies te worden, en met het triomfantelijke gevoel geen lekke band te hebben opgelopen.

Heimelijk werp ik een blik naar een jongen en een meisje, die enige meters bij ons vandaan op het gras liggen met een plaid half over zich heen gespreid, waardoor hun onderlichamen niet te zien zijn. Ze liggen tegen elkaar aan gedrukt, hun monden vastgezogen waardoor hun hoofden één lichaamsdeel schijnen te vormen. Een ogenblik voel ik de neiging naar ze toe te

gaan en het dek van hen weg te trekken, als wil ik zien of zij ontbloot zijn, en schaam me ervoor. Misschien ben ik wel jaloers op een jongen en meisje die zo vrij met elkaar verkeren, misschien is het ook een hartschotelijke nieuwsgierigheid naar het liefdesleven van anderen. Ik draai mij weer haastig naar Judith toe en ontdek dat zij naar mij kijkt zodat ik een kleur krijg.

Stom van me om te blozen als een klein kind. Ze zou er nog wat van denken. Ik wil niet eens verkering met haar hebben, zo'n baasspeelster is ze. Alles wil ze altijd voor me regelen.

We staan weer op om verder te fietsen, ons aan te sluiten bij de ononderbroken slang van fietsers die voorbijglijdt. 'Hallo hier Hilversum, hier is de VARA' wordt er gezongen. Je moet goed opletten dat je niet met je voorwiel in de wielen van een ander rijdt. Want het is druk op de smalle, door naaldbomen afgezoomde straatweg naar Hilversum.

Nu roept Judith dat ik moet blijven staan en wenkt mij terug. 'Wat is er nou weer?' vraag ik geprikkeld, en zij antwoordt gelaten: 'Lekke band. Ik heb ermee doorgefietst maar het werd me te zwaar. Kijk eens, de buitenband is van het wiel af gelopen.'

Ik slinger de fiets op zijn kop en wip met mijn bandenlichters de buitenband langs de velg. Ik pomp de binnenband op, zonder dat er lucht in komt.

'Zo lek als een mandje', zeg ik somber, 'hoe kun je zo stom zijn door te fietsen toen je merkte dat je band leegliep?'

'Ik dacht alleen dat hij wat zachter werd, we zijn er bijna, dacht ik, en ik wou je niet lastig vallen, dacht...'

'Zeker met al die gaatjes. Omdat je bent blijven doorfietsen heeft die spijker er een vergiet van gemaakt. Kijk maar...'

‘Schreeuw niet zo tegen me. Ik ben je moeder niet.’

‘Gelukkig niet, nee. Kunnen wij er wat aan doen dat de fascistten kopspijkertjes hebben gestrooid? Is het onze schuld soms? Omdat we meer zendtijd willen?’

‘Jij wil meer zendtijd, laat me niet lachen. Je kan niet eens een goed woordje doen voor jezelf als het er op aankomt.’

Verbaasd kijk ik haar aan, en vraag geërgerd: ‘O nee?’

‘Nee meneer’, antwoordt ze sarcastisch. ‘Anders ging je wel met Leo praten om te vragen of hij je wil helpen. Hij weet heus wel een gaatje op zijn kantoor, of bij collega’s van hem.’

Daar begint ze weer. Duizend keer heb ik haar al gezegd dat je geen vrienden hebt om van ze te profiteren. Dan antwoordt zij steevast dat je wel vrienden hebt om elkaar te helpen. En wat waar is is waar: zij helpt altijd de duvel en zijn ouwe moer. Maar met Leo ga ik niet praten, dat doe ik niet. Dat ik het niet durf, gaat haar niets aan.

Zwijgend fietsen we naar ons doel, waar de toneelspeler Willem van Capellen met krakende stem als ome Keesje de duizenden welkom heet.

ONTWAPENINGSCONFERENTIE

Het is niet gemakkelijk Maurits mee te krijgen naar de kerstbijeenkomst van de SDAP in het Concertgebouw. Hij drijft overal de spot mee en vraagt of Albarda er de heldentenor of de bas is. Ik antwoord dat hij zich moet schamen, dat er ernstige dingen op het spel staan: oorlog of vrede, en dat ir. Albarda daarover zal spreken. Hij is niet de eerste de beste, hij is de leider van de Tweede-Kamerfractie van de SDAP, wat vroeger Pieter Jelles Troelstra was, die ons allemaal is voorgegaan.

Dat laatste had ik niet moeten zeggen want nu vraagt Maurits met een ernstig gezicht: 'Voorgegaan? Als voorzanger of als rebbe?'

'Dan ga je maar niet mee', bijt ik hem toe, tegen zijn geintjes kan ik toch niet op. Daar overtuig ik hem mee. We gaan altijd samen op stap tegenwoordig, iedereen denkt dat we boezemvrienden zijn, en als je eigen broer je boezemvriend kan zijn, nou, dan is het ook zo.

Het is stampvol in het Concertgebouw als Maurits en ik naar onze plaats zoeken, boven op het balkon. 'Niet doen', zeg ik geschrokken als hij, eenmaal op onze plaats, een kesusje naar beneden laat vallen, op het hoofd van een vrouw die onder ons zit. 'Per ongeluk', beweert hij, maar ik weet wel beter.

Kerstmis 1931 is het. Albarda zal spreken over de ontwapeningsconferentie, die op 2 februari 1932 in Genève begint. In *Het Volk* wordt er al over geschreven als de belangrijkste gebeurtenis van deze tijd.

Nu komen twee rijen AJC'ers de zaal binnen, links en

rechts van de zaal. De vorsten dragen vlaggen, achter hen lopen jongens en meisjes die fluit spelen en op een mandoline tokkelen: Wij zijn de jonge garde van het proletariaat. Er wordt meegezongen, iedereen staat op. Op het podium gaan zij links en rechts van het spreekgestoelte staan, dan komt Albarda, uit een deur boven, de trap af dalen.

Hij is een lange man, met een kalend hoofd en een stalen ziekenfondsbrilletje op. Eigenlijk valt hij me tegen voor iemand die zo belangrijk is, maar ik mag niet op het uiterlijk letten. Hij draagt een gebroken geweer-tje op de revers van zijn jasje, net als de meeste mensen in de zaal, en dat vind ik wel fijn van hem.

Het moeilijkste is het, je gedachten erbij te houden als iemand een redevoering houdt. Er valt van alles te kijken, ik kom nu eenmaal niet elke dag in het Concertgebouw. Het mooiste is het orgel achter het podium, met de enorme pijpen. Zou het bespelen ervan op hetzelfde principe berusten als het blazen op een mondorgel? Daar was ik goed in. Luister toch, jongen, thuis vraagt vader wat Albarda heeft gezegd en dan weet je het niet eens.

‘De Volkenbond moeten wij versterken’, roept hij de zaal in, ‘het is de enige garantie tegen elke oorlogs-dreiging. Daarom mag de aanstaande ontwapenings-conferentie tot geen prijs mislukken. Als dat zou gebeuren, is het oorlogsgevaar niet meer te keren.’

Het zijn vooral de laatste woorden die mij niet meer loslaten. Met spanning volg ik, in februari, de verslagen van de ontwapeningsconferentie. Het is een ramp: de besprekingen mislukken. Wat nu?

Met ingehouden adem lees ik wat Albarda over deze mislukking schrijft. Hij schijnt vergeten te zijn wat hij op de kerstbijeenkomst in het Concertgebouw heeft

gezegd. Geen woord over de onherroepelijke oorlogsdreiging. Hij blijft optimistisch als altijd, zoals het een socialist betaamt, houdt hij ons voor, wij zullen dapper ongehoorzaam zijn tegenover het oorlogsgevaar, wij zullen ons vertrouwen moeten stellen in een nieuwe ontwapeningsconferentie.

DE SJALETPOT

Dat Albarda in het Concertgebouw maar wat heeft staan kletsen, heeft me helemaal van mijn stuk gebracht. Wat heeft het voor zin socialist te zijn als je voornaamste leider niet te vertrouwen is? Het is heel erg. Want als ik me nu gelukkig voelde op kantoor, dan kon ik me daarin uitleven. Anders ga je toch zoeken? De laatste tijd denk ik veel na over het zionisme, of liever: over Palestina. Dat komt door een klant van vader.

De sjaletpot is een vrijgezel van een jaar of veertig met rood haar en een lijzige stem. Sjaletpot, dat is een joodse meelspijs die aan je gehemelte blijft plakken. En de sjaletpot blijft ook altijd plakken als hij eenmaal in de winkel is. Als ik van mijn werk bij vader langs rijd, kun je er donder op zeggen dat de sjaletpot er ook is. Hij is een bezoldigd zionist, dat wil zeggen hij moet anderen tot het zionisme bekeren en heeft zijn oog op vader laten vallen omdat ze in Palestina schoenmakers kunnen gebruiken.

‘Al die joden bij elkaar, dat kan nooit goed gaan’, antwoordt vader spottend, als de sjaletpot weer staat te zeuren. Hij prakkizeert er niet over de schoenmakerij in de Van der Helststraat op te geven. Eindelijk gaat het iets beter zodat hij een penmachine heeft kunnen kopen.

En dat is het niet alleen: Saartje is in Diemen begraven, en dan zouden we haar alleen moeten achterlaten. Stom om zoiets te denken. Er wordt thuis niet eens meer over Saartje gepraat, alsof ze nooit heeft geleefd. En toch raak je het niet kwijt. Als Maurits en ik aan het

tafeltennissen zijn en we schreeuwen het uit van enthousiasme, word ik ineens stil omdat ik bang ben dat vader en moeder mij er een verwijt van zullen maken.

Ik zou het vader wel willen aanpraten, gebruik te maken van de kans die de sjaletpot biedt. Want de reis wordt betaald, voor ons hele gezin.

De sjaletpot geeft het niet op. Maar vader onderbreekt hem: 'Met mijn vrouw naar een vreemd land, ik kijk wel uit', zegt hij geprikkeld.

'Een vreemd land?' vraagt de sjaletpot verontwaardigd, 'een vreemd land? We leven hier in een vreemd land. Bij mensen die ons niet aanvaarden.'

Vader trekt rimpels in zijn voorhoofd als hij naar een antwoord zoekt:

'Mensen die ons niet aanvaarden, wat een mesjoggaas.'

Maar de sjaletpot geeft geen krimp: 'Kijk dan naar Duitsland, kijk hoe het antisemitisme daar de kop opsteekt.'

'Wij wonen in Nederland, dat is iets heel anders.'

'En als Hitler hier komt?'

'Laat me niet lachen, met je gochme. Weet je wat al die gochme is? Bijgochme.'

Nu is het niet meer de schoenmaker en de klant die met elkaar van mening verschillen, het lijkt wel alsof er twee vijanden tegenover elkaar staan.

'Ik ga van mijn leven niet meer naar een getto', zegt vader bitter. 'En wat is het anders dan een getto, al die joden in Palestina?'

'Zo mag u niet over ons volk praten', roept de sjaletpot verontwaardigd.

'Ons volk', antwoordt vader schamper. 'De joden onder elkaar, ons volk. Ik ben als kind in het getto van Mokum geboren, en als jongeman heb ik in het getto

van Londen gewoond. Jidden, beste mensen, maar ze gunnen elkaar het licht in de ogen niet. Nee, van mijn leven niet meer naar een getto, al heet het duizend keer Jerusjolajem.'

'U bent nog erger dan een renegaat', hijgt de sjaletpot, 'ik wil u niet eens meer helpen. Want u had met uw gezin er voor niets naar toe mogen gaan, dat had ik in orde gemaakt.'

Ik ben het met vader eens, dat hij niet met de sjaletpot in zee gaat, maar toch spijt het me dat we nu niet naar Palestina gaan, want op een deurwaarderskantoor, wat is dat nou voor perspectief?

Maurits maakt vader er een verwijt van, dat hij in zijn drift dingen zegt die hij niet meent. 'U hebt mij verteld dat u er niets voor voelt naar Palestina te emigreren, omdat u het niet meer kan opbrengen een nieuw leven te beginnen. Dat is iets heel anders dan wat u nu zegt over joden onder elkaar. Uw eigen vrienden van het kaartavondje zijn allemaal jidden, en andere hebt u niet.'

'En mijn klanten?' valt vader hem in de rede.

'Natuurlijk, die mogen u graag.'

'Misschien heb je wel gelijk', geeft vader nu toe, 'maar ik ga de sjaletpot niet aan zijn neus hangen dat ik het niet meer aandurf, op mijn leeftijd, zo'n stap te zetten, nadat ik al eens failliet ben geweest en weer van de grond af aan ons leven moest opbouwen.'

Dat is eerlijk, wat vader zegt. Trouwens, Maurits durft hem ook de waarheid te vertellen. Was ik maar zo flink. Altijd spookt het me door het hoofd dat hij ons nooit had mogen laten besnijden. Zo heeft hij ons verplicht tot joden gemaakt, zonder ons een vrije keus te laten. Nee, als ik ooit kinderen krijg doe ik ze dat niet

aan. Maar al te goed herinner ik me uit mijn kindertijd hoe ik er door mijn vriendjes om bespot werd. En nu nog ben ik bang wat ooit een meisje zal zeggen als ik naakt voor haar sta. Als ik er zo over denk, en voor het eerst weet ik het zeker, moet ik niet lopen hunkeren om naar Palestina te gaan.

OP ZOEK

Er is iets heel ergs gebeurd. We konden een andere mooie woning krijgen in de Lutmastraat, waarvan de huur twee gulden per week minder is. Moeder was erop afgegaan, en had van de woningbouwvereniging zelfs de sleutels meegekregen, nog voordat vader het contract had getekend. Want sjmoezen kan moeder wel, zo heeft ze al menige klant voor de schoenmakerij gewonnen. Maar toch heeft het deze keer niet geholpen. Ze was al op de woning geweest om hem schoon te maken, toen er bericht van de woningbouwvereniging kwam dat ze ons het huis niet wilden verhuren. Zonder opgaaf van redenen. Wat is er gebeurd? Bij ons thuis is het een rotzooitje, maar niet door de schuld van moeder. Ze is bijna blind, en zit de halve dag bij vader in de schoenmakerij om hem te helpen met schoenen wegbrengen en zo. Wanneer blijft er dan tijd over om het huishouden goed te verzorgen? Zelfs op zaterdagavond blijft ze in de winkel, die tot elf uur open is, en vaak nog later, omdat er meestal op het laatste ogenblik nog een klant komt met een haastakkefietje. Dan gaan we pas om half twaalf naar huis, over de Albert Cuyp waar de marktsougers van hun laatste spullen af willen en ze voor een grijpstuiver verkopen. Hoe kan moeder zo de boel op orde houden?

Maar zindelijk is ze wel. Aan het eten mag geen stofje komen. En wij moeten altijd schoon zijn van moeder, want ze mogen van ons niets zeggen. Ons, daar bedoelt moeder de jidden mee. Vuile jood is het eerste waar je voor wordt uitgescholden, houdt ze ons voor, en we mogen de gojem geen kans geven.

Van die woning, dat is wel een gemene streek. En we vragen ons voortdurend af wie die kan hebben geflikt. Een neef is bestuurder van die woningbouwvereniging, en we hadden er nog wel op vertrouwd dat hij een goed woordje voor ons zou doen. Moeder beweert dat hij het geweest is, en vader wordt driftig, want hij wil er niets van weten. Maar aan tafel vertelt hij een oud jiddisch geintje, van een rebbe in Polen, die een cliënt moet verdedigen voor de rechter, omdat hij heibel in de familie heeft gehad. En dan begint hij zijn pleidooi:

‘De misjpóge van mijn cliënt heeft...’

De rechter onderbreekt hem en vraagt: ‘Misjpóge, wat is dat, misjpóge.’

‘Zum Kotzen’, antwoordt de rebbe.

Misjpóge, zum Kotzen. Dat geeft te denken. Maar als ik er verder naar vraag, antwoordt vader driftig dat het nou wel mooi is, dat ik later zelf maar moet ontdekken wie het geweest is.

Mijn neef van de woningbouwvereniging is een vurige sociaal-democraat. Zou hij ons hebben verlinkt uit angst voor zijn baantje, bang dat hij er op zou worden aangezien dat het bij ons niet netjes genoeg is?

En die woningbouwvereniging, dat zijn nota bene ook socialisten, voor de arbeiders.

Ik heb het er vreselijk moeilijk mee. Het is net alsof er een scheur in de familie is gekomen, alsof er socialisten zijn wie het om hun baantje te doen is, en anderen die voor een betere wereld vechten.

Om er wat meer van te snappen, ben ik lid geworden van een sociaal-economische studieclub van de vakbond. Een zekere Spiekman heeft er de leiding. Zijn vader was een bekende socialist in Rotterdam, net als Frank van der Goes, net als Henri Polak een van de twaalf apostelen. Zijn zoon werkt bij de Internationale van handels- en kantoorbedienden.

Wim Spiekman is zo links, dat het mij soms verwart. Hij moet voor zijn werk heel vaak naar Duitsland, en maakt zich zorgen over wat daar gebeurt. Hij ziet Hitler als een groot gevaar voor de Duitse arbeidersbeweging, dat des te dreigender wordt naarmate de arbeidersbeweging passiever is. Voor het probleem van de miljoenen werklozen zien de Duitse socialisten geen enkele oplossing, de vakbondsbestuurders evenmin. Zij grijpen zich aan bezweringen vast als een medicijnman in het hartje van Afrika. Intussen is Hitler, met zijn nationaal-socialistische beweging, in opmars en zal bij een overwinning geen spaan heel laten van de vakbonden en de socialistische partijen.

Zo praat hij elke keer, op de avonden van de studieclub. Hij schijnt zich vooral voor Judith en mij te interesseren, heeft me een boek geleend van Rosa Luxemburg over Sociale Hervorming en Revolutie. Zijn vrouw nodigt ons tweetjes een keer uit, en dan vertelt Spiekman dat hij deel uitmaakt van de linkervleugel van de SDAP.

Op het deurwaarderskantoor hoef ik er niet over te spreken, daar snappen ze er helemaal geen bliksem van. Het zijn geen kwaai mensen want als iemand echt niet kan betalen treffen ze graag een regeling, en soms laten ze het helemaal lopen. Maar toch heb ik steeds het gevoel dat ik aan de verkeerde kant sta. Er zijn werklozen die uit hun huis worden gezet omdat ze de huur niet kunnen betalen en dan is er altijd knokken in de buurt van het kantoor. De baas waarschuwt de politie om beschermd te zijn, en hij heeft twee beroepsgetuigen die zelf onderwereld zijn. Als het moet slaan ze van zich af met een ijzeren staaf, en ze schelden op alles wat rood is. Dat doet de baas niet. Hij is niet tegen

rood. Hij pofte twee communistische advocaten die door hem de exploitanten laten uitbrengen en nooit de kosten betalen. En toch vind ik het verschrikkelijk als ze mij erop aanzien dat de meubels van mensen worden verkocht. Ik probeer het altijd te verzwijgen dat ik op een deurwaarderskantoor werk. Mijn baas weet wel van de vakbondsjeugd. Hij wou Lodewijk en mij op zaterdag ieder een gulden geven om naar een Rembrandt-tentoonstelling te gaan. Zonder dat ik er iets aan kon doen antwoordde ik: 'Het hoeft niet, ik kan er van de vakbond voor een kwartje naar toe.' Lodewijk had vreselijk de pest in want toen kreeg hij ook die gulden niet. Ik weet niet wat mij mankeert. Vaak zeg ik de dingen zonder erbij na te denken.

SCHEURING

Pasen 1932. Thuisgebleven om huiswerk te maken voor avondschool, zet ik de radio aan om naar de nieuwsberichten te luisteren. Het persbureau Vaz Dias meldt, dat er op het congres van de SDAP in Haarlem een scheuring is ontstaan in de sociaal-democratie. De linkervleugel mag geen eigen oppositiekrant meer uitgeven. Zij berust daar niet in, en vormt de Onafhankelijke Socialistische Partij.

Tranen komen in mijn ogen. Een scheuring heb ik nooit gewild. Met mijn hele wezen ben ik gebonden aan de SDAP, de partij van opa, de partij van de familie, van mij net zo goed.

Maar bijna al mijn vrienden uit de vakbondsjeugd gaan mee naar de OSP. Ook Sam sluit zich er bij aan. Ook Leo. Ook Judith. Ook Spiekman. Dan, met hangende pootjes, ook Sal Santen, die nog geen achttien jaar oud is, en als aspirant-lid wordt aanvaard.

De nieuwe partij heeft nu ook haar eigen jeugdbeweging: het Socialistisch Jeugd Verbond (SJV). De meeste leden ervan komen uit de Arbeiders Jeugd Centrale (AJC), omdat zij eruit zijn geroyeerd.

Richard, die ik lid heb gemaakt van de vakbondsjeugd, laat ons in de steek. Met hem verdwijnt een vriend uit mijn leven.

Maar mijn broer Maurits sluit zich wel aan bij het SJV. Politiek interesseert hem niet bijzonder. Veeleer volgt hij mijn voorbeeld, zoals ik weer het voorbeeld van oude vrienden volgde.

Al gauw ben ik verliefd op een meisje uit het SJV,

Juultje. Ze is pas vijftien jaar, terwijl ik al zeventien ben. Alle jongens lopen haar achterna omdat ze zo vrolijk is, met haar guitige donkere ogen en haar golvend blond haar. Zou ik haar durven vragen? En zou ik een kans maken? Ze komt uit een heel ander milieu dan wij thuis, en vindt me misschien een sjlemiel. Waarom denk ik dat altijd? In de jeugdgroep was het misschien zo, met al die kantoormeisjes, maar zij werkt bij de Bijenkorf als leerling-verkoopster.

Toch bestaat er in de revolutionaire jeugd ook verschil. Als je werkloos bent tel je niet mee bij de meisjes. Soms maken ze de verkering uit als je op straat komt te staan, zelfs als die al een hele tijd aan de gang is. Dan heb je geen perspectief meer, beweren ze.

Gelukkig heb ik wel vast werk, dat kan ik Juultje voorhouden. Misschien voelt ze zich beledigd als ik het aanvoer. Als ik er met haar over praat, ga ik natuurlijk stomme dingen zeggen in mijn onhandigheid. Het is veel beter haar een brief te schrijven om haar mijn liefde te verklaren en erbij te vertellen dat ik bij de Bijenkorf zal staan om haar antwoord af te wachten.

Maurits mag het niet weten, anders gaat hij me pesten. Dan schatert hij van het lachen en maakt geniepige opmerkingen zodat vader en moeder het snappen. Het is beter hem uit de weg te gaan.

Het is zaterdagmiddag, vijf uur, en nog komt Juultje niet uit de Bijenkorf. Waarom komt ze niet opdagen? Is ze kwaad op me?

Een dag later, op zondagochtend, loopt ze met me mee naar de Jodenhoek, waar ik haar op een ijsje trakteer, een dikke van een dubbeltje van Montezinos waar je je mond bij moet opensperren tot je kaken er pijn van doen.

‘Kinderverkrachter’, roept een marktsouger me

plotseling achterna. Ik schrik ervan en haastig lopen we door tot we uit de drukte zijn.

‘Wat een smeerlap is die kerel’, mompel ik verlegen, ‘we schelen maar twee jaar. En jij ziet er heus niet uit als een klein kind.’

‘En we hebben niet eens verkering’, voegt Juultje er pinnig aan toe.

‘Dat is waar’, antwoord ik, ‘maar je hebt mijn brief toch ontvangen?’

Nu lacht Juultje smakelijk.

‘Daar beslis jij niet alleen over. Ik ben een vrije vrouw.’

Of ik wil of niet, ook ik proest het uit.

‘Een vrije vrouw van vijftien jaar’, zeg ik.

We lopen alle twee blij verder omdat er geen ruzie tussen ons is gekomen.

‘Je hoeft toch geen verkering met elkaar te hebben om goeie vrienden te zijn’, vindt Juultje. ‘Ik vind je best een aardige jongen. Alsof je een grotere broer van me bent.’

ERNST TEUER

Toen ik nog lid was van de vakbondsjeugdgroep, heeft er in de bondskrant een oproep gestaan: wie wil corresponderen met een jong vakbondslid in Duitsland?

Nu heb ik een vriend in Wuppertal. Ernst Teuer heet hij, is twee jaar ouder dan ik, en leider van de plaatselijke jeugdgroep. Dat was hij tenminste.

Want na een scheuring in de Duitse socialistische partij is hij ook meegegaan met de linkervleugel, die de Sozialistische Arbeiterpartei heeft gevormd. Zij hebben kritiek op de SPD, omdat deze als een struisvogel zijn kop in het zand steekt voor het gevaar van het opkomend fascisme onder Hitler. Er zijn bijna tien miljoen werklozen, en de demoralisatie neemt toe naarmate de socialistische beweging steeds minder perspectief biedt. Omgekeerd geldt het ook voor de communistische partij. Zij scheldt de socialisten uit voor sociaal-fascisten. En zo zijn de twee vleugels van de arbeidersbeweging verlamd.

Ook in Duitsland hebben de linkse jongeren een SJV (Sozialistischer Jugend Verband) gevormd. En nu komt Ernst Teuer, met de SJV-afdeling van Wuppertal, naar Amsterdam. 's Middag zijn ze, het is de dag voor Kerstmis 1932, met een bus vertrokken, maar 's avonds zijn ze nog steeds niet aangekomen.

Een telefoontje uit 's-Heerenberg verstrekt opheldering. De Nederlandse douane wil ze niet doorlaten, omdat niet iedereen een paspoort bezit, en er onvoldoende waarborgen zijn voor een collectief verblijf in Nederland.

Het laatste is niet waar. Hun komst is zorgvuldig door ons voorbereid. Ieder van hen zou bij pleegouders worden ondergebracht, er is een feestelijke bijeenkomst georganiseerd op de Polderweg. En nu dreigt alles in het water te vallen. Op voorstel van Judith besluiten we met zijn vieren per taxi naar 's-Heerenberg te rijden en er met de douane de problemen te bespreken. Zij betaalt de rit.

Het is een spannend avontuur. Ik heb nooit eerder in een taxi gezeten. Bovendien zullen wij vannacht niet slapen. Maar vooral hunker ik ernaar Ernst Teuer te ontmoeten.

Als wij tegen middernacht in 's-Heerenberg aankomen, is het grenskantoor gesloten, tenminste: de ambtenaar die over de doorlating moet beslissen, zal pas 's morgens komen.

We spreken met elkaar in het niemandsland tussen Nederland en Duitsland, en wachten op de dageraad. Het is koud, winters koud. Eindelijk komt de verantwoordelijke douanebeambte opdagen.

Triomfantelijk vertrekt de bus met jonge socialisten uit Wuppertal, aangevuld met ons vieren, en is 's morgens tegen tien in Amsterdam.

Natuurlijk logeert Ernst Teuer bij mij thuis. Trots toon ik mijn oudere Duitse vriend aan vader, moeder en Maurits. En op mijn manier, nog onhandig, spreek ik Duits met hem.

Op eerste kerstdag 's avonds treedt het Wuppertaler politiek cabaret op. Alle teksten verwijzen naar het gevaar dat Hitler betekent. Gezongen wordt: 'Entscheidung gefällt, eh es zu spät', tot de strijd tegen het nationaal-socialisme moet worden beslist voordat het te laat is.

Maar het is te laat, want nog geen maand later draagt veldmaarschalk Hindenburg de macht over aan Hitler. Hindenburg is met steun van de sociaal-democraten tot president gekozen, omdat hij tegenover Hitler het kleinste kwaad vertegenwoordigde. Zo beweerden de struisvogels, bang als zij waren voor een eenheidsfront van links.

Pas nu snapt de Communistische Internationale, en in de eerste plaats de Duitse Communistische Partij, hoe noodlottig haar politiek is geweest, de sociaal-democratische leiders te vereenzelvigen met de fascistten. En voor het eerst roept zij de leiders van de SPD op, een eenheidsfront te vormen om Hitler te verslaan. Nu het te laat is, nu Hitler al bezig is de arbeidersbeweging te verbrijzelen.

Leo Trotski heeft gelijk gekregen met zijn waarschuwingen, en ik wil nu ook weten hoe hij verder over de internationale toestand denkt. Volgens hem betekent het aan de macht komen van Hitler de onvermijdelijkheid van een Tweede Wereldoorlog. Hij wijst op het falen van de sociaal-democratische, de Tweede Internationale, op het falen van de communistische, de Derde Internationale. Zij zijn verantwoordelijk voor de grootste nederlaag in de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Alleen een nieuwe, Vierde Internationale kan nieuwe overwinningen voor de socialistische beweging voorbereiden.

Maar Trotski is communist, bolsjewiek zelfs noemt hij zich. Ben ik dat ook geworden? Op een vergadering van de Onafhankelijke Socialistische Partij spreekt een van de leiders, Sal Tas, die ik, zonder dat hij het wist geholpen heb. Op het kantoor van mijn baas liep een vordering tegen hem, door een drukker ingesteld, en ik heb gezegd: 'Er is geen cent van hem te halen, hij

bezit niets.' Mijn baas heeft toen aan de drukker geschreven, dat de vordering oninbaar was. Als hij het eens wist. Ik luister naar Sal Tas, die hartstochtelijk roept dat wij de bolsjewiki van deze tijd zijn, dat wij in de revolutie met Trotski zouden hebben gevochten tegen de contrarevolutie, en met vreugde zouden zijn gesneuveld. Die laatste opmerking maakt me aan het schrikken. Wie gaat er nu met vreugde dood? Ik niet in ieder geval. Maar wel ben ik een bolsjewiek geworden, en mag ik niet bang zijn voor de dood.

Intussen heeft de machtsverovering van Hitler de socialistische beweging door elkaar geschud. Paniek is het goede woord. De een na de andere leider verlaat de o s p, op de vlucht naar 't schijnt voor een bosbrand die steeds naderbij komt. Spiekman bedankt, en andere vakbondsleiders. Sam is er ook niet meer bij, en nu ben ik van de familie als enige overgebleven. Een trotskist is een vreemde eend in de bijt. Je moet je kop niet zover uitsteken, en in de eerste plaats aan je werk, aan je veiligheid denken, vinden zij.

Maar juist omdat ik op een deurwaarderskantoor werk wil ik voor de wereld duidelijk maken dat ik mezelf wil blijven, dat voor mij niet geldt: wiens brood men eet, diens woord men spreekt.

KOERIER

Moeder heeft van vader een stuk krant gekregen, zit erboven te knikkebollen, terwijl vader de kolommen van zijn bladen, die hij in twee handen voor zich houdt, napluist.

‘Is er geen thee?’ vraagt hij, zonder op te kijken.

Moeder schokt wakker. Als bij gewoonte buigt zij haar hoofd naar achteren, dat door de zwaarte van haar haarmassa nog meer achterover schijnt te worden getrokken. Haar door staarvlekken bewolkte bruine oogappels kijken verdrietig in haar bleek, ovaal gezicht, haar lippen nog op elkaar geklemd.

Zuchtend staat zij op, sloft naar de keuken, zet water op het gas, valt bijna over de kat, geeft het beest een schoteltje melk. Met een volle pot thee komt zij weer naar de kamer.

Opnieuw loopt zij naar de keuken, om de suikerpot te vullen, morst, korrels kraken onder haar voeten. Zij komt weer aan tafel zitten, zucht opnieuw, als moet zij het heel diep uit haar lichaam halen. Zij bukt zich zodat ik haar als flessen uitgerekte borsten zie onder haar jurk. Haastig wend ik mijn blik af.

‘Het is hier koud’, vindt Maurits.

‘Ik zal even naar de kachel kijken’, antwoordt moeder verontschuldigend. Ze ziet dat de kolenkit leeg is en loopt de binnentrap op naar de zolder om hem te vullen. Zij port in de laag kolen op het vuur totdat er een steekvlam uitkomt.

‘Hebben we niets bij de thee?’ vraag ik, wetend dat zij het trommeltje voor ons heeft verstoppt.

‘Ik zal eens kijken’, antwoordt zij, loopt naar de slaapkamer. In gedachten zie ik haar de kastdeur openen, een stapeltje ondergoed en kopjesdoeken opzij schuiven om een trommeltje met koekjes op te diepen.

Eigenlijk is het niet op zijn plaats dat we moeder alles laten doen, zegt mijn slechte geweten, en ik scheld op mezelf: Begint het weer, je geweeeklaag? Wij moeten de hele dag bij een baas werken, terwijl zij thuis is en niets anders heeft te doen. Het is haar eigen stomme schuld dat ze alles vergeet en voor elk akkefietje opstaat. Natuurlijk helpt ze vader ook om de winkel schoon te maken. Maar voor mij maakt ze zich zo druk niet. Voor Maurits wel, denk ik, hij is haar pikkie; ik schrik, zo iets mag je niet van je moeder denken.

‘Ik heb een uitnodiging ontvangen, om op het kantoor van de osp te komen’, zeg ik plotseling.

‘Jij?’ roept Maurits verbaasd, en vader voegt eraan toe: ‘Ze hebben zeker geen in-de-weg-lopers genoeg. Die idioot met zijn revolutionaire partij.’ Driftig bijt ik hem toe: ‘Moeten de joden zich dan laten mishandelen? Zoals in Duitsland door Hitler?’

De vreemdste fantasieën spoken door mijn hoofd nu ik tegenover Jan Korthuis zit, die mij heeft uitgenodigd op het partijkantoor aan de Reguliersgracht te komen. Zijn lichtblauwe ogen zijn een en al vriendelijkheid als hij mij aankijkt, waardoor zijn hoekige kin nog sterker opvalt.

‘Nu wil je natuurlijk weten waarvoor je moest komen, hè?’

Ik knik.

‘Ik heb over je horen spreken. Daarom heb ik jou uitgekozen om een vertrouwelijke opdracht te vervullen’, vervolgt Korthuis. ‘Je kent natuurlijk de Sozialisti-

sche Arbeiterpartei, onze Duitse zusterorganisatie, die door de nazi's in de illegaliteit is gedrongen. Wat ik je nu ga zeggen moet absoluut geheim blijven. Beloof je me, dat je het niet verder zult vertellen?"

Hoe kan ik iets beloven wat ik nog niet weet, maar Jan zegt dat hij me niet achteraf tot geheimhouding kan verplichten. Die garantie moet ik vooraf geven. Ik begin het allemaal hoe langer hoe vreemder te vinden.

'Waar ken je me dan van?' wil ik wantrouwig weten.

Mijn vraag ondergaat hij als een vorm van kritiek die hij slecht kan verdragen. Zijn vriendelijke blik is plotseling verdwenen en geërgerd kijkt hij mij aan terwijl hij met zijn vulpen op zijn bureaublad tikt.

'Dat gaat je niet aan. Maar je bent toch lid van een revolutionaire partij, nietwaar? Dan moet je niet het naadje van de kous willen weten als het illegaal werk betreft. Kan ik op je rekenen of niet?'

'Ja', antwoord ik beduusd.

'Dat had ik uiteindelijk ook verwacht.'

Korthuis glimlacht tevreden.

'Wordt er geklopt?' vraagt hij, en loopt naar de deur of er iemand is. 'Niemand niet. Nou dan. De leiding van de SAP woont in Amsterdam, tenminste, het belangrijkste deel ervan. Wekelijks komen er brieven uit Duitsland met gegevens over het illegale werk, de partij, de algemene toestand, je kan het zo gek niet bedenken. Die correspondentie wordt natuurlijk niet naar het partijbureau gestuurd, anders zou de Gestapo het al heel gauw doorhebben. Snap je?' Jan fronsst zijn wenkbrauwen om mij van de ernst van de situatie te doordringen. 'En ook niet naar de adressen van de Duitse partijleiders', vervolgt hij. 'Dat zou vandaag of morgen in de smiezen lopen. Of, wat nog erger is, als ooit zo'n brief wordt onderschept, zouden ze meteen

weten waar een revolutionaire leider woont. Die lol gunnen we de heren niet. Wat jij...'

Ik knik instemmend.

'En nu begrijp je zeker wel wat de bedoeling is?'

Ik zwijg, kijk zo neutraal mogelijk om niet te laten merken dat ik het nog niet door heb.

'Laat ik dan nog duidelijker zijn. De brieven worden verzonden naar gewone adressen. Adressen van particulieren die niet bekend staan als revolutionair. Zij weten uiteraard wat de bedoeling is. Nu moet jij drie keer per week die adressen af fietsen om er de post op te halen. Maak je borst maar nat. Zij zijn zo goed mogelijk over de hele stad verspreid.'

Straks zullen ze thuis vragen wat de o.s.p. van me wil. Wat kan ik ze wijsmaken? Vertellen dat ik moet komen helpen bij partijwerk, drie maal in de week? Het is misschien een oplossing. Of niet? Ze kunnen ontdekken dat het niet waar is. Kon ik maar beter liegen. Anderen hebben daar helemaal geen moeite mee. Ik kan veel beter niets vertellen, dan zie ik wel hoe het loopt.

Voordat ik ons pleintje op rijd, stap ik af. Ik buk mij naar het achterwiel van mijn fiets, en draai het ventieltje van mijn achterband los. Ik zal zeggen dat ik een lekke band heb.

Een kleine beroerte. Helemaal naar Noord moest ik om brieven op te halen, in West had ik ook een adres. Dat houd ik nooit vol. Je fietst je de pest. Van kantoor als een gek naar de Orteliusstraat, dan naar huis, hap-slik, meteen door naar avondschool. Ik hol de trap op. Buiten adem schreeuw ik dat ik een lekke band heb. Met gereedschap haast ik me weer naar beneden. Ik draai het ventieltje dicht, pomp de band op en vertel boven: 'Het was gelukkig het ventieltje.'

Moeder gelooft het altijd, ze heeft toch geen verstand van fietsen. Maar steeds een lekke band is ook gek, dus loopt de ene keer mijn wiel aan zodat ik heb moeten lopen, en is de andere keer mijn ketting eraf gegaan, waarbij ik mijn zwarte vingers laat zien die ik juist tevoren langs mijn ketting heb laten glijden.

Ze moeten erover hebben gesproken, met zijn drietjes, want op een zondagochtend, als ik thuisblijf, vraagt Maurits spottend: 'Wil je mijn band plakken?'

'Doe het zelf.'

'Dat kan ik niet.'

'Waarom niet?'

'Hij is helemaal niet lek.'

'Wat klets je dan.'

'Ik dacht dat jij het wel kon.'

Hij kijkt me met een geheimzinnig lachje aan, spot: 'De fietsenmaker van het Pleintje, gaat het zien, gaat het zien. Hebt u géén lekke band? Bij mijn broer kunt u altijd terecht. Zit uw stuur niet scheef? Laat het hem opknappen!'

'Plaag hem nou niet', sust moeder, maar zelf vraagt zij: 'Of heb je een meisje...?'

'Mens', snauw ik.

'Is ze lief?' wil vader weten.

Ik krijg het er benauwd van.

'Natuurlijk, ze heeft een Trotskibaardje, daarom mogen we haar niet zien.'

'Jullie zijn gek', schreeuw ik woedend.

'Wel ja, stapel mesjogge zijn we, alleen jij bent goochem. Wat een gochme heeft meneer', zegt vader geïrriteerd. 'Daarom ben je voor de wereldrevolutie. Daarom ben je nooit thuis. Zie je niet hoe de arbeiders op je staan te wachten? Ze laten hun kaartje ervoor staan, hun mangelen op vrijdagavond, omdat ze zo nodig de barricade op moeten.'

Ik zucht diep en minachtend.

‘Zucht maar’, roept vader.

‘Als hij maar niet aan de verkeerde kant zucht, uit zijn toges’, juicht Maurits, laat zich op zijn stoel achterovervallen en zegt, terwijl hij zijn neus dichtknijpt: ‘Ik val flauw.’

Meer hoor ik niet. Met kracht heb ik de kamerdeur achter mij dichtgesmeten.

Nog lang loop ik op straat te mopperen. Ze begrijpen niets van me, thuis. Vader speelt de baas. Moeder denkt dat ik een klein kind ben. En Maurits jent me altijd. Waar moet ik nu naar toe? Misschien is Hans Schäfer er wel, in de Vrolikstraat, waar hij woont bij Harry en Vrouwtje, twee partijgenoten.

Hans en ik zijn ongeveer even oud, en toch is hij al emigrant. Een gemoedelijke, tamelijk dikke jongen, altijd opgewekt, waarbij zijn donkerbruine ogen schitteren. Hij heeft goed verzorgde kleine handen, zijn bruin, krullend haar is steeds netjes gekamd en aan zijn kleding besteedt hij de grootste zorg. Harry en Vrouwtje aanbidden hem, verwennen hem als hun liefste kind.

Vaak zijn wij samen. Dan vertelt hij me over de revolutionaire beweging, de illegaliteit die hij in Duitsland nog korte tijd heeft gekend totdat hij moest vluchten voor de Gestapo. Wat weet ik weinig van revolutionaire traditie.

Een heleboel dingen kun je je niet veroorloven als je eenmaal die weg hebt gekozen. Zelfmoord bij voorbeeld is uit den boze. Als hij het woord gebruikt ben ik verbaasd, wie denkt daar nu aan op onze leeftijd?

Maar hij laat zich door mij niet van de wijs brengen, probeert me ervan te overtuigen dat ons soort mensen helemaal aan de partij toebehoort, dat alleen de partij

beslist over leven en dood. 'Wij revolutionairen zijn slechts doden met verlof.'

Bij Lange Piet moet ik de brieven brengen, in de Reggestraat, waar hij bij partijgenoten op een kamertje woont. 'Noem hem maar Lange Piet, dat is altijd goed', had Jan Korthuis mij verzekerd.

Lange Piet doet mij zelf open. Hij is een hoofd langer dan ik, kijkt van girafhoogte op mij neer, maar als ik tegenover hem aan tafel zit, vallen vooral de scherpe trekken van zijn gezicht op.

'Bist ein junger Genosse, was? Haben mich über dir erzählt.' Dich moest het zijn, niet dir, heb ik op school geleerd: vierde naamval. Waarom denk ik daaraan? Dan komt hij zeker uit Berlijn. Daar halen ze dich en dir door elkaar. Een reactionair parlamentslid had eens een socialist uit Berlijn bespot omdat hij mich zei in plaats van mir, maar die had hem geantwoord: 'Ik weet tenminste het verschil tussen mein und dein.'

'Hoe gaat het in de revolutionaire jeugd?' vraagt hij. 'Große Diskussionen?'

Zeg dat wel, denk ik, en knik.

'Willy Brandt und Walter Held, dat zaajn de wichtigste joigtleider, nicht? Brandt bei uns, Held ein Trotskibewunderer. Du, heb jaaj sjoon gekozen.'

Ik antwoord niet.

'Revolutionäre Realpolitik', vervolgt Lange Piet, 'da handelt es sich um', doch onmiddellijk na zijn woorden maakt hij een haastig, wegwuivend gebaar, als wil hij aangeven dat het er niet toe doet.

'Jij bent goede vrienden met Hans Schäfer, was?'

'Ja', knik ik, blij dat hij hem kent.

'Ein guter Junge, aus Breslau. Hij woont bei Harry en Vrouwtje, nicht wahr? In Ost. Er mag dich gerne, weißt du?'

Elke dag stap ik even af in de Vijzelstraat, met mijn fiets aan de hand, kijk dan bij Boekmans antiquariaat of ze er nog liggen; de Sämtliche Werke van Marx & Engels, de beroemde Mega-uitgave, zes delen voor twaalf en een halve gulden. Een deel ervan is in Duitsland in het openbaar verbrand, de rest naar Nederland geëxporteerd voor de deviezen. Bijna heb ik het geld bij elkaar, het is een hele dobber geweest. Vijf gulden zakgeld per maand, de contributies eraf van de vakbond, de partij, de jeugdbeweging, mijn sigaretten. Eind van de maand durf ik het wel aan.

Met zijn vieren lopen we in de Swammerdamstraat langs het reclamebord. Een aanplakbiljet van de NSB erop. 'Dat moet eraf, jongens', beslist Leo. Ik heb een padvindersmes bij me, haal het te voorschijn. 'Doe jij het', roept hij, 'wij gaan posten.'

Plotseling word ik in mijn kraag gegrepen.

'Doe niet zo vervelend', zeg ik, schud me los. Ze willen me natuurlijk aan het schrikken maken, maar als ik omkijk is het een agent in burger, de penning houdt hij in zijn hand.

Je kan de bekeuring afkopen. Het kost mij tien gulden. Zouden de anderen er wat bij leggen? Nee, ik vraag het ze liever niet al heb ik het gehoopt. Die boeken van Marx & Engels, nou ja, voorlopig zou ik ze toch niet kunnen lezen, met al het huiswerk van avondschool, het ophalen van brieven, de vergaderingen, de bijeenkomsten op zondag. Misschien kan ik ze later eens kopen.

Wij staan met een groepje voor het stadhuis van de gemeente Huizen om daar op een zuil de verkiezingsbiljetten aan te plakken. Ik heb mijn vakantie opgenomen

om deel te nemen aan de verkiezingscampagne van de partij. Mensen komen bij ons staan; een Huizer vissersvrouw, in haar eigen kleding ingebakerd als een ouderwetse baby, een gouden kap als een helm op het hoofd, gromt kwaadaardig: 'Satan zelf heeft jullie hierheen gezonden, addergebroed.'

Er komen meer mensen dreigend naderbij. Wij hangen haastig de emmers met plaksel aan ons fietsstuur, vouwen de biljetten op, springen op het zadel om naar de haven te trappen, waar wij willen gaan zwemmen in het ijskoude drabbige water.

Hans Schäfer heeft zelfmoord gepleegd. Het stond in de partijkrant, maar niemand heeft het me bijtijds verteld, niemand wist er iets van. Had hij slechte berichten van zijn familie uit Duitsland ontvangen? Of was er met hem zelf iets aan de hand geweest? Ik had hem natuurlijk vaker moeten opzoeken. Daar was de laatste tijd niets meer van gekomen.

DAVID

Zonder overjas en druipend als een verzopen kat is het mannetje ons jeugdgebouwtje aan de Nieuwmarkt binnen geslopen. Hij is niet meer weg te branden van onze antifascistische tentoonstelling ANTIFA, en buigt zich met zijn bijziende ogen steeds opnieuw over de foto's van naziverschrikkingen. Overal vind je druppels van zijn lekkende haren.

'U moet nu heus gaan', zegt Leo tegen sluitingstijd.

'Blijft er dan geen oppasser achter?' vraagt de man voorzichtig. En dan, resoluter: 'Kan ik hier niet blijven slapen?'

Welbeschouwd is het idee zo gek niet, de tentoonstelling ook 's nachts te beschermen, al is het mannetje tenger als een haas. Zijn fletsblauwe ogen kijken ons smekend aan en niemand durft te weigeren. Zijn haar is vlammend rood en zo doet Rooie David zijn intrede in onze gelederen.

Op de bijeenkomsten zorgt hij voor koffie en gevulde koeken en stilt zijn honger met wat ervan overblijft. Trouw waakt hij over onze schatten en slaapt in het bijkeukentje onder een paardedeken die hij ergens heeft opgescharreld. En hij is altijd van de partij, al is hij tegen de vijftig jaar, en vormt hij met ons groepje tussen de vijftien en twintig jaar een vreemde dissonant.

Vlak bij ons lokaaltje, op de hoek van de Gelderse-kade en de Binnen Bantammerstraat, is een Chinees restaurant geopend. Het is laat geworden en iedereen lust wel een loempia. 'Lappen', roept Leo. Met wat we bij elkaar leggen blijft er voor ieder wel een loem-

pia over. Twintig maal een kwartje, dat is vijf gulden.

Rooie David stopt het geld zorgvuldig in zijn portemonnee, en zal de lekkernij voor ons gaan halen.

Na een half uur is hij nog niet terug.

‘Hij is misschien onderweg opgehouden’, oppert Leo.

Na een uur is hij er nog niet. Nu gaat Maurits naar het Chinese restaurant om te kijken wat er aan de hand is.

Onverrichter zake keert hij terug. Uit wat hij begrepen heeft is Rooie David zelfs niet bij de Chinees geweest. Hij is er echter niet zeker van, want ze begrepen hem niet goed en op zijn beurt kon hij niet goed wijs worden uit het gebrekkige Nederlands.

En weer wachten wij een half uur in onzekerheid. Misschien is Rooie David wel in het water gevallen of is hij onder een auto gekomen. Het is niet verantwoord nog verder passief te blijven.

Maurits wordt naar het Binnengasthuis gestuurd om daar te informeren of er een rood mannetje is binnengebracht, Leo zelf gaat naar het politiebureau in de Warmoesstraat.

Opgewekt komt Maurits terug, met de mededeling dat er geen ongeluk is gebeurd. Waar Rooie David dan wel is? Hij heeft misschien zijn bril verloren en is de weg kwijtgeraakt, zegt hij met een geintje maar van geintjes is niemand gediend.

Dan komt Leo onverrichter zake ons zaaltje binnen lopen. ‘Nee, bij de politie wisten ze van niets. Hij zal met het geld op de loop zijn, hebben ze daar gezegd.’

Hilariteit, verontwaardiging. Rooie David is zo eerlijk als goud. ‘En als hij nu toch eens...’ veronderstelt Nathan. Dat juist hij, als jechoede, zoiets moet veronderstellen van een andere jechoede. Een schande is het.

Maar Rooie David komt niet meer opdagen en nu vragen wij ons af of we aangifte moeten doen bij de politie. Het is toch een vuile streek om ons te bestelen. Het woord is nog niet uitgesproken of verhitte discussies maken onze woorden onverstaanbaar. Uit twee partijen bestaan we nu. Juultje herinnert ons aan de opvoedkundige praktijk van de Russische schrijver Makarenko, die verwaarlozing als oorzaak van criminaliteit aanwees. 'Wat willen jullie, naar de klassejustitie?' roept ze verontwaardigd.

Haar woorden brengen ons tot zwijgen, en we besluiten erover te stemmen. Maar ook die beslissing roept weerstanden op, want iedereen is beïnvloedbaar en als een ander weet hoe je gestemd hebt, kan je dat verweten worden.

En zo gaan wij over tot een schriftelijke stemming. Maar de uitkomst ervan wantrouwen we nog meer dan het wegblijven van Rooie David. Eenentwintig tegen nul, dat kan toch niet? En zo blijkt niemand bereid te zijn onze loempiadief, die rotzak, bij de politie aan te geven. Het is een hele opluchting, al blijft het een gemeene streek.

RODE JEUGD

Als het niet om de jeugdbeweging was, bleef ik niet in de o.s.p. Ik voel me niet thuis tussen al die oudere mensen, met hun huwelijksgeschiedenissen die op ruzies uitlopen, met hun opschepperij over hun heldendaden en hun theoretisch geouwehoer.

Maar gelukkig is de jeugdbeweging er wel. Dat spaart mij een aanslag op mijn geweten, want ik voel me schuldig als ik eraan denk dat ik de partij de rug zou toekeren, terwijl die zo nodig is in deze chaotische tijd.

In het s.j.v. zijn veel joodse leden. Waarom weet ik niet, want in de partij geldt dat in veel mindere mate. Een van die jongeren is Heiman, een student in de medicijnen die onze trots vormt, een student in onze gelederen. Hij vindt het zelf ook fijn, want hij zingt graag voor ons, jiddische liedjes, en hij meet onze schedels, wat hij voor zijn studie nodig heeft. Bij mij heeft hij vastgesteld, dat ik een typisch niet-joodse, 'arische' schedel heb. En dat met vier joodse grootouders. Een van mijn voor-voor-grootmoeders heeft ongetwijfeld een slippertje gemaakt om dat te bewerkstelligen.

Heiman is vast en zeker tevreden over zijn resultaat, want nu galmt hij:

'Oj oj oj, sjikker is a goy,
Trinken muß er, sjikker ist er,
Weil er ist a goy.'

Even later klappt hij in zijn handen. We gaan repeteren voor een spreekkoor, en voor een toneelstuk dat we gaan opvoeren. Mij neemt hij speciaal onder handen, omdat ik een keel-r heb.

‘Mattedoos’, zeg ik voor de duizendste keer, en nog is Heiman niet tevreden.

‘Vlugger’, commandeert hij, ‘vlugger, vlugger.’

Hij kan de pest krijgen. Wat verbeeldt hij zich wel. Hij mag duizend keer student zijn, maar daarom hoeft hij me niet te commanderen. Eerst heeft hij me pijn gedaan toen hij mijn schedel ging meten en nu staat hij tegen me te blaffen.

‘Jongen, doe niet zo kinderachtig’, smeekt hij nu. ‘Ik zeg het voor je eigen bestwil. Als je vlug genoeg mattedoos achter elkaar zegt, wordt het vanzelf matroos met een tong-r. Je brouwt alsof je uit de Jordaan komt.’

Nu heb ik hem te pakken. Ten eerste kom ik uit de Jordaan, in de Tweede Bloemdwarstraat ben ik geboren. En bovendien komt zo’n opmerking niet van pas. Iedereen is gelijk bij ons, dat dient hij wel te begrijpen.

En nu beweert hij dat ik koppig ben. ‘Het gaat er alleen maar om dat je de r goed leert uitspreken. Hoe wil je nou voor de beul spelen, als je de r uit je keel stoot alsof er een visgraatje in zit.’

En weer zeg ik mattedoos, mattedoos, mattedoos, zo snel achter elkaar dat er werkelijk een r van mijn tong komt rollen. Tot blijdschap van Heiman. En om hem te pesten zeg ik nu: ‘Matzedoos, matzedoos.’ Hij kan me wat. Die studentjes hebben een kapesones, en dat is niet het ergste: de meisjes lopen achter ze aan alsof wij niet meer bestaan.

Toch geef ik, zuchtend, Heiman zijn zin. Hij heeft mij immers uitgekozen om de hoofdrol te spelen in het toneelstuk *De Beul*, dat op het repertoire staat van onze speeltroep.

Drie dingen moet ik leren, houdt hij me steeds voor:

1. de rrrr met mijn tong te zeggen;
2. de tekst uit het hoofd opzeggen, wat me na einde-

loos repeteren in mijn dromen gelukt, maar in de praktijk tot catastrofes leidt;

3. niet te staan brullen alsof ik op de markt scheermesjes moet aanprijzen.

Hoe hardleers ik ook blijk te zijn, het brengt Heiman niet van zijn stuk. Mijn indrukwekkende gestalte wordt door niemand geëvenaard, geen ander is zo geschikt voor beul als ik.

En zo dreun ik tot vervelensworden toe de tekst ons allernieuwste zaaltje in, een vroegere karrenloods in de Barndesteeg, in de warme buurt van Amsterdam. Mijn stemvolume is zo indrukwekkend dat meisjes van plezier uit de nabije omgeving nieuwsgierig voor de deur staan mee te luisteren.

Tevreden over het bereikte, gaat Heiman ons inwijden in de wonderen van het toneelvak. Zo hamert hij er bij ons in, dat volgens Bernard Shaw succes oproept tot verder succes. 'Onthou dat', roept hij met opgeheven vuist, en begrijpt niet waarom er zo gelachen wordt, omdat hij niet weet dat Maurits een wind heeft gelaten.

En zo bereiden wij ons voor om in Hoorn op te treden, waar de partij een feestavond heeft belegd. Hoorn, de stad van Jan Pieterszoon Cohen zeggen we tegen elkaar, naar een mop die aan de nazi's wordt toegedacht: zij zouden immers van mening zijn dat ook in Nederland de joden het al in de zeventiende eeuw voor het zeggen hadden, waarbij zij verwijzen naar Jan Pieterszoon Cohen.

Als opwarmertje beginnen wij in Hoorn met het spreekkoor:

'Meisjes met de hoededozen,
vrouwen straks van werkelozen,
vroeg op, vroeg oud...'

Maurits steekt er de draak mee, en roept: 'Vroeg op, vroeg koud.'

Gelukkig merkt de zaal er niets van, maar wij kunnen ons lachen haast niet houden.

Dan wordt *De Beul* opgevoerd.

Ik zit op mijn troon in een hemd zonder mouwen, met naakte armen die rood zijn geschminkt om het bloed aan te geven. Naast me ligt een geweldige bijl. Dan stoot ik mijn eerste kreten uit.

De zaal kucht en proest.

Om mij nog verstaanbaar te maken, bulder ik er op los.

De zaal reageert erop met een apathisch stilzwijgen. Met een wazige blik kijken de mensen voor zich uit, fluisteren tegen elkaar, nemen ritselend een snoepje uit een papieren zakje.

Ineens weet ik mijn tekst niet meer.

Op hetzelfde ogenblik is de verstarring in de zaal verdwenen. Er wordt gelachen, en steeds meer raak ik van streek.

Heiman souffleert zo luidruchtig dat een grappenmaker op de voorste rij de zin naar mij toe schreeuwt. Applaus, hilariteit.

Leo, mijn tegenspeler, komt naar mij toe, galmt enige woorden waar ik op moet antwoorden. Ik versta het niet, schreeuw wanhopig: 'Sodemieter op', geef hem een duw, en hol van het toneel.

Hoezeer wij ons ook verdiepen in de problemen van de revolutie, in ons bestaan heeft de speeltroep toch het meeste succes. Wij moeten zelfs optreden voor de oudere partijgenoten. En weer is er een bijeenkomst, nu in het nieuwe partijzaaltje aan de Jacob van Lennepkade.

Maurits zal er de conferencier zijn. Hij hoeft maar een woord te zeggen, en de zaal proest van het lachen. Hoe het hem lukt, het is mij een godsraadsel. Zelfs als ik de leukste mop vertel, staart men mij aan alsof ik een dominee ben die zich verslikt in het woord des heren. Teksten kan ik wel schrijven, en Maurits heeft er groot succes mee.

Maar samen thuis, als wij het program voor de komende bijeenkomst bespreken, voldoet het ons toch niet. Ook zelf willen we er lol aan beleven. Hoe? We weten het niet. We zitten foto's op te ruimen, hebben pakken foto's van alle bijeenkomsten, van alle week-ends, waarvan de meeste hun glans hebben verloren. De revolutionaire jeugdbeweging is een duiventil, en wie vandaag nog voor de revolutie is, zoekt morgen zijn heil bij de vrijzinnig-democraten of bij de politie. Al die gezichten die ons vreemd zijn geworden, voor wie moeten we ze bewaren? Zeker vijftig kiekjes hebben we apart gelegd voor de vuilnisbak. We nemen ze nog eens door, voor alle zekerheid. Wat ons het meeste opvalt is de innigheid, waarmee een jongen tegen een meisje aan hangt, een meisje tegen een jongen. Het brengt Maurits op een idee. 'We knippen het meisje los van de jongen, zodat zij alleen overblijft.' Het is een koddig gezicht, al die meisjes, die zich, los van de wetten van de zwaartekracht, staande weten te houden, de een scheef als de toren van Pisa, de ander als een keeper die schuin in het doel zweeft.

'Maar wat doen we ermee?' vraag ik aan Maurits.

'In de pauze stoppen we ze in de jaszakken van de partijgenoten. We gaan stilletjes naar de gang, en als niemand ons ziet, hup, daar laten we er weer een in een jaszak glijden.'

Van Wijngaarden, een oude partijgenoot uit West, is klant bij vader, helemaal in de Van der Helststraat in Zuid. Trouw brengt hij zijn schoenen ter reparatie. Het enige wat ik van hem weet is dat hij een lieve dochter heeft, Wiesje, die mij al een paar keer heeft gevraagd of ik de volgende dag ook meega met een fietstocht, een dagje naar buiten. Haar toenadering verbaast mij, en ik begrijp niet waarom zij mij per se mee wil hebben. Zo aantrekkelijk ben ik niet voor een meisje dat aan elke vinger vijf jongens kan krijgen. Maar zij heeft haar ouders tot klant bij vader gemaakt, en dat is toch wel aardig van haar. Ze zijn partijgenoten, en ontbreken op geen vergadering.

Nu staat Wiesjes vader bij de mijne in de schoenmakerij. Hij is hevig verontwaardigd over wat hem is overkomen. Zijn vrouw heeft vorige week zijn jas onderhanden genomen, de vlekken eruit gehaald, stof uit de zakken verwijderd. In zijn binnenzak heeft ze een foto gevonden van een meisje. En nu beschuldigt ze hem ervan, dat hij een geheime verhouding heeft.

Het is slaande ruzie geworden want hij weet van niets, en vraagt zich af wie hem dat geintje geflikt heeft.

Maurits vertelt het mij die avond. Hij hikt van het lachen, en steekt ook mij aan. En zo hebben we, zestien en zeventien jaar zijn we al, de slappe lach alsof we nog in de schoolbanken zitten.

FIETSTOCHT MET MAURITS

Daar heb ik me zo voor gehaast, en nu is mijn overhemd nog nat. Waarom heeft moeder er niet voor gezorgd dat ik het meteen kon aantrekken toen ik thuis kwam? 'Het zijne is natuurlijk droog', mopper ik en wijs op Maurits, die zit te wachten.

Ik probeer mijn afgunst te onderdrukken, die altijd weer oplaait juist als ik er niet op verdacht ben. We mogen geen ruzie maken nu we samen op de fiets naar Hoensbroek gaan. Sam is daar onderwijzer geworden op de neutrale volksschool, een school van het nvv voor de kinderen van niet-katholieke mijnwerkers. Hij geeft er les samen met zijn vrouw Christien, met wie hij sinds kort getrouwd is. Zij is de eerste niet-joodse vrouw in de familie.

'Ik zit al een half uur gepakt en gezakt op je te wachten', verwijt Maurits me. Zijn ovaal gezicht staat gespannen. Hij heeft zijn donkerbruine haar netjes gekamd. Een uilebril versterkt de uitdrukking van zijn bruine ogen. In zijn grijze pak met rijbroek ziet hij er sportief uit. Geen wonder dat de meisjes hem graag mogen.

Intussen is moeder weer binnengekomen met twee pakken brood in haar armen.

'Dat is genoeg voor een weeshuis', smaal ik, maar zij vindt dat ik niet zo moet zeuren. 'Jullie kunnen best wat op voordat jullie in Amersfoort zijn, op de fiets, het is een hele tocht.' Haar enige zorg is ons vol te proppen. 'Het zijn er niet zo veel', stelt zij ons gerust, 'het lijkt maar zo, omdat op elke boterham een ei zit. Ik heb bij

de schreeuwer een schaal met kneusjes gekocht. Een cent per stuk, voor dat geld kon ik ze niet laten lopen.'

Zwijgend stoppen wij de balen brood in onze fiets-tassen tussen een paar kousen, ondergoed, een veldfles vol thee.

'Denk erom dat jullie bij de misjpóge in Amersfoort blijven slapen', zegt moeder. 'Ze zijn heus wel blij als jullie komen.'

Ik zie ertegen op naar ze toe te gaan. Bij de begrafenis van Saartje zijn ze niet uitgenodigd. En ze zijn zo vroom als de rebbe zelf.

'Ik zal ze vragen wat de brooche voor spek is', plaag ik, maar moeder roept verschrikt: 'Je haalt er geen nar-risjkat uit, versta je?' Kwart voor twee alweer. We hebben toch wel fietsengerei bij ons? Twee bandenlichters, de derde is nergens te vinden. Waar ligt schuurpapier?

Om beurten tillen wij de kat boven ons hoofd om afscheid te nemen van het beest, dat angstig omlaag poogt te krabbelen. We geven moeder een zoen. Terwijl zij zich omdraait veeg ik haastig met mijn schouder langs de natte plek.

Wij fietsen achter elkaar in het drukke verkeer van de Amstellaan totdat we de Berlagebrug zijn gepasseerd, slingeren op de smalle Duivendrechtsekade bijna tegen elkaar aan als er een auto langs raast. Links ligt het Ajax-stadion, wij moeten rechtdoor, langs Die-men.

In Bussum, voorbij de uitspanning Jan Tabak, zijn wij te moe om nog een meter verder te rijden, stappen af, zetten onze fietsen met de sturen in elkaar aan de kant van de weg, en ploffen neer. Ik heb bijna geen lucht meer over, maar Maurits begint te praten, aan

een stuk door zoals moeder dat ook kan. Ik onderbreek hem:

‘Vind je het fijn dat je bij vader werkt?’

‘Waarom niet?’

‘Ze beweren dat het niet goed is. Dat je dan niet zelfstandig wordt.’

‘Van wie heb je die onzin?’

‘Wel eens gelezen. Maar zo bedoel ik het niet.’

‘Wat dan wel?’

‘Gewoon, dat vader altijd de baas speelt.’

‘Daar heb ik anders geen last van.’

Het is waar wat Maurits zegt. De spanning die er tussen vader en mij bestaat heb ik tussen hem en Maurits nooit opgemerkt.

‘Ik weet niet hoe ik het moet zeggen. Vader wil steeds gelijk hebben.’

‘O ja?’

‘Je denkt misschien dat ik roddel. Maar het is toch zo? Hij weet alles beter. Nooit kan hij toegeven dat ik het ook eens bij het rechte eind heb.’

‘Vind je jezelf dan zo snugger?’ vraagt Maurits spottend.

‘Dat heeft er niets mee te maken. Hij luistert eenvoudig niet naar de mening van een ander.’

‘Hij weet ook een heleboel.’

‘Dat ontken ik niet, maar hij kan zich toch wel eens vergissen? Dat kan iedereen.’

‘Geef daar dan eens een voorbeeld van.’

‘Even een voorbeeld... Ik moest en ik zou naar het deurwaarderskantoor. Afijn, we zijn nu met vakantie.’

‘Mijn idee. Zal ik je eens wat anders vertellen? Vorige week had ik sjans, in de schoenmakerij. Het was een klant, een meisje van een jaar of achttien, je kent haar wel, ze wonen boven de melkboer. Vader was er niet.

Ze bleef maar hangen. Toen zei ze dat ze best wat met me wilde doen. Straks, als de winkel gesloten was. Achter in de schoenmakerij, daar kon niemand ons zien.'

Maurits vertelt het aarzelend, alsof hij zich ervoor schaamt.

'En?' vraag ik.

'Natuurlijk wilde ik het niet. Stel je voor dat vader het zou merken. Trouwens, op mijn leeftijd. Je weet nooit wat er van komt. Ik hou helemaal niet van dat meisje. Voor een pleziertje, zei ze, alleen maar voor een pretje. Als er wat gebeurt ben je nog verder van huis. Weet je dat er bij opoe in het ziekenhuis een meisje van dertien jaar op zaal lag dat moeder moest worden? Van een jongen van vijftien?'

'Hoe weet je dat?' vraag ik verbaasd.

'Dat heeft vader me verteld.'

Dat krijg je, nu Maurits bij hem werkt. Samen spreken ze over dingen waar ik niets van te weten kom. Ik heb het wel goed gevoeld de laatste tijd. Moeder die hem voortrekt, vader ook al. Ineens voel ik me verdrietig worden, heel eenzaam, zoals tegenwoordig vaak het geval is.

Wij fietsen langs het Amersfoortse station omlaag, vragen de weg naar de Langestraat waar oom Aaron woont.

'Het is nu half zeven, misschien is de sjabbes nog niet voorbij', zeg ik tegen Maurits.

'Wat zou dat?' vraagt hij.

'Dan kunnen we nog niet bij ze aankomen. Je mag op sjabbes niet fietsen.'

'Wanneer dan wel?'

'Na zonsondergang, of een half uur daarna, precies weet ik het niet.'

‘En wat nu?’

‘We gaan een uur ergens zitten.’

Maurits heeft gelijk dat hij met dat meisje niets heeft uitgehaald.

‘Weten de klanten in de winkel dat we joden zijn?’

Maurits kijkt mij verwonderd aan.

‘Hoe kom je daarbij?’

‘Het kan toch.’

‘Dat kunnen ze zeker aan onze neus zien’, antwoordt hij. We schieten in de lach. Soms kan dat inderdaad. Maar bij vader en Maurits?

‘Ken je die mop van het jodenjongetje dat zijn neus-
been gebroken had?’

‘Vertel maar.’

‘Zijn moeder was met hem in het ziekenhuis toen het
gezet moest worden. De chirurg vroeg aan de zuster:
“Zuster, geef me de jodoform eens aan.” Toen riep de
moeder: “O nee dokter, geen jodoform, hij heeft al zo’n
jodenneusie.”’

Oom Aaron komt als eerste naar ons toe om ons te verwelkomen. ‘Hij is helemaal kaal’, fluistert Maurits. Ik stoot hem aan, hij moet zijn mond houden. Op de schedel van oom zit een grote vetbult. Hij moet hebben gezien dat ik ernaar keek want lachend zegt hij: ‘Ik ben al aan het hamsteren, voor als er ooit weer oorlog komt.’

Hij roept: ‘Esther, kom eens kijken wie er zijn’, en vraagt bezorgd: ‘Hoe is het met jullie ouders? En vooral, met Sientje. Dat is een hele slag voor haar geweest. Sorie, olewesjolem—Sorie noemde hij Saartje—ik zie haar nog voor me, zoals ze was wanneer ze bij ons logeerde. Erg vrolijk en erg pienter. Pienter, dat had ze van jullie vader’, zegt hij met eerbied, maar voegt er onmiddellijk aan toe: ‘Trouwens, ze leek ook op haar

moeder. Die kon er als meisje net zo goed mee terecht. Ze was de knapste uit de klas...'

Verbaasd kijk ik hem aan. Was moeder goed geweest op school? Thuis telt ze helemaal niet mee. Ze schrijft zo ongelukkig. Misschien komt het door haar slechte ogen. Ik zal toch eens opletten of ze taalfouten maakt.

'Jij lijkt trouwens ook op je moeder', zegt hij tegen Maurits, 'sprekend haar gezicht.'

Ik had altijd begrepen dat oom Aaron minachting voor ons had, omdat we gesjochten waren en hij schatrijk, omdat vader rood was en niet in God geloofde, maar hij zegt: 'Ik ben erg blij dat jullie ons bent komen opzoeken.'

Hij is heel anders dan ik me had voorgesteld. Hij ziet er gemoedelijk uit: enigszins gezet, een hangsnor, vriendelijke ogen. Hij stottert een beetje, maar hij is toch veel rustiger dan moeder, niet zo nerveus-gehaast.

Tante Esther is erbij komen staan.

Zij beantwoordt volkomen aan het beeld dat vader van haar heeft getekend. Een schriele vrouw, een lorgnetje op een inbleek gezicht, half toegeknepen ogen, ondanks haar magerte nog ingeregen in een korset, een donkere jurk stijf gesloten tot aan haar kin.

'Dus jij bent de oudste?' vraagt ze aan Maurits, terwijl ze hem een hand geeft, maar oom verbetert haar: 'Je bent in de war, hij is de oudste van de twee, dat kun je toch wel zien? Wat lijkt hij op zijn vader...'

Ze nemen ons mee naar de huiskamer waar wij worden voorgesteld aan twee neven en vier nichten die ons aanstaren alsof wij van een andere planeet zijn gekomen.

Wij eten in een grote keuken die op de tuin uitkijkt,

krijgen een keppeltje dat als maatwerk op ons achterhoofd plakt. Wat een onzin, denk ik, hoe kun je nou in God geloven? Een hoger wezen, dat speciaal belang stelt in de mensen op deze aarde, een stofje onder de miljarden sterren in het heelal? En dan nog eens afzonderlijk in de joden, die hem als de enige God hadden ontdekt?

Die avond bewonderen wij op de zolder van het huis alle antiquiteiten die er zijn opgeslagen. We jongleren met een eeuwenoud pistool, proberen angstig de trekker, en kruipen daarna in een breed krakend bed, onder zware dekens.

Voordat wij 's morgens vertrekken neemt tante Esther ons mee naar een andere tante die wij niet kennen maar die ons per se wil zien. Ze heeft een dochter van mijn leeftijd, en ik word op slag verliefd op haar, al weet ik dat ik haar nooit meer zal ontmoeten.

Met uitgestrekte ledematen hangen we in de stoeltjes van een Arnheems café, bestellen een kop koffie, te moe om in ons brood te happen. Onze wangen gloeien na van het fietsen tegen de wind in.

Aandachtig luister ik naar mensen van het tafeltje naast ons. Hun tongval is die van moeder, zij weten misschien de Ruitersstraat waar opa en opoe uit Arnhem hebben gewoond. Het blijkt vlakbij te zijn.

Tegen Maurits zeg ik: 'Tante Rebecca moet hier om de hoek wonen.'

'Wat zou dat', zegt hij onverschillig, 'we kennen dat mens niet eens.'

'Moeder is in dat huis geboren', opper ik voorzichtig.

'En nu woont ze al twintig jaar in Amsterdam. Wat kan mij nu een huis schelen. Ze zijn allemaal van steen.'

Achterover in zijn stoel, zijn ogen gesloten, een spottende trek om zijn mond, voelt Maurits zich machtig tegenover mij, hij kent mijn nieuwsgierigheid, en speelt die met plezier uit.

‘Wat ben je plotseling familieziek’, zegt hij sarcastisch. ‘Je weet trouwens dat moeder kwaad is op tante Rebecca.’

Het is waar wat Maurits zegt. Er is vast iets aan de hand met haar wat wij niet mogen weten. Eens, op een zondagochtend, werd er aan de gangdeur geklopt. Toen ik opendeed stond er een kleine, magere vrouw met rood haar, die ik vaag van een foto herkende. Ik riep moeder, die haar de gang weer op duwde. ‘Jij komt hier niet in’, zei ze hees tegen tante Rebecca die verbaasd weerstand bood, maar zich toch buiten de deur liet zetten. Ze was getrouwd geweest met de jongste, toen al gestorven broer van moeder, en het moest er iets mee te maken hebben, maar moeder wilde niet vertellen wat.

Ik kan mijn nieuwsgierigheid niet bedwingen. Met een schuldig gevoel sta ik op. Thuis zal Maurits misschien vertellen dat ik bij tante Rebecca ben geweest.

De bel van het kleine huisje in de Ruitersstraat weigert. Voorzichtig draai ik aan de knop van de buitendeur, die zonder moeite opengaat. Met een bonzend hart loop ik de gang in, blijf met ingehouden adem voor een deur staan. Maurits heeft gelijk. We kennen tante Rebecca niet eens. Wat kan dat mens me in godsnaam schelen? Ze weet nog van niets, ik kan weer weggaan zonder dat ze er iets van heeft gemerkt. Dan roept een vrouwenstem: ‘Is daar iemand?’

Nog voordat ik iets kan terugroepen, wordt de deur opengetrokken. Een kleine vrouw in versleten werk kleren, met een verbitterde trek om haar mond, kijkt

mij verbaasd aan. Schuchter vertel ik haar wie ik ben. Zij nodigt me uit binnen te komen, gaat op de enige stoel zitten, neemt een ijzeren schoenmakersleest op haar schoot en pakt uit een enorme stapel oude schoenen een schoen. Om haar heen liggen gebruikte, van andere schoenen afgetrokken zolen en gummihakken. Zonder iets tegen mij te zeggen, snijdt zij voorzichtig een oude zool bij, langs een rand met roestige spijkers. Uit een kartonnen doosje pakt zij een handje tacks, steekt ze in haar mond, pakt een schoenmakershamer en begint de zool te bewerken. Steeds spuugt zij een tacksje tussen haar vingers met een korte beweging van haar tong en een ploffend lipgeluidje. Dan draait zij haar hoofd naar mij toe en zegt zij ook al: 'Ik kan wel zien dat je een zoon van Barend bent. Een knappe man die vader van jou.'

Verbaasd kijk ik haar aan. Zo'n reactie had ik niet verwacht. Zij is zelf best een knappe vrouw om te zien... en even vraag ik mij af waarom moeder haar de deur heeft gewezen. Vóór ik een antwoord kan bedenken, pakt ze het schoenmakersmes en zegt: 'Morgenochtend moet ik met die schoenen naar de markt.'

Onhandig sta ik erbij, als zij opnieuw een handje tacks in haar mond stopt.

Een oud pakhuis lijkt het, een stal in geen jaren opgeruimd. Het behang aan de muur is vergeeld, flarden hangen erbij. Aan de wand valt een portret van moeders jongste broer op, naast dat van een jongen van een jaar of dertien. Hij draagt het donkere uniform van een weeskind, een te lange korte broek tot over zijn knieën, een hooggesloten, stijf jasje. Een grote zwarte pet met glimmende klep bedekt zijn hoofd. Dat moet mijn neef zijn. Plotseling herinner ik me dat moeder, toen oom was gestorven, afkeurend had verteld dat tante de jongen in een weeshuis had gedaan.

‘Dag tante’, zeg ik, reik haar mijn hand als zij haar pols uitsteekt en vertrek, opgewonden alsof ik iets heel bijzonders heb beleefd. Zo moeten de joden een eeuw geleden in armoede hebben gesappeld, in een getto in Polen, misschien ook in Nederland.

Als ik bij Maurits terugkom, moppert hij dat ik een uur ben weggebleven, de kelner heeft hem aangeklampt en gevraagd of hij niet nog een consumptie moest.

Zwijgend fietsen wij naast elkaar, in gedachten verzonken. Het is alsof onze dijbenen met lood zijn gevuld. Wat een slechte weg, je botst steeds op de stenen, of zou mijn achterband niet hard genoeg zijn? Ik pomp de band op maar na een minuut begint hij weer te bonzen. We zijn nog maar in Lent.

‘Zonder licht kan ik hem niet plakken’, verontschuldigt ik me tegenover Maurits.

Een tijdje lopen wij met de fietsen aan de hand, tot bij een lantaarnpaal, waar ik de fietstassen van de bagagedrager losmaak, de fiets omdraai, en ontdek dat de solutie verdroogd is.

‘Klootzak’, zegt Maurits alleen.

Moedeloos bevestig ik de band weer om het wiel en bind de fietstassen op.

Het is al nacht als we in Nijmegen een politieagent naar de Smitstraat vragen, aan de lage kant van de Waal. We sjokken uitgeput naar het adres van oom en tante, terwijl mijn achterband met iedere stap meeslingert.

In de verlaten straat zoeken wij naar nummer negen. Boven brandt geen licht. Pas als we aanhouden met bellen, wordt er een lamp aangestoken, een raam opengeschoven. Oom heeft een slaapmuts op.

‘Wij zijn het!’ roept ik quasi opgewekt. ‘We hadden een leuke band.’

‘Kwajongens dat jullie zijn om ons zo laat wakker te maken. Morgen is het weer vroeg dag.’

Eerst denk ik dat hij het niet meent, maar zijn stem klinkt heel kwaad. Nauwelijks zijn we boven of hij zegt driftig: ‘Gauw naar bed jullie, daarginds is de slaapkamer.’

Terwijl ik, nog doodop van het sjouwen, mijn harteklop in mijn oren voel, luister ik naar het ademen van Maurits, het verre stampen van een pomp, die automatisch water opwekt van diep onder de grond. Voor de ijsfabriek van oom Herman. Eigenlijk was hij uitvinder, had vader verteld. Zelfs het moffelen van fietsen heeft hij ontdekt, maar zodra hij iets nieuws had uitgevonden ging het hem vervelen en begon hij aan iets anders.

Terwijl Maurits naast mij ligt te snurken, kan ik de slaap niet vatten. Zodra ik mijn ogen sluit schommel ik als op de fiets, en zie ik de weg onder mij voorbijtrekken.

Na uren val ik in slaap, en droom dat ik mij midden in een pogrom bevind. Kozakken slaan op ons in, zo levensecht dat ik angstig wakker word en mij afvraag of het een droomfantasie is geweest of de herhaling van een gebeurtenis uit mijn voorgeslacht.

’s Morgens vroeg al worden de ijskarretjes ingeladen, en de ijscomannen wachten op hun buit. Het zijn voornamelijk vroegere koloniale, die boven hun pensioentje iets bijverdienen, iets, want een vette betaler is oom Herman niet. Ook in dat opzicht is het verleden teruggekeerd.

En wij, Maurits en ik, wij mogen de ijsjes keuren. Soms is er in de machine pekkel overgelopen. Dan zijn ze zo zout als brem, en die zijn voor ons. Het herinnert

me aan lang geleden, als we voor moeder plakje voor plakje de komkommer moesten proeven of hij bitter was.

Ook ruw ijs maakt de fabriek.

In het fordje van mijn neef Jacob brengen wij de staven weg. Je voeten moet je op stangen zetten, als je naar beneden kijkt zie je de straat onder je door glijden.

Lientje, mijn oudste nicht, vindt dat ik bokser moet worden, zo'n boom van een vent. Ze moest eens weten hoe slecht ik als jongen kon boksen, altijd kreeg ik wel een stomp tegen mijn neus. 'Als je het probeert, word je nog kampioen', herhaalt ze. Arie, onze jongste neef, leert voor banketbakker, en bakt een cake voor ons. Hij is zo droog dat, als je erin hapt, je automatisch moet hoesten. Maurits verslikt zich er zelfs in en staat naar adem te happen. 'Die cake is niet kósjer', zegt hij en weigert er nog iets van te eten. Hij heeft een grapje gemaakt, maar Arie gaat er ernstig op in. Al is het bij oom geen orthodox gezin, het blijkt dat Arie vroom is. Hij wil ons van het bestaan van God overtuigen; om ons te overbluffen, vertelt hij dat zij Kauns zijn.

'Kauns?' vraagt Maurits verbaasd, wat is dat nou weer.

'Kauns, dat zijn de afstammelingen van de hogepriesters. In de naam Cohen vind je het terug. Eigenlijk vormen zij de adel bij de joden. In de sjoel mogen wij vooraan zitten. Rijke joden hebben er vaak kinnesinne op maar adel kun je niet kopen', zegt hij trots.

'Tel uit je winst', spot Maurits.

Arie antwoordt dat hij zich moet schamen.

'Waarom schamen?' vraag ik. 'Heeft het iets om het lijf, wie je voorouders waren? Er is veel te veel standsverschil onder de joden. Jij hebt het over de Kauns, en

als je in Amsterdam komt, kijken de Portugese joden neer op de Hoogduitse, omdat zij ook op de een of andere manier van adel waren, Spaanse adel, Portugese adel. De Hoogduitse joden kijken weer neer op de Poolse, de Poolse op de Russische, en ga zo maar door.'

'Jullie zijn helemaal van het jodendom vervreemd', stelt Arie vast, 'en dat terwijl we dubbele familie zijn. Onze moeders zijn zusters van elkaar en onze vaders neven.'

Maurits geeft geen krimp: 'Dat heeft met geloof niets te maken. Trouwens, dan is onze grootmoeder ook een Kaun, want zij is een tante van je vader.'

De volgende dag neemt onze neef Jacob ons in zijn fordje mee naar de Duitse grens, waar de douane ons een dagpasje verstrekt.

Aan de overkant van de grens speelt een muzikant op zijn trekharmonica: 'Marie die vrijt met een huzaar'.

Terwijl we in Kleef aankomen, klinken de tonen van het wijsje nog in mijn oren na. Nooit eerder ben ik in het buitenland geweest.

De weg naar Zuid-Limburg slingert door vlakten waar de wind je het spreken onmogelijk maakt. Doodop komen wij in Roermond aan, de laatste pleisterplaats vóór Hoensbroek.

We zullen die nacht in de jeugdherberg slapen, en voetballen een partijtje op het veld ervoor. Maurits is door het dolle heen maar struikelt in zijn enthousiasme, en maakt een smak. Zijn linkerarm is nu eenmaal krom, nog uit de tijd dat hij als kind met voetballen zijn elleboog heeft gebroken, en kan de val niet opvangen.

Zijn gezicht is vertrokken van pijn, en zo gaan we

naar een dokter. Maurits heeft een spiertje in zijn schouder gescheurd, die wordt ingepakt, zijn arm rust in een mitella.

‘Dat kan weken duren’, zegt de dokter. Daar zal vader kwaad om zijn. Als het mij was gebeurd had ik na de vakantie thuis mogen blijven. Alle deurwaarders de pest in, denk ik.

Op mijn tenen loop ik door de huiskamer van Sam, bang om Maurits wakker te maken. Het is al bijna middag, en nog ligt hij te slapen. Zo moe waren we, toen we gisteravond in Hoensbroek aankwamen.

Maurits en ik fietsen langs korenvelden, die het heuvelachtig landschap toedekken. Sam heeft gezegd dat we naar de kleine grot van Lourdes moeten gaan, die is heel bijzonder.

Aan een loket kopen wij kaartjes. Kaarsen verkopen ze ook, zeker voor in de grot, als het er donker is. Dan stappen wij een duistere, holle ruimte binnen waar mensen op banken zitten te wachten. Een vrouw bidt geknield, de handen gesloten voor haar gezicht, terwijl zij woordjes prevelt. Zij slaat een kruis, en plaatst een brandende kaars op een verhoging. Verderop zitten twee mannen te bidden. Weer staat een vrouw op om een brandende kaars te plaatsen. Wij snappen er niets van. Een half uur al, nog steeds geen gids. Misschien is er maar eens in de zoveel uur een wandeling door de grot. Ik gebaar Maurits, een hand op zijn schouder, dat hij op me moet wachten, en loop op mijn tenen naar het kaartjesloket. ‘Kunt u me ook zeggen hoe laat er rondleiding door de grot is?’ vraag ik aan de juffrouw achter het raampje. Zij kijkt me verbaasd aan. ‘Heb je nooit van Lourdes gehoord, de grot in Frankrijk waar zieke mensen om herstel van hun gezondheid bidden?’

‘Jawel’, bevestig ik schuchter.

‘Dat zijn wij hier in het klein’, vervolgt de vrouw, ‘de mensen komen hier slechts om Gods genade voor hun gezondheid af te smeken.’

Bulderend van het lachen lopen Maurits en ik door de zonnige straat, die veel lichter schijnt te zijn geworden. ‘Heilige Maagd Maria’, zeg ik tegen hem, en hij antwoordt: ‘Baroech ato.’

Wij gaan aan de kant van de weg in het gras liggen, steken een grasspriet tussen onze lippen, dommelen in. Als Maurits zijn ogen weer even dichtdoet, friemel ik een stootje in een van zijn neusgaten.

‘Rotzak’, zegt hij lachend tegen me. Ik voel me gelukkig dat we tegenwoordig zulke goede vrienden zijn. Waarom zouden we vroeger altijd zo hebben geknokt? Je snapt niet wat je heeft bezielde toen je nog een kind was. Hij was de kleinste, misschien werd hij daarom door moeder voorgetrokken. Pestkop noemden ze mij thuis, Maurits de driftkop. Dan is er nog meer reden om kinnesinne te hebben, sinds hij bij vader werkt. Jaloers? Omdat hij schoenmaker is? En jijzelf, deurwaardershondelul, vind je dat werk dan leuk? Of zou ik, door mijn vriendschap met Maurits hopen bij vader en moeder... Weg die gedachten, om je te schamen, of ik niet gewoon vrienden met Maurits kan zijn omdat hij een goeie jongen is, zonder al die slechte bijgedachten.

Ineens vraagt Maurits mij: ‘Kan ik je vertrouwen?’

Ik schrik. Zou hij mijn gedachten hebben geraden? Weet hij dat ik heel even onze vriendschap in twijfel heb getrokken? Nee, dat is niet waar, van twijfel is immers geen sprake, echte vrienden zijn we geworden, dat heeft met vader en moeder niets te maken.

‘Als ik je een geheim vertel, zul je er dan met niemand over praten?’

‘Bij mijn en bij jouw gezond’, grap ik.

‘Nee ik meen het.’

‘Ik ook.’

‘Beloof het me dan.’

‘Dat beloof ik.’

‘Zul je me er ook niet mee pesten?’

‘Mijn hand erop.’

‘Je kent Juultje toch wel?’

Ik krijg een kleur en knik.

‘Ik ben verliefd op haar’, zegt hij zachtjes, ‘denk je dat ik kans bij haar maak?’

Ik sluit mijn ogen om niets te laten merken, leg mijn hoofd op mijn arm. Dan richt ik mij op, open mijn ogen die door het zonlicht worden verblind, en daar ben ik blij om, want nu hoef ik Maurits niet aan te kijken. ‘Juultje uit het s.v.’ vraag ik langzaam, ‘een aardig meisje.’ Ik rek die woorden om tijd te winnen. Zal ik hem vertellen wat er is gebeurd? Moet hij zich iets aantrekken van het blauwtje dat ik heb gelopen? Misschien is ze wel gek op Maurits, hij zou bij haar de eerste zijn. En ik antwoord: ‘Ja, ze is een aardig meisje. Je kan het proberen.’

REPUBLIKEIN

Het is erg moeilijk voor mij om nee te zeggen tegen Jeltje, het dienstmeisje van de baas. Zij verwent me altijd een beetje als ze koffie komt brengen, met een extra koekje; of ze verwijt me dat ik met water de golf uit mijn haar probeer te halen, die ze juist zo mooi vindt. Ze is drie jaar ouder dan ik, veel te oud dus om nog verliefd op elkaar te worden. En de baas wil ook niet dat er leden van het personeel verkering met elkaar hebben. Maar lief vind ik haar wel, en zij mij ook wel een beetje. Als zij koffie brengt, blijft zij net zo lang bij mij praten totdat ze door mijn collega's wordt weggeplaagd, of soms krijgt ze zo maar een kleur, en verdwijnt dan haastig. Wat ik niet snap is dat ze lid is van het Leger des Heils. Zo'n knappe meid. Ze is de degelijkheid zelve, en kijkt verontwaardigd als de vrouw van de baas haar terechtwijst omdat ze in mijn bijzijn haar voet op een stoel zet en haar naakte dij bloot komt. Om haar te plagen zeg ik tegen haar dat als ik niet in de hel kom, er ook geen hel bestaat. Met tranen in de ogen loopt ze weg.

En juist Jeltje wordt door de baas op mij af gestuurd om te zeggen dat ik boven moet komen om naar de radio te luisteren. Het hele personeel zit al boven want de plechtige uitvaart van de Belgische koning Albert wordt uitgezonden. Hij is van een rots gevallen.

Ik ben niet meegekomen, en zit in mijn eentje te werken als Jeltje naar mij toe is gestuurd.

'Meneer vraagt waarom je niet boven komt.'

Ik zucht even diep. Hoe moet ik het haar duidelijk maken?

‘Zeg maar tegen meneer dat ik nog een heleboel werk heb.’

‘Is dat het heus?’ vraagt Jeltje, en als ik ‘ja’ zeg gaat ze opgelucht naar boven.

Even later hoor ik Jeltjes voetstappen weer in de gang, en als de deur opengaat is zij het inderdaad. Zij pakt de stoel van Sergeant, de boekhouder, gaat er wijdbeens op zitten, met de rugleuning naar voren, wiebelt even heen en weer en zegt:

‘Meneer vindt dat je toch moet komen.’

‘Waarom?’ vraag ik onnozel.

‘Dat weet je heus wel’, antwoordt Jeltje vinnig.

Dan zwijgen wij alle twee.

‘Doe nou niet zo kinderachtig’, dringt zij aan, ‘ik kan het ook niet helpen. Doe het dan voor mij.’

‘Het gaat niet om jou’, antwoord ik zacht, als wil ik haar smeken geen kwaad van mij te denken.

‘Waarom dan wel?’ dringt zij aan.

‘Omdat ik ertegen ben’, antwoord ik ten einde raad.

‘Zie je wel, dat zei meneer ook al. En weet je wat hij nog meer zei? Dat je anders ook zo ijverig niet bent.’

Driftig staat Jeltje op en holt de afdeling af.

Wat een rotopmerking. Dat durft hij me ook niet in mijn gezicht te zeggen, dat ik niet ijverig ben. Een keer heeft hij het geprobeerd omdat ik een exploot niet vlug genoeg had overgetikt. ‘Ik wed met u om een pakje sigaretten dat u het niet vlugger kan’, zei ik tegen hem, en die weddenschap heeft hij aangenomen en verloren, al heeft hij me die sigaretten nooit gegeven.

Nu wordt de deur met een smak opengegooid, en komt de baas met grote stappen op mij af.

‘Heb je niet gehoord dat je boven moet komen?’ bijt hij me toe.

Ik knik.

‘Waarom doe je ’t dan niet als ik het je zeg?’

‘Het hoort niet bij mijn werk’, antwoord ik aarzelend.

‘Daar beslis ik over, begrijp je?’

Wat moet ik antwoorden? Met een half miljoen werklozen in Nederland sta je zo op straat. Kijk uit, denk ik, maar ik verricht mijn werk toch zeker goed. Wat verlangt hij dan nog meer van me?

‘Heb je geen mond?’ vraagt de baas sarcastisch.

‘U weet toch dat ik er anders over denk?’ zeg ik schuchter. Ik wil hem niet beledigen maar waarom laat hij me niet met rust?

‘Vind jij het dan niet erg dat koning Albert is doodgevallen?’ bijt hij mij toe.

Ik haal mijn schouders op.

‘Snotneus, heb je geen manieren?’ snauwt hij nu.

‘Nou, ik ben voor de republiek’, zeg ik plotseling koppig.

‘Meneer is voor de republiek. Kijk dan eens naar de SDAP, daar zijn ze tegenwoordig ook voor het koningshuis.’

‘Niet allemaal, mijn grootvader niet.’

Mijn baas begint hardop te lachen: ‘Zo, je grootvader niet. En u, meneer de deurwaardersklerk, mag ik soms vernemen wat uw eigen mening is?’

Hij wil mijn mening weten. Of hij die niet kent.

‘Kort geleden zijn in Wenen socialisten door Dolfuß doodgeschoten. Die zijn ook niet voor de radio herdwacht’, antwoord ik bitter.

‘Dat is maar goed ook!’ schreeuwt hij nu plotseling, rent de kamer uit en smakt de deur achter zich dicht.

Ik heb hem helemaal niet kwaad willen maken. Misschien was het onhandig wat ik heb geantwoord, dat verwijten ze me thuis ook altijd, dat ik zo onhandig

ben. Maar wat de baas antwoordde was toch ook gemeen.

Met tranen in de ogen draai ik een vel papier in mijn schrijfmachine.

WAAGHALS

Het fascisme zal het nooit winnen in Amsterdam. Fascisme is moord, schreeuwen wij, met de politie achter ons aan. Ik krijg een tik met een gummilat maar voel er niets van, wel zit er een dikke striem over mijn rug. Een ander wordt neergeslagen met de blanke sabel, door een smeris-te-paard, een nsb'er, zegt iedereen. Het slachtoffer loopt het bloed in de ogen. Ik heb altijd gedacht, hoe is het mogelijk mensen dood te maken, ook in een revolutie, maar fascistten zou ik zelf wel willen neerknallen. Ik moet denken aan Ernst Teuer. Als je in Duitsland woont is het helemaal moeilijk. Hij is geen jood, maar joden hebben het er nog veel erger. We horen het van de vluchtelingen. Zij vertellen ook de laatste mop uit Berlijn. Een jodenmannetje staat op het voorbalkon van de tram en leest de krant hoog voor zijn gezicht. Twee sa-mannen zijn naast hem komen staan, zij laten zich niet bedriegen en zullen dat joodje eens op zijn nummer zetten. Ze schreeuwen tegen elkaar, zodat iedereen het kan horen, dat joden laf zijn en afzetters, dat je ze niet kan vertrouwen en dat ze stinken en platvoeten hebben en brillen dragen met dikke glazen en communisten zijn, alles in een adem en nog veel meer. Gehaast verlaat het mannetje bij de volgende halte de tram. Die smous is gevluht. Zie je wel dat joden laf zijn. Maar als ze thuiskomen, de twee sa-mannen, scheldt hun vrouw ze uit want er zijn gaatjes in hun uniform gebrand, met een sigaret.

Ons brengt het op een idee, ons jongste lid Wil en mij, ver weg, in Amsterdam. Er is een nsb-demonstra-

tie in het RAI-gebouw, de Nederlandse nazi's trekken in optocht door Mokum. We kopen alle twee een pakje sigaretten, Fifty-Fifty van vijftien cent. Het is niet moeilijk de NSB'ers aan de kant van de weg te herkennen als toeschouwers van de demonstratie. Houzee, schreeuwen ze, als bezetenen, en ze hebben het driehoekje op, dat NSB-insigne heet. We staan pal achter ze. Nu de brandende sigaret tegen hun jas of uniform. Dàt gaatje zit. Nog een en nog een. Weg, gauw, naar een andere NSB'er.

Hoeveel gaatjes zouden het zijn? Wat zullen ze de pest in hebben. Maar we zijn ook koud, Wil klapper-tandt zelfs want hij heeft nog een korte broek, zijn knieën zijn blauw, hij is drie jaar jonger dan ik. Kom mee naar mijn huis. Ik woon vlak bij de RAI, op het pleintje. Moeder mag nu wel weten wat we hebben gedaan.

'Als jullie maar voorzichtig zijn geweest', zegt ze, 'als jullie er maar geen last mee krijgen.'

En tegen Wil: 'Jongen wat ben je koud, hier, neem die theepot op je schoot, daar word je lekker warm van, schaam je er niet voor, wie kan het zien, alleen Sallie en ik, nou, dat hindert toch niet, kom neem die theepot op je schoot.'

Er komt een brief van Ernst Teuer. Hij vraagt of ik bij hem kom in de vakantie, samen met Leo, onze voorzitter.

'Jij gaat niet naar Moffrika', zegt vader, 'wat moeten wij bij die moffen doen?'

Moffen, alsof alle Duitsers nazi zijn.

'Ernst is er toch tegen?'

'Dat geloof ik wel maar intussen hebben ze Hitler de baas laten worden.'

‘Hebben de arbeiders dat soms gewild?’

‘Hebben ze er wat tegen gedaan?’

‘Is dat hun schuld? Hun leiders hebben ze in de steek gelaten, de reformisten die altijd afwachten en de stalinisten die iedereen voor sociaal-fascist hebben uitgemaakt.’

‘Dat verhaaltje heb je al meer verteld.’

‘Maar het is toch waar.’

‘En wat hebben jullie dan gedaan, jouw partijtje in Duitsland?’

‘Trotski heeft toch gewaarschuwd wat er zou gaan gebeuren als de arbeidersbeweging faalde.’

‘Jij met je Trotski, wat koop ik daarvoor.’

‘U begint zelf met uw moffen.’

‘Ik hoop dat je me begrepen hebt. Jij gaat niet naar Duitsland deze zomer. Als ik mocht merken dat je toch gaat, sla ik je je poten kapot.’

En toch gaan we, Leo en ik. We vertellen het niet. Nee, we gaan op de fiets naar Parijs, dat is ons plan, maken we ze wijs. Ze vinden het geweldig thuis, die jongens helemaal naar Parijs, op de fiets, bijna zeshonderd kilometer.

Wat is Leo een slecht fietser. Klein als hij is, kan hij geen kracht zetten. Zijn donkere ogen, die anders zo pienter kijken, staren mij droevig aan, als we weer eens moeten rusten. Hoe komen we er op deze manier ooit? Daarom spreken we af dat Leo verder met de trein gaat, naar Wuppertal, ik fiets wel alleen. We verdelen de bagage. Moet ik dat boek houden dat we voor Ernst bij ons hebben, *De rode taifoen*, van Van Dam? Als ze het maar niet vinden aan de grens, misschien kun je er gedonder mee krijgen. Ik heet Salomon, waarom hebben ze me die rotnaam gegeven, uitgerekend Salomon, als dat opvalt kijken ze ook mijn spullen na.

‘Geef maar op’, zegt Leo ‘ik hou het bij me, ik ga het gewoon zitten lezen in de trein, dan hebben ze er geen erg in.’

Alleen rijd ik nu. Zojuist ben ik de grens gepasseerd. Maar daar komt iemand aan, van de andere kant, op de fiets. Wat is het, een smeris of een soldaat, of van de douane misschien, of een nazi? Hij schreeuwt tegen mij: Absteigen.

Nu gaat zijn hand omhoog, heil Hitler. Wat moet ik doen? Geen antwoord geven? Het zo laten? Zou vader toch gelijk hebben gehad? Als er maar niets gebeurt. Ik moet wel afstappen. Daar gaat mijn hand omhoog, een klein beetje, zoals je tegen iemand ‘hallo’ zegt, zodat hij het kan denken, maar zeggen doe ik het niet van heil Hitler, als hij het maar denkt zal het wel genoeg zijn, ik zal het nooit aan iemand vertellen, ik schaam me dood, stel je voor, je poot opsteken voor zo’n fascist. Verrek, ik heb kramp in mijn kuit, jesus wat doet dat pijn als je kramp hebt.

‘Scheiße, was’, zegt die vent tegen me. En nu: ‘Deinen Paß.’ Hij kijkt erin, geeft hem terug, ik mag doorfietsen. Dat is goed afgelopen. Wat kon hij me doen? Ja, hij had kunnen vragen waar ik naar toe ging, en had ik dan Wuppertal moeten zeggen? En als hij gevraagd had waar in Wuppertal, dan had ik toch niet het adres van Ernst kunnen noemen?

Ik rijd, ik rijd, die kramp is weg. Daar is een plaats Xanten. Xanten heette vroeger Santen, en was een Romeinse legerplaats. Misschien zijn onze voorouders wel meegetrokken, met de Romeinen, of ze waren zelf soldaten, joden, of zijn dat geworden, en daarom naar Nederland gevlucht. Er is een bijeenkomst geweest, van de SA, ze lopen aan weerskanten van de straat, op de stoep en ook in het midden soms, de SA-boeven. Ik

fiets tussen ze door. Als ze maar niet op me letten. Gauw, vlugger, rijd ze niet aan, je weet nooit wat ze je doen. Zo veel nazi's, zo groot is Xanten toch niet.

Eindelijk ben ik in Wuppertal, bij Ernst thuis. Zijn moeder ontvangt me goed, zijn vader ook, maar zijn moeder nog meer, want haar vader was al socialist in de tijd van de Socialistenwetten; er zijn bij haar thuis illegale bijeenkomsten geweest, maar precies weet ze het niet meer want ze was nog een klein meisje. Ernst doet nu ook illegaal werk, voor de SAP. Wij gaan mee naar een illegale bijeenkomst, Leo en ik.

We zijn met een klein groepje bij elkaar. Iedereen komt afzonderlijk. Er is een meisje bij, misschien is ze twintig jaar, die moet wel flink zijn, knap is ze ook, wie zó een meisje heeft! Wij moeten vertellen, elk op onze beurt, hoe het in het buitenland is, wat er met de beweging aan de hand is; ook van de Vierde Internationale, dat de buitenlandse leiding van de SAP daar nu tegen is, ook Willy Brandt, van de jeugd, die nog formeel voor de Vierde heeft gestemd.

‘Wir sind für die neue Internationale’, zegt de oudste, misschien is hij drieëntwintig. ‘Als wij niet wisten dat er in het buitenland gelijkgezinde kameraden voor de zaak van de revolutie werken, zouden wij allang de moed hebben opgegeven, denn das ist unsere einzige Hoffnung.’

Ik ben blij dat ik erbij ben, op deze illegale bijeenkomst. Zou het altijd zo goed gaan? Ik zal er thuis over praten, vertellen hoe het was. Thuis? Ze weten het niet eens. Weer over de grens schrijf ik over onze avonturen in een brief.

Ik knijp 'm terwijl ik de kamer binnen stap, de fiets-tassen in mijn hand. ‘Hallo’, zeg ik, zo onverschillig mogelijk, maar mijn stem trilt: ‘Die vakantie zit er weer op.’

‘Je hebt gemazzeld met het weer, jij hebt altijd geluk’, antwoordt Maup. Ook vader zegt er verder niets meer over. Ik heb zijn wil getrotseerd en dat heeft hij geslikt. Om hem ter wille te zijn ben ik naar het deurwaarderskantoor gegaan, maar in mijn persoonlijke leven laat ik me de wet niet meer voorschrijven.

HET FUSIECONGRES

Ik kanker erover dat ik op een deurwaarderskantoor werk. Ik ben niet helemaal eerlijk, want mijn werk is niet naar. De baas laat me met een half woordje weten wat ik moet antwoorden op een brief, en dan is het best fijn er een duidelijk epistel van te maken. Ook het tikken van een gerechtelijke conclusie is geen dom werk. De juridische argumenten waarmee de tegenstander wordt bestreden zijn vaak heel scherpzinnig, en mijn baas is een scherpe denker. En de stijl? Ik houd niet van breedsprakig gedoe, en kan het best waarderen als iets zo spits mogelijk moet worden geformuleerd.

Politiek wordt het me ook niet moeilijk gemaakt nu ik in de osp ben. Vaak zitten twee communistische advocaten bij mijn baas te ouwehoeren, en hij vindt het prachtig. Ze hebben altijd schuld, omdat ze een dagvaarding of een beslaglegging niet kunnen betalen, en hij maakt zich er niet druk om.

Dat is het moeilijke, als je werk doet waar je geen hekel aan hebt en waar je toch geen perspectief in ziet. Want deurwaarder worden, nooit.

Juist tijdens mijn vakantie, in juli 1934, is er opstand in de Jordaan geweest, omdat Colijn de steun van de werklozen heeft verlaagd. Er is ook een partijgenoot, Cor Gerressen, bij doodgeschoten. Ik heb hem goed gekend, hij was een heel aardige man, en kwam uit Arnhem, net als moeder.

Dat maakt het nog moeilijker. Natuurlijk verdedig ik de Jordaners, en daar kan mijn baas niet tegen. Het is een schande dat de steun is verlaagd, zeg ik, en noem

het bedrag dat ze krijgen: iets meer dan tien gulden per week. Alsof een gezin daarvan kan leven. Maar hij heeft een slecht geweten als ik erover praat. Want de ouwe Van Gasselt verdient niet meer. En Lodewijk is er ook niet beter aan toe.

Het is een rotzooitje in de osp geworden, juist door de Jordaanopstand, en dat weet mijn baas want de pers staat er vol van. Ze hebben er lol in dat Jacques de Kadt en Sal Tas, twee van de voornaamste partijleiders, hem zijn gesmeerd en met de partij hebben gebroken. En Piet Schmidt, de voorzitter, zit in de gevangenis. Wegens opruiing.

De splitsing heeft ook haar goede kanten. Want ineens is er toenadering gekomen tot de Revolutionair Socialistische Partij (rsp), de partij van Henk Sneevliet. Eerst waren we concurrenten. Tijdens de muiterij op de *Zeven Provinciën* heeft Sneevliet opgeroepen tot solidariteit, en is tot vijf maanden gevangenisstraf veroordeeld, wegens opruiing.

Juist daardoor is hij in de Tweede Kamer gekozen en de osp niet.

Nu zoeken we toenadering tot elkaar.

Het is de nacht van 2 op 3 maart 1935. Morgen vindt in de Rotterdamse Diergaarde het fusiecongres plaats tussen de osp en rsp. Wij, van de jeugd, zijn er op de fiets heen gegaan, en zouden in Rotterdam worden ingekwartierd, net als alle congresgangers. Maar er was zoveel belangstelling dat ze ons niet meer konden onderbrengen bij partijgenoten en nu hangen we op straat rond totdat het ochtend is.

Koud is het. Je hoeft niet te proberen op een stoep in slaap te vallen want je rilt er wel van af. En zo lopen we

blokjes rond en discussiëren en discussiëren. Want de jeugdbewegingen van de twee partijen zijn al gefuseerd, in het Revolutionair Socialistisch Jeugdverbond (RSJV).

Als we zo rondlopen, komt altijd weer de naam van Henk Sneevliet op de proppen. Hij is de trots van de RSP'ers, want hij is in de tijd van Lenin een vooraanstaand communist geweest. In Nederlands-Indië heeft hij de socialistische beweging opgericht en in China heeft hij deelgenomen aan de oprichting van de Communistische Partij. En nu is hij bevriend met Leo Trotski, en voorstander van een nieuwe, Vierde Internationale.

Dat laatste trekt mij vooral aan, Sneevliet is voor mij de schakel met Trotski, die zo scherp de ontwikkeling in Duitsland heeft voorspeld. De rest neem ik daarom op de koop toe. Want de voorliefde van Henk Sneevliet voor het Nationaal Arbeids Secretariaat, het NAS, verwacht mij. Hij praat over de grafkelders van het NVV, of daar niet driehonderdduizend arbeiders in georganiseerd zijn. Of ik zelf, en Leo, en Judith, niet uit het NVV linkse socialisten zijn geworden. Het NAS heeft nauwelijks dertigduizend leden. Wat kun je als vakcentrale daar nou mee beginnen, al ben je nog zo revolutionair. Gelukkig wordt er voor het lidmaatschap van de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij (RSAP), zoals de gefuseerde partij gaat heten, niet als voorwaarde gesteld dat je je bij het NAS moet aansluiten. Anders zou ik er geen lid van worden. Opa zou me zien aankomen, zijn kleinzoon Sal geen lid meer van het NVV.

SOLDAAT

Vijfde regiment infanterie, tweede lichting 1935. Garnizoen Amersfoort. Opkomen: 3 oktober. Mensen verdringen zich voor een sigarenwinkel. Er hangt een raambiljet: de Italianen bombarderen Addis Abeba, in Abessinië.

‘Het is ver van mijn bed’, zegt een van de nieuwelingen in de kazerne aan de Sarphatistraat, waar wij moeten opkomen. Ik houd mijn mond ofschoon mijn gevoel me zegt dat de eerste fase van een nieuwe oorlog is begonnen. Ze hoeven niet te weten dat je revolutionair bent. Trouwens, in mijn papieren sta ik braaf als Israëliet genoteerd, omdat vader lid is van de Joodse Gemeente, en ik als minderjarige me nog niet heb kunnen laten uitschrijven.

‘Bij de vorige lichting heeft een Israëliet zijn bed bevuild’, zegt de beroepssergeant als wil hij te kennen geven dat je het met die joden nooit kan weten.

Het jood-zijn heeft ook een voordeel, en waarom zou ik er niet van profiteren? Op vrijdagmiddag mag je naar huis, op zaterdag heb je vrij. Wel heb je vaker kamervacht op zondag, die voor de joodse soldaten is gereserveerd.

Ik zit in mijn eentje een boek te lezen bij de gloeiende kachel, die om vijf uur uit moet zijn. Vanaf twee uur had ik er geen kolen meer op mogen gooien, maar het is koud buiten en ik heb het toch gedaan. Om drie uur zal ik de bovenklep open laten om het vuur nog bijtijds te doven maar ik zit te lezen in *De katoenplukkers* van Ben Traven, in een vreemdsoortige vertaling *De*

boomwolplukkers genoemd. Pas om half vijf ontdek ik mijn nalatigheid. Haastig vul ik een blik met water, dat ik met een guts in de geopende kachel smijt. Een knal dreunt door de kamer alsof er tien aanvalshandgranaten uit elkaar ploffen, de deksel vliegt omhoog, door de kamer drijft een giftige rookwolk waarvan de stank je de adem afsnijdt.

Straks komen de jongens terug van verlof, naar de verbindingsafdeling die we met zijn veertienen vormen. We worden opgeleid voor telefonist en optisch seiner; ik leer morsetekens met evenveel gemak als ik eens op het joodse schooltje Hebreeuwse letters in mij opnam en later stenografie leerde.

Hoe krijg ik die stank weg? Het is een puttelucht, die nog ronddrijft als de jongens komen. Om het mij betaald te zetten, hangen zij 's nachts, als ik slaap, mijn jasje aan een haak aan de zoldering.

Zo zweef ik door de militaire dienst, met vallen en opstaan.

Ook de gewone wachtdienst is op zondag mijn privilege. Ik sta voor het wachthuisje met geladen karabijn en getrokken bajonet. Vlakbij is de manege, waar een cavalerist het paard van de majoor aan het trainen is. Ineens holt het beest recht op mij af, als een gevaarte dat mij dreigt te vertrappen. Ik wil op hem schieten, of zal ik de bajonet in zijn pens steken? Die gedachte flitst door mij heen. En als ik mis? Of als ik raak schiet? Wat zal de majoor met mij uithalen? Hij staat bekend als *nsb'er*, maar los daarvan, zo'n geintje zal me ongetwijfeld opbreken.

Zonder verder nadenken spring ik achter het wachthuisje, de hoeven van het paard dreunen langs mij heen.

In de Langestraat kom ik oom Aaron tegen. Hij verwijt me mijn gebrek aan familiezin en vraagt of ik me misschien te goed voor ze voel. De vraag verrast mij, want thuis heerst de opvatting dat zij zich te goed voor ons voelen.

En opnieuw loop ik door de Langestraat, met mijn slapie, een katholieke jongen die een kruis slaat voordat hij gaat eten, het domste gebaar dat ik ken, maar waarom zou het dommer zijn dan een brooche opzeggen, zoals ik op het jodenschooltje heb geleerd? Het is een conditionele reflex, houd ik mezelf voor, zoals het slaan van een politieagent op demonstranten, ze weten niet beter. Bovendien is mijn slapie een aardige jongen. Maar veel gespreksstof hebben we niet. Ik wijs hem op een etalage, waarin antieke meubels, zwaarden en pistolen uit de Franse tijd pronken. 'Daar woont een oom van me', vertel ik hem, en aarzelend stappen we de zaak binnen.

Mijn oudste neef troont ons mee de huiskamer in, waar we hartelijk welkom zijn, en op nasj worden getrakteerd. Met een stuk cake, met bruidssuikers.

En terwijl mijn slapie met mijn oom zit te praten, wenkt tante mij naar de keuken. Zachtjes vraagt ze me of die jongen ook een jechoede is. Nee, antwoord ik. Tante bezweert mij bij hoog en bij laag dat ze niets tegen de gojem heeft, dat mijn vriend ongetwijfeld een brave jongen is, zelf hebben ze ook gojem onder hun vrienden, maar iemand van twintig jaar, dat is haar te riskant. Vier dochters hebben ze, dat weet ik toch wel? En ze zijn alle vier ongetrouwd. Ze moet er niet aan denken. Daarom smeekt ze mij, niet meer met hem langs te komen. Jij wel natuurlijk, verzekert ze mij.

Als ik terug ben in de huiskamer, hoor ik oom Aaron zeggen dat hij zich zorg maakt over de ontwikkeling in Duitsland.

‘Geloof je dat zoiets in Nederland mogelijk is?’ vraagt hij angstig. ‘Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer heeft de NSB onlangs acht procent van de stemmen behaald, in het Gooi zelfs elf procent.’ Om zichzelf gerust te stellen voegt hij eraan toe: ‘Maar we hebben hier koningin Wilhelmina, Oranje is de joden goed gezind. Met Wilhelmina aan de macht kan ons niets gebeuren. Geloof jij ook niet?’

Wat moet ik antwoorden? Dat de koningin een symbool is van de bestaande machtsverhoudingen, en niets te vertellen heeft. Dat het lot van Nederland en van de Nederlandse joden een speelbal is in de Europese politieke wildernis sinds Hitler in Duitsland aan de macht is.

Oom Aaron is een zakenman in de provincie, zo lig ik in mijn krib nog lange tijd na te denken. Zijn jood-zijn behoort bij zijn bestaan. In de sjoel doet hij nieuwe krachten op om zich als eenling staande te houden tussen al die niet-joden. Maar voor iedereen is dat niet weggelegd. Vader is na zijn huwelijk met moeder, in 1912, ook in zaken gegaan, tegen de traditie van zijn familie in, die geheel uit arbeiders bestaat: sigarenmakers, diamantslijpers, schoenmakers. Met zijn heldere kop heeft hij het in korte tijd zelfs ver gebracht in de leerbranche, maar hem ontbrak volledig de taaiheid die het joodse geloof zijn belijders oplegt. Hij is net zo snel getuimeld als hij omhoog gestoten is, en opnieuw een sjlemiel geworden. En ik, klootzak dat ik ben! Deurwaardersklerk is meneer. En van zijn geloof: trotskist. Aanstaande vrijdag zwaai je af, en waar ga je naar toe? Prinsengracht bij de Leidsestraat.

Als ik ’s morgens wakker word, vertelt de een het aan de ander: ‘Hitler heeft de neutrale Rijnzone bezet en

daarmee het verdrag van Versailles geschonden.' Trotski heeft het duizend keer herhaald: Hitler aan de macht betekent oorlog. Wat zal er nu gebeuren? Colijn spreekt 's avonds voor de radio, en de hele zaal luistert ademloos mee: de dienstplichtigen moeten voor onbepaalde tijd in dienst blijven. Alle verloven zijn ingetrokken.

Het is Pesach, joods Pasen, een week lang. Een week lang geen dienst, en niemand kan mij controleren. Elke dag vertel ik naar de synagoge te moeten, die ik nog nooit van binnen heb gezien. Samen met Nathan, van het Achttiende Regiment Infanterie op hetzelfde kazerneplein. Hij is een oude vriend, uit de partij en uit de jeugdbeweging. Eenmaal buiten de kazerne discussiëren wij er op los. Een deel van de partij, onder leiding van Frank van der Goes, is zich tegen de gedachte van een nieuwe, Vierde Internationale gaan verzetten, en keert zich internationaal fel tegen Leo Trotski, in Nederland tegen Henk Sneevliet.

Het zijn pijnlijke gesprekken want Nathan en ik waren goede vrienden, zo zelfs dat ik van hem ben gaan houden. Nu beledigen wij elkaar met de scherpste argumenten alsof wij persoonlijke vijanden zijn geworden.

En als wij eindelijk afzwaaien, in de vroege zomer van 1936, gaan de wegen van Nathan en mij uiteen, verdwijnt hij uit mijn leven, een van de velen die ik heb leren kennen in de revolutionaire beweging en die zich als een schim in de mist oplossen zodra je het niet meer met elkaar eens bent. Maar voor Henk Sneevliet en zijn traditionele medestanders ben ik plotseling een figuur van belang geworden, een van de weinige oud-osp'ers die aan zijn kant zijn blijven staan. Zo word ik hoofdbestuurder van onze restant-jeugdorganisatie,

die zich de Leninistische Jeugd Garde noemt. En namens de LJG word ik toegevoegd aan het partijbestuur van de RSAP. En dat als deurwaardersklerk.

· NAAR LONDEN

Wanneer ik al in de buitendeur van het kantoor sta om twee weken met vakantie te gaan, roept juffrouw Annie mij terug.

‘Sal, deze brief heeft haast, breng hem even langs bij Mr. Caransa op de Weteringschans.’

Ik vloek want het is toch weer laat geworden en om twee uur staat Wessel, uit de jeugdbeweging, op mij te wachten. Samen gaan we op de fiets naar Londen.

Diezelfde zaterdagmiddag rijden Wessel en ik naar Rotterdam waar we bij zijn grootmoeder kunnen slapen. Zij is huishoudster bij een oude man. We mogen vooral geen overlast veroorzaken.

Alweer vroeg vertrekken we zondagochtend, om in één ruk door te trappen naar Antwerpen, waar Hector woont, een Belgische vriend uit onze beweging. Bij hem ontmoeten we Boule, een ander lid, die trots een leren jack draagt dat hij van Victor Serge heeft gekregen, en dat deze droeg toen hij als trotskist in een Sibisch strafkamp zat. Hij is een bekende Belgisch-Russische schrijver en is door een internationale campagne van schrijvers vrijgekomen.

Maandagochtend gaat de reis naar Oostende; dezelfde avond nog nemen wij de nachtboot naar Dover. We hangen wat rond op het schip en komen 's morgens vroeg slaapdronken in Engeland aan.

Aan één stuk zullen wij doorfietsen naar Londen. Angstvallig rijden we links van de weg maar raken bij elk kruispunt in de war. We hebben er geen flauw benul van gehad dat Kent zo heuvelachtig is. Wessel fietst

voor mij. Hij is een taaie en ik kan hem niet bijhouden. Mijn dijbenen verkrampen maar Wessel kijkt niet om waar ik blijf. Dan, bij het afdalen, laat ik me vrij gaan, de lucht suist langs mijn oren en triomfantelijk vlieg ik Wessel voorbij. Zo gaat het in ups en downs, tot wij in Canterbury zijn, ongeschoren en stoffig.

Ten slotte komen wij uitgeput in Londen aan, op zoek naar East End, de jodenwijk waar vaders familie woont. We moeten door de tunnel onder de Theems, zitten opgesloten in een rij auto's die ons tempo opjagen. Het stinkt er zo naar uitlaatgassen dat je de adem wordt afgesneden.

Aan de overkant van de rivier vraag ik opnieuw de weg. Naar Mile End, heeft vader gezegd, een hoofdstraat in East. Dan naar Commercial Road. En ten slotte naar Cambridge Road, waar oom Alec en tante Julia wonen. Mensen verstaan mijn gebrabbel niet en ik begrijp hun Engels niet, hoor ze iets tegen elkaar zeggen dat op Duits lijkt maar dat Jiddisch blijkt te zijn.

Tante Julia is een knappe, flinke vrouw die nog goed Nederlands spreekt; oom Alec, een pittige kleine man heeft er meer moeite mee. Zij hebben drie kinderen, twee lieve dochters en een zoon die zo goed viool kan spelen dat hij tweede was op een concours in Londen, wordt mij al gauw verteld.

Oom Alec ontfermt zich over ons en sleept ons overal mee naar toe.

Op zondag naar de Lane, de Londense jodenhoek, waar ik een prijsje win omdat een deskundige op het gebied van gewicht-raden, na in mijn biceps te hebben geknepen, zich vergist in mijn zwaarte.

Naar catch-as-catch-can, waar worstelaars alle middelen gebruiken om elkaar een nederlaag toe te brengen. Een fighter wordt over de touwen uit de ring ge-

smeten. Een ander ligt onder zijn tegenstander en steekt hem een brandende aansteker onder zijn toges. Vrouwen schreeuwen: 'Kill him.' Wessel en ik vinden het prachtig maar als goede Hollandse moralisten hebben wij er geen goed woord voor over.

Ik luister vooral naar de verhalen van oom Alec, die zeeman is geweest, en pas de commercial fleet heeft vaarwel gezegd toen tante Julia hem niet meer wilde laten vertrekken. Hij is kampioen lichtgewicht boksen geweest toen er wedstrijden werden gehouden van de zeelui van de Indische Oceaan. Wat zijn wij thuis toch kakkerige joden, die overal gevaar in zien. Ook gaan we naar een pub op zondagmiddag, om er oom Banie te ontmoeten. Hij is de fameuze secretaris van de Cigar Makers Union, een grote vakbond omdat ook de sigarettenmakers er lid van zijn.

Hij wijkt volkomen af van de Nederlandse Santens, zo levenslustig is hij. De vrouw die hem bier komt brengen, slaat hij vrolijk op de billen, en ook uit verdere reacties blijkt dat hij zijn vrouwtje staat. Voor zijn Cigar Makers Union is hij overal geweest, op een internationale conferentie in Chili, bij de Internationale Arbeids-Organisatie in Genève. Het schuim van een glas bier hangt aan zijn snor.

Een krant heeft grote koppen over processen in Moskou, tegen Zinovjev, Kamenev en andere voor-aanstaande communistische leiders uit de Russische revolutie. In opdracht van Trotski zouden zij hebben samengewerkt met Hitler en met de Gestapo.

Het bericht is verbijsterend en het bevestigt wat Henk Sneevliet over het stalinisme zegt: het is de syfilis van de arbeidersbeweging. Met laster houdt het zich staande, maar wat weten de gewone mensen daarvan, die de waanzinnige zogenaamde bekentenissen van de beklaagden voor zoete koek slikken?

Ik zeg aarzelend mijn mening, want ik wil niet over politiek praten, tante Julia en oom Alec zijn brave mensen, die misschien wonder wat denken als ze horen dat ik trotskist ben. Daar bestaan de dwaaste opvattingen over, alsof wij een soort samenzweerdere zijn.

Maar dan zegt oom Alec zelf dat die processen een schandaal zijn, die niemand gelooft. Zinovjev, alleen hem noemt hij, staat in Engeland bekend als iemand die zich altijd heeft ingezet voor de arbeiders.

Op de terugweg naar Nederland, achter de strakke rug van Wessel, jaagt van alles door mijn hoofd.

Vooral de loopbaan van oom Alec intrigeert mij. Hij is op middelbare leeftijd weliswaar perser geworden, maar hij heeft toch als jongen het vak gekozen dat zijn fantasie hem voorschreef, en dat zijn fantasie ook heeft geprikkeld: dat van zeeman. Ik moet maandag weer naar kantoor en ben bezig mijn leven te verpesten.

De twee weken zijn omgevlogen. Ik trek mijn kleren weer aan voor kantoor, een lange broek, een overhemd met stropdas, een tweedjasje. Ik voel in mijn zakken of ik alles weer bij me heb, dan stukt de adem in mijn keel: ik heb twee weken geleden vergeten de brief te brengen naar Mr. Caransa. Op de heenweg naar kantoor laat ik de envelop in de brievenbus van de advocaat glijden, in afwachting van wat verder gaat gebeuren.

REDDEND ZWEMMEN

Bij mijn baas heeft niemand me gevraagd of ik de brief bij Mr. Caransa wel op tijd heb bezorgd. Maar wel heeft de boekhouder mij verteld dat er gedonder is, dat een envelop is zoekgeraakt op het advocatenkantoor, dat een termijn is verstreken voor een kort geding, en dat de hele zaak opnieuw moet beginnen. Mij verdenkt hij niet, en ik houd mijn kaken op elkaar. Het kost me wel moeite om te liegen, of liegen is het eigenlijk niet. Rottig, als je zo'n slecht geweten hebt want je moet er steeds aan denken en oppassen dat je je niet verspreekt.

Dat schud ik allemaal van me af zodra ik naar de jeugdbeweging ga. Maar ook daar ben ik de kluts kwijt. Want een meisje heeft zacht tegen een ander meisje gezegd, toen ze dacht dat ik niet luisterde: 'Hij is de eerste jongen op wie ik verliefd ben.' Het moet op mij slaan want er stond geen ander in de buurt.

Rietje heet ze. Ze is langer dan ik, net als Saartje vroeger. Ze is onderwijzeres, en ook dat brengt me van mijn stuk, want bijna was ik ook onderwijzer geworden als ik niet twee dagen te jong was geweest. Dan zou ik nu niet bij die deurwaarder hebben gezeten. Maar zou ik ook geschikt zijn geweest om schoolmeester te worden? Als de dag van gisteren herinner ik me hoe ik de school heb gehaat, zowel de lagere school als de HBS. De hele dag in een bank zitten tot je er gek van wordt. En nu heb ik dat tegennatuurlijke bestaan voortgezet op kantoor, waar je ook de hele dag op je kont achter een lessenaar zit.

Kon ik maar naar Spanje, waar burgeroorlog is uitgebroken, om mee te vechten. Dat zei een oom ook tegen me die ik op de IJ-pont tegenkwam: 'Ik hoorde dat je naar Spanje was.'

Dat wordt van me verwacht, door mensen buiten de partij. En zelf heb ik een slecht geweten. Voor vader en moeder durf ik het niet, want nadat Saartje is doodgegaan kunnen ze het er niet nog bij hebben dat ik sneuvel. Of ben ik bang, en is het een smoesje om mezelf voor de gek te houden?

Er is ook een leger van de P.O.U.M., onze zusterpartij in Spanje. Enkele partijgenoten zijn er naar toe, als mitrailist. Maar wat zou ik er kunnen beginnen met mijn opleiding als optisch seiner en telefonist? Toch meld ik mij, zoals zoveel jonge partijgenoten en zonder het thuis te vertellen, om er als vrijwilliger heen te gaan.

Rietje verheerlijkt de Internationale Brigade. Zij is een beetje stalinistisch en snapt de tegenstellingen niet die er bestaan. Volgens de stalinisten is het alleen maar een strijd tegen Franco, voor de democratie. Terwijl Trotski zegt dat het een revolutie tegen het kapitalisme is, en dat in Spanje het socialisme moet worden gevestigd.

Op aandringen van Rietje heb ik me aangemeld voor de Rode Sporteenheid, om met haar te kunnen gaan zwemmen in het Sportfondsenbad. Zij is heel openhartig, alsof wij al verkering met elkaar hebben, en ze maakt me soms verlegen als ze zegt dat ze nu menstrueert, en niet kan zwemmen. Dan loopt ze langs de kant van het bad alsof ze mij in de gaten moet houden. Ook anderen zwemmen in het Sportfondsenbad aan de Polderweg. Theo Thijssen is er vaak, een reus van een kerel met de snor van een zeehond, die ik in stilte bewonder omdat hij schrijver is. Zijn boek *Het*

taaie ongerief heb ik als feuilleton gelezen in *Het Volk*, en elk hoofdstuk heeft mij herinnerd aan mijn schooljeugd, met kleren waar ik mij voor schaamde.

Het geschreeuw in het zwembad wekt de indruk alsof kinderen hun blijdschap uitjubelen bij het verlaten van de school. Het lawaai weergalmt naar alle kanten, opgesloten als het is tussen het wateroppervlak en de glazen muren van de verwarmde ruimte. Een jongen duwt een meisje in het water, dat gilt alsof zij geslacht wordt, een ander springt met een sierlijke zwaai van de hoge duikplank en komt met een klap op zijn buik terecht.

De badmeester heeft een gedeelte van het diepe afgeschermd om de leden van de Rode Sporteenheid reddend zwemmen te leren. Je moet, terwijl je op je rug zwemt, het vermeende slachtoffer ook al op de rug boven je meetrekken, door het hoofd achterover te duwen, je handen onder de kin van de drenkeling te plaatsen, en als een kikker breeduit je benen uitslaan.

En nu laat Rietje zich in het water vallen en roept mij na dat ik haar moet redden.

Blij verrast spring ik haar na, zwem naar haar toe. Rietje heeft zich al bereidwillig op haar rug gedraaid zodat het mij weinig moeite kost haar boven mij te krijgen, met beide handen haar kin te vatten en haar voort te trekken.

Ik maak mijn buik hol om haar billen niet tegen mij aan te voelen, dan zou ze wonder wat van me denken. Ik zak weg en moet mijn lichaam wel strekken om haar te kunnen redden.

Bij elke trapbeweging botst nu mijn onderlichaam tegen het hare. Zij zal wel begrijpen dat het niet anders kan, en gelukkig bevindt het koude water zich tussen ons in.

Tot mijn ontzetting krijg ik een stijve. Opnieuw poog ik mijn buik in te trekken, opdat zij de aanraking niet zal voelen.

Ineens word ik overspoeld door mijn lust en zwem als een bezetene om weer bij zinnen te komen. Maar bij elke beweging voel ik haar billen tegen mij aan, totdat een zaligzoete huivering door mijn leden trekt, die mij mijn zelfbeheersing doet verliezen, en het scheelt slechts een haartje of Rietje moet mij redden.

In verwarring zwemmen wij beiden afzonderlijk naar de kant. En nu we op het droge staan, vraagt Rietje met grote ogen: 'Wat mankeerde jou?'

Zonder antwoord te geven hol ik naar het badhokje, kleed mij nat aan en haast mij naar buiten, in de koele avondlucht.

Maar Rietje durf ik niet meer onder ogen te komen. Wij hebben een afspraak voor zaterdagavond, en ik laat mij niet zien, voel me een gemeen mens, omdat ik mijn woord niet nakom, terwijl zij op me staat te wachten.

En ook Spanje gaat niet door. Er is een partijresolutie aangenomen waarin het jonge partijgenoten wordt verboden ernaartoe te gaan om te vechten. Anders zou de partij leeglopen, en de P.O.U.M. heeft soldaten genoeg. Ik ben er blij om en ik vind het rotzig. Zo is het altijd met mij.

HENK SNEEVLIET

Henk Sneevliet is voor de Vierde Internationale, en daarom ben ik met hem meegegaan door alle partij-conflicten heen, zelfs nadat onze oude leiders uit de osp de kuierlatten hebben genomen. Waarom?

Het stalinisme is het stalinisme gebleven, en nog erger: het handhaaft zich nu door terreur en laster, in de Sovjet-Unie, in Spanje tegen de poum. En de sociaal-democratie? Het zijn ongetwijfeld bekwame regenten, maar ze zijn volstrekt blind voor de catastrofe die op ons afkomt. Ze deugen voor het rustige werk van alle dag, niet voor stormtij.

Ik heb oom Henk, zoals Sneevliet wordt genoemd, nu ook van nabij leren kennen. Op een bijeenkomst van de jeugd, waar hij voor ons heeft gesproken, is hij na afloop naar me toe gekomen om me te polsen. Wat ik deed. Op een deurwaarderskantoor? Hij scheen het niet erg te vinden. Wel had hij er moeite mee dat ik joods ben. 'Als je maar kleurecht bent', houdt hij me voor, 'Jacques de Kadt en Sal Tas zijn er ook vandoor gegaan.'

Zijn opmerking verwacht me, maar verbijstert me ook. Die man is gek, was mijn eerste reactie, en ik spreek erover met Willy, mijn vriend. Hij is al jaren werkloos, en het is hem aan te zien. Zijn vlashaar is onverzorgd, en zijn lichtblauwe ogen kijken verwijtend de wereld in. Toch gaat hij elke dag naar het partijbureau in de Helmersstraat om daar te werken. Dagelijks ook ontmoet hij oom Henk die als nas-voorzitter op het nas-kantoor in de Brederostraat, erachter, werkt.

Willy bestrijdt mijn kritiek, wijst me erop dat oom Henk zelf met een joodse vrouw getrouwd is geweest en een dochter bij haar heeft, dat hij bevriend is met Leo Trotski, die hij de granieten jood noemt, en een groot bewonderaar is van Rosa Luxemburg. Elke gedachte aan antisemitisme is te dwaas om los te lopen, houdt hij me voor.

‘Koop er wat voor’, antwoord ik scherp.

‘Je moet het niet zo zwaar nemen’, reageert Wil. ‘Wees blij dat hij contact met je zocht, dat hij je de moeite waard vindt. In dat opzicht wijkt hij af van alle osp-leiders die ik heb gekend. Dacht je dat ik bestond voor Piet Schmidt, of voor Jacques de Kadt? Ze zagen me eenvoudig niet, ik was alleen maar nuttig om stencils af te draaien of om boodschappen te doen. Maar de tweede keer dat ik een bericht naar oom Henk moest brengen, naar zijn kamer op het nas-kantoor, wist hij al wie ik was. Als mijn moeder ziek was, informeerde hij naar haar als naar een oude bekende. Tegenover jou heeft hij zijn belangstelling op een wat onhandige manier laten blijken, maar dat is ook typisch voor hem, want hij is een vreselijk onhandige man.’

Ik zwijg want ik zie niet in wat onhandigheid ermee te maken heeft. Zelf ben ik ook onhandig, beweert iedereen thuis bij hoog en bij laag, maar dat is toch geen reden om verschil te maken tussen joden en niet-joden.

Ik kan Willy niet overtuigen. ‘Je staat veel te negatief tegenover oom Henk’, houdt hij vol. ‘Zijn pathetiek irriteert je, dat heb ik allang gemerkt, en soms ben je onredelijk tegenover hem. Je hebt geen idee van het verleden van die man. Op het partijbureau ben ik al heel wat van hem te weten gekomen. Je vindt het gek dat hij zich bij een kleine vakbeweging als het nas heeft aangesloten, maar weet je dat hij vroeger voorzitter van de

bij het NVV aangesloten spoorwegvakbond is geweest? Hij kon zich er niet handhaven, omdat hij opkwam voor solidariteit met stakende spoorwegmannen en zeelieden in het buitenland, wat hier niet werd geduld. Gelukkig maar, want toen is hij naar Indië vertrokken, heeft er de socialistische beweging opgericht, en is zelfs de voorman geworden van de koloniale revolutie. Internationaal. Op dat gebied heeft hij geen evenknie, en is een waarachtig pionier, een historische figuur. Niemand beseft het, en hij moet daar zeker onder gebukt gaan. Ken je het gedicht van Baudelaire over de albatros, die, als hij na een vlucht boven de ruime zee wil uitrusten op het dek van een schip, over zijn eigen geweldige vleugels struikelt, en door kortzichtige matrozen wordt gepest? Zo zie ik oom Henk altijd, voort-sukkelend op het scheepsdek Nederland. De man is te groot voor Nederland, snap je dat niet? Als ik er met anderen over spreek vinden ze me belachelijk, maar jij hebt toch meer in je kop dan alleen maar snot?

De woordenstroom maakt me verlegen, maar overtuigt me niet helemaal. Want steeds zie ik de man voor me, die op een vergadering in het Concertgebouw, in Handwerkersvriendenkring of waar ook, staat te donderen als een pastoor op de kansel. Ik wijs Willy daarop, en hij moet smakelijk lachen. 'Weet je', antwoordt hij, 'dat Henk Sneevliet altijd volkomen zichzelf blijft? Als hij op het partijkantoor een artikel dicteert aan zijn secretaresse, galmt zijn stem door het hele gebouw, alsof hij een massavergadering toespreekt. Dat is echt bij hem. Wat jij vergeet, en wat zovelen vergeten, is dat hij in het Verre Oosten, in Indië, in China, kennis heeft gemaakt met enorme mensenmassa's, waar wij hier geen idee van hebben, mensen die bezig zijn te ontwaaken uit eeuwenlange slavernij, en als een lavastroom de

vlakten gaan vullen. Met oergeweld, niet meer te stuiten. Dat ziet hij voortdurend voor zich, dat heeft zijn persoonlijkheid gevormd. Bij hem hoeft je niet bang te zijn dat hij de revolutie in de steek laat omdat iedereen vindt dat we het in Nederland zo goed hebben, en je als een fantast beschouwt omdat je revolutionair bent. Oom Henk lacht om de kleinheid van de verhoudingen in dit landje, om de kleinheid van de opvattingen van de officiële arbeidersleiders hier. Hij voelt zich gedreven door de kracht van de geschiedenis.'

'Grote woorden', onderbreek ik Willy, want ik laat mij toch niet overtuigen.

'Hoor nu eens', zegt Willy driftig, 'ik ken je langer dan vandaag, anders zou ik zeggen dat je de eerste de beste klootzak bent. Om zich hier te kunnen handhaven heeft oom Henk zich wel moeten opsluiten in een kleine vakbond als het NAS, waar anders kon hij terecht? Als journalist bij een krant? Welke krant? Waar moet hij van leven? Een burgerlijk bestaantje opbouwen, hij die als revolutionair over de hele wereld heeft gedwaald?'

Toch kan Willy me niet helemaal ongelijk geven. In sommige opzichten is oom Henk een opportunist, erkent hij. Maar wat voor capriolen hij ook mag maken, als revolutionair komt hij altijd op zijn pootjes terecht. Eenvoudig omdat niemand hem zijn bezieling kan afnemen. Hij weet hoe de maatschappij in elkaar zit. Hij weet dat een bezittende minderheid de grote meerderheid van niet-bezitters uitbuit, in welke vorm dat ook gebeurt: onder democratische verhoudingen of onder het fascisme. Daar zal hij zich nooit bij neerleggen. Weet je wat er gebeurde toen hij in Indië aankwam? Een koetsier wilde een Javaan slaan met een zweep. Oom Henk heeft die blanke de zweep uit de handen

gerukt, en hem aan de Javaan gegeven. Dat heeft de oude Indische socialist Koster verteld, die hem op Java heeft gekend. Oom Henk laat zich te veel door zijn emoties leiden. Soms kost het hem bijna zijn nek, maar hij herstelt zich altijd.

‘En toch geef ik de voorkeur aan Trotski’, antwoord ik koppig. ‘Je moet eens lezen wat hij heeft geschreven over de opkomst van het fascisme in Duitsland. Het is van een scherpzinnigheid, die door niemand geëvenaard is.’

Daarom irriteert het mij, dat Henk Sneevliet tegenwoordig over de ‘gebedsformules van Leo Dawidowitsj’ spreekt als hij het over de opvattingen van Leo Trotski heeft. Want ze hebben meningsverschillen over de Spaanse revolutie, en over de РОУМ, die geen duidelijke revolutionaire oriëntering heeft.

Ik heb er wel eens iets van gezegd, nu ik namens de LJG in het hoofdbestuur van de RSAP zit, maar Sneevliet kan geen tegenspraak dulden. Hij wordt duivels als je anders denkt dan hij, daarom is iedereen bang voor hem.

Ik ook een beetje.

BEP

Als ik op het kloppen de bovendeur opendoe, staat Bep er, een tas onder haar arm. In het licht van de gang vallen vooral haar ogen op, groot en helder, doorschijnend blauw als van Delfts porselein.

‘Wat kom jij doen?’ vraag ik verrast.

‘Je halen voor de colportage’, antwoordt zij, ‘ik ben naar Zuid gestuurd omdat daar zo weinig leden wonen, jouw adres heb ik opgekrepen.’

‘Ik moet nog eten.’

‘Dan wacht ik wel even.’

Haar op de gang laten staan? Dat is te gek, maar haar binnenlaten betekent dat zij zou zien hoe armoezig het er bij ons uitziet. Ik aarzel, tot moeder naar ons toekomt en verbaasd vraagt: ‘Waarom laat je het meisje buiten staan?’

‘Dit is Bep van de revolutionaire jeugd’, zeg ik tegen moeder.

‘Ik heb je nooit eerder gezien. Neem me niet kwalijk, ik heb natte handen’, antwoordt ze en biedt haar elleboog aan.

‘Dat klopt, zij woont in West’, onderbreek ik, ‘zorgt u liever voor het eten, ik moet zo weg.’

Wij colportereren trap-op, trap-af. Als Bep er niet bij was geweest, had ik de bovenste verdiepingen overgeslagen. Zal ik haar vertellen dat wij naar de mening van moeder de colportage moeten overlaten aan werkloze partijgenoten en ze er wat geld voor geven? Zulke gekke opvattingen heeft ze, soms geef ik er geeneens antwoord op.

Als we na een uur afrekenen, heeft Bep zeven kranten verkocht, ik negen; ik heb een stuiver extra gekregen. Laat is het niet, half tien, ik kan best een stuk met haar mee lopen.

Op de Ceintuurbaan spreekt geen van beiden een woord, tot ik aarzelend zeg: 'Wessel is wel aardig hè?'

'Hoe kom je daar zo op?' vraagt Bep verbaasd.

'Ik dacht dat jullie verkering hadden.'

'Wat een onzin. Heeft hij je dat verteld? Ik heb verkering gehad met Geert. Hij noemt zich anarchist, maar hij is een klaploper. Hij woont bij zijn zuster in, die hem helemaal in de kost heeft. Hijzelf werkt niet. "Ik laat me niet door een baas uitbuiten", beweerde hij. Dan zei ik tegen hem: "Maar je zwager mag wel elke ochtend naar de fabriek. Als je van hem leeft, is dat dan geen uitbuiting?" Als ik daarmee kwam werd hij vreselijk sarcastisch, vond me een zigen trut, een zondagschooljuffrouw, die niet wist wat er in de wereld te koop was. Om me te straffen ging hij dan met andere meisjes op stap, met ze naar bed ook, wat me vreselijk verdrietig maakte. Hij lachte me erom uit, zei dat ik een kleinburger was, verpest door de burgerlijke moraal. Toen heb ik met hem gebroken.'

Plotseling zwijgt ze, kijkt mij ontsteld aan: 'Je moet niet denken dat ik zo veel van politiek weet. Dat is niet zo. Als ik ga colporteren, dan is het omdat ik mee wil doen. Vervelend vind ik het wel, maar die dingen moeten nu eenmaal ook gebeuren. Ik werk op een atelier, met een vriendin uit de jeugdbeweging. Daar ondervind je wat onderdrukking betekent, hoe je op elkaar bent aangewezen, dat je er alleen gezamenlijk uit kan komen.'

'Weet je', zeg ik, en zwijg een ogenblik. 'Weet je dat wij thuis joden zijn?'

Verbaasd kijkt Bep mij aan.

‘Wat kan mij dat in godsnaam schelen? Op de lagere school had ik een vriendinnetje. Die was ook joods’, vertelt ze. ‘Wat maakt het voor verschil? Ik kon het niet eens zien. Geloof jij dan in rassen?’

‘Ik niet, nee.’

‘Er zijn toch alleen goeie en slechte mensen, wat je ook bent? Neem jouw moeder bij de kop. Ik heb nog nooit eerder in mijn leven een zo goed mensje ontmoet.’

Verbaasd kijk ik Bep aan. Meent ze wat ze zegt? Daar heb ik nooit eerder aan gedacht. Ze moest weten dat ze Maurits voortrekt. Dan moet ik haar ook vertellen dat moeder niet altijd de enige vrouw in ons gezin is geweest, dat Saartje is gestorven, dat ze helemaal van streek is geraakt, dat ze nergens meer om geeft, niet om haar kleren, niet om haar uiterlijk, dat het voor ons net zo goed verschrikkelijk is, dat we misschien daarom ook tegen haar schreeuwen. Van de warmte van vroeger is niets overgebleven. Ik huiver.

‘Wat ril je?’ vraagt Bep bezorgd.

‘Ach niets’, antwoord ik.

‘Waarom wil je het niet zeggen?’

‘Weet ik niet.’

‘Was het omdat ik over je moeder sprak?’

‘Nee.’

‘Ik wil haar best wel eens komen helpen.’

Haar woorden geven me een schok. Stel je voor dat ze werkelijk zou zien hoe het bij ons thuis is. De voden op mijn bed die als deken dienst doen. De...

‘Heb je gezien dat de bodem van de kolenbak stuk is?’

‘Wat gaat jou dat aan?’ vraag ik scherp.

‘Ik wil me er ook niet mee bemoeien’, antwoordt

Bep verschrikt, 'het is alleen voor je moeder, maar kolengruis om de kachel is toch niet nodig?'

'Dat hoef je mij niet te vertellen. Maurits en ik hebben moeder voor haar verjaardag een stofzuiger gegeven.'

Bep zwijgt een ogenblik, en vervolgt aarzelend: 'Ik dacht...'

'We hebben hem ook niet meer', antwoord ik haastig. 'We hadden hem op een veiling gekocht, dat was niet zo veel geld. Maar hij blies in plaats van te zuigen.'

Bep schiet in de lach.

'Wat nu?' vraagt zij.

'Dat rotding hebben we natuurlijk niet gehouden. Gelukkig hebben we het op de veiling weer kunnen verkopen.'

Al enige tijd komt Bep mij 's avonds ophalen, zo maar, of ik meega naar de bioscoop, over geld moet ik niet zeuren, zij kan het gerust wel voor ons tweetjes betalen. En als ik dat niet wil, nou, dan komt het later wel. Moeder is gek op haar en klampt zich aan haar vast.

Elke keer als wij aanstalten maken om te vertrekken, komt ze met een nieuw verhaal. Zij ratelt aan een stuk door.

'Hou nou een keer op', roep ik wanhopig. Ik sta op, pak Bep bij haar arm, trek haar mee naar de gang. Hoevel zij zich losrukt, doet zij toch haar mantel aan.

Haastig loopt ze voor mij uit, zodat ik moet proberen haar in te halen, maar als ik naast haar loop, rent ze weer weg. 'Luister nou', smeek ik, 'begrijp nou...'

Plotseling blijft Bep staan.

'Het is verschrikkelijk zoals jullie je moeder afsnauwen', zegt ze verontwaardigd. 'Je zult wel denken: wat gaat het haar aan. Misschien had ik ook niets moeten

zeggen, maar als ik mijn mond moet houden kom ik ook niet meer bij je aan huis.'

Ik houd mijn adem in.

'Je moeder bestaat voor jullie eenvoudig niet. Ze is goed genoeg om te sloven. Voor de rest zien jullie haar niet eens. Als ze haar mening probeert te zeggen, wordt er eenvoudig niet naar haar geluisterd. Het moet een marteling voor dat mensje zijn. Je vader speelt de baas over haar, en Maurits en jij net zo goed. Als jij zo tegenover vrouwen staat, ongelukkig degeen die met je trouwt.'

Bep zegt het zo scherp, zo onverbloemd, dat ik me plotseling ontmaskerd voel, en moedeloos, want soms fantaseer ik dat ik met haar verkering zou krijgen. Daar is duidelijk geen kans op.

'Dan ga ik naar huis', zeg ik hees, wil me omdraaien.

'Nu loop je weg, hè?' verwijt Bep me, 'als de waarheid gezegd wordt... ach...'

Zij houdt haar handen voor haar ogen, als weet zij zich geen raad. Ik zou haar best even willen aanraken. Wij zijn toch niet met moedwil zo tegen moeder, wil ik zeggen, maar niets durf ik meer, sta erbij als een verlegen jongen.

'Jij lijkt vreselijk veel op je vader', zegt Bep in zichzelf. 'Misschien is het wel waar, dat je moeder jou achterstelt bij Maurits, maar toch houdt ze erg veel van je, dat weet ik zeker uit alles wat ze over je vertelt. Je was zo'n knappe baby, met prachtig haar en koolzwarte ogen, net als mijn man—zegt ze altijd—net als mijn man. Dat de dokter na de bevalling voorspelde dat jij een Hercules zou worden, heeft ze wel drie keer verteld.'

'Die gekke praatjes', mopper ik geërgerd.

'Jullie durven jullie warme gevoelens voor elkaar niet eens meer te laten blijken. Het zal wel ergens door

komen. Bij alle narigheid die jullie mee hebben gemaakt moet een mens haast de moed opgeven. En de vrouw, die het meest geleden heeft, wordt opgeofferd.

En weer ontmoet ik Bep, en weer, en weer, terwijl zij moeder gaat helpen om wat orde te brengen thuis. Steeds komt zij erop terug:

‘Je moeder is zo’n dom mens, hè, maar zelf heb je me eens verteld dat ze de knapste van de klas moet zijn geweest. Als ze dom is, hebben jullie dit van haar gemaakt. Hoe sterk ze ook van binnen is. Want als kleuter heeft ze ruim een jaar in het ziekenhuis gelegen omdat ze blind was. En halfblind is ze gebleven, voor de rest van haar leven. Jullie weten niet eens hoe ze is, wat ze denkt, hoe ze haar eigen leven leidt. Ze luistert naar alle radio-uitzendingen als jullie niet thuis zijn, om te leren hoe zij gezond kan koken, zonder vitaminen te vermorsen. Met haar benen bloot zit ze op de veranda in de zon aardappelen te schillen, bang als ze is dat haar reumatiek erger zal worden, waardoor ze zelfs niet meer zou kunnen sloven. Lach maar als ik je dit vertel, voor jou is ze niets anders dan dat gek geklede mens, voor wie je je moet schamen. Je hebt er geen idee van hoe ze heeft geleden sinds je zusje is gestorven. Daar had ze tenminste aanspraak aan, die hield werkelijk van haar. Zij weet nu nog dat, bij het twaalfeneenhalfjarig huwelijk van je vader en moeder, je zusje alles organiseerde, een plateel vaasje kocht, bloemen, de hele rataplan, ofschoon het een meisje was van nog geen elf jaar. Sinds haar dood is je moeder een eenling geworden in jullie gezin, leeft ze teruggetrokken in zichzelf. Met haar eigen gedachtenwereld die voor jullie ontoegankelijk is, probeert ze soms raad te geven, waar dan niet naar wordt geluisterd, al is die nog zo

verstandig. Jij zelf hebt me verteld dat ze ertegen was dat je naar kantoor ging. Je moest op een bibliotheek werken, vond ze, omdat je zo van lezen houdt, van lezen en van boeken. Dom mens, hè?

Bep heeft een kleur gekregen van opwinding, en haar ogen vonken. Dat heb ik nog nooit beleefd, dat een meisje zo scherp de waarheid zei. Zou het komen omdat ze de dochter van Mien Sneevliet is, de vrouw van oom Henk? Dat is juist de reden waarom het zo moeilijk is. Met haar verkering krijgen betekent dat ik de schoonzoon van Henk Sneevliet word. Een beruchte revolutionair. Een lid van de Tweede Kamer. Maar ze mag niet zo slecht van me denken.

‘Luister nou eens’, smeed ik, ‘je moet ook de andere kant zien.’

‘Wat is de andere kant? Een man en een vrouw houden van elkaar, ze bouwen samen een gezin op, er worden kinderen geboren, en dan zie je dit gebeuren. Als het bij ons...’

Bep zwijgt plotseling, en bloost.

‘Bij ons? Bedoel je jij en ik?’ vraag ik aarzelend.

‘Ja’, knikt ze, ‘je moest weten hoeveel ik van je hou, maar als ik zie...’

‘Bij ons zou zoiets niet gebeuren’, onderbreek ik haar. ‘Als ik je er mijn hand, mijn erewoord op geef?’

‘Al die uiterlijke dingen. Een hand erop. Een erewoord, wat koop je voor die grote woorden?’

Ik weet het niet meer, waarachtig, ik weet het niet meer.

Bep kijkt me ernstig aan. ‘Geef me er een zoen op. Daar geloof ik tenminste in. Nee, niet op mijn wang, op mijn mond, dan zijn we één. Toe nou, je moet ook niet bang voor me zijn’, en snikkend legt Bep haar hoofd op mijn schouder.

OPSLAG

Juffrouw Annie is een kleine vrouw, met een scherpe neus en groene ogen. Zij heeft het diploma kandidaat-deurwaarder. Haar eeuwige grief is, dat zij als vrouw geen deurwaarder kan worden. Het maakt haar kwaadaardig. Daarom bemoeit zij zich met alles en iedereen, en probeert haar wil door te drijven met de baas als haar instrument, zoals andere vrouwen hun man manipuleren. Het is hun wraak op een wereld die geregeerd wordt door mannen.

Sinds lang weet ik, dat het een gruwel is, op een klein kantoor om opslag te vragen. Bij een groot bedrijf is er een speciaal budget voor het personeel, waar voor een enkeling altijd speelruimte in zit. Dat heb ik in de vakbondsjeugd begrepen, waar collega's die bij een bank of een assurantiebedrijf werken er niets van snappen dat ik zoveel moeite heb om wat meer salaris te krijgen. Maar bij de deurwaarder is het zo, dat met elke rijksdaalder die hij jou geeft, twee gulden vijftig uit zijn eigen portemonnee verdwijnt. Het is een ijzeren wet, en alleen wie aan de andere kant, aan de kant van de baas staat, kan er zich aan onttrekken. Ten koste van het gewone personeel.

Nu weer zit juffrouw Annie naast de baas, omdat ik hem om opslag kom vragen. Ik heb met trillende knieën mijn repertoire ingestudeerd, en richt me uitsluitend tot de deurwaarder zelf, om niet met haar in discussie te komen.

Punt één: ik heb sinds enkele maanden verkering. Bep heeft er bij me op aangedrongen om meer loon te

vragen, want anders kunnen we nooit trouwen. Ze vindt het trouwens belachelijk, dat vader mij maar tien procent van mijn salaris als zakgeld laat houden, en meent dat ik hem ook om meer geld moet vragen. Dat durf ik niet. En dat doe ik ook niet, want vader heeft mijn kostgeld hard nodig om de stansmachine te kunnen afbetalen. Daar heeft Bep geen begrip van. Zij weet niet hoe wij allemaal gesappeld hebben om vader er weer bovenop te helpen.

Dat hang ik de baas niet aan zijn neus, maar wel vertel ik hem onze plannen. 'Je bent nog geen tweeëntwintig', onderbreekt hij mijn pleidooi. 'Het is onverstandig, zo jong te trouwen.' Zelf is hij getrouwd toen hij eenentwintig jaar was. Dat weet ik van de boekhouder die nog bij zijn vader heeft gewerkt.

Punt twee: er valt niets op mijn werk aan te merken; toch heb ik al een jaar geen opslag gehad. 'Je bent wel erg zeker van jezelf', vindt juffrouw Annie. 'Denk eens diep na. Wat heb je met die brief gedaan, die je voordat je met vakantie ging bij mr. Caransa had zullen bezorgen? Herinner je je dat nog?'

Ik schrik. 'Maar er zijn toch geen ongelukken gebeurd', zeg ik op groot lef.

'Dat moest er nog bijkomen', antwoordt juffrouw Annie, 'behalve een vertraging van maanden.'

Haastig richt ik me weer tot de baas, en wijs hem erop dat ik ijverig met mijn avondstudie ben doorgegaan. Voor handelskennis had ik zelfs een tien op mijn diploma, voor stenografie een negen. Heb nu ook diploma Duits gehaald.

'Je kent toch zo goed Duits', zegt juffrouw Annie onnozels, 'vertaal dan eens het woord Gerichtsvollzieher.'

'Deurwaarder', antwoord ik, maar zij interrumpeert:

‘Nee, letterlijk.’

‘De voltrekker van het gerecht.’

‘Precies. Daar mag je wel eens aan denken. Deurwaarder Wageman heeft verteld dat hij je met een fascistisch blaadje heeft zien colporteren.’

Ik stotter: ‘Dat is een leugen, en dat weet jij net zo goed.’

‘Ten eerste heb ik niet met je geknikkerd en hoef je geen jij tegen me te zeggen’, bijt juffrouw Annie mij toe. ‘En ik weet ook wel dat je geen fascist bent. Maar hoe weet deurwaarder Wageman dat, als hij je met je opstandige krantje ziet venten? Je mag wel voorzichtig zijn met die beweging van jou. Waar rook is is vuur. In Moskou hebben jouw vrienden immers bekend met Hitler te hebben samengespannen.’

‘Leugenaar’, schreeuw ik haar toe, ‘iedereen weet dat het smeerlapperij is en nu kom jij met die praatjes.’

De deurwaarder heeft tijdens het gesprek met juffrouw Annie gezwegen, maar nu zegt hij driftig dat ik mijn plaats moet kennen. ‘Denk jij misschien dat jij hier de baas bent?’

‘Gelooft u dan wat ze zegt?’ vraag ik smekend. ‘Natuurlijk niet’, wuift hij weg, ‘anders zou ik je geen dag langer houden, maar erg prettig is het niet voor me dat je met de wereldrevolutie te koop loopt.’

‘Dat is mijn zaak’, antwoord ik kortaf.

‘Zo jongeman, dat is jouw zaak. We zullen wel eens zien wie hier de baas is.’

KINDERDIEF

Lodewijk en ik staan klaar om naar huis te gaan. We zijn nog met zijn tweetjes op kantoor, het is laat geworden voor de zaterdagmiddag. Er wordt aangebeld. Even schrik ik, als altijd, omdat ik, als jongste, moet opendoen. Mr. Caransa vraagt naar meneer.

‘Hij is er niet’, antwoord ik.

Er is grote haast bij. De advocaat wil wachten tot ik hem gevonden heb, waar dan ook. Er mag nu geen kink meer in de kabel komen, anders neemt hij er geen genoeg meer mee.

Aarzelend loop ik door de binnentrap naar de huiskamer boven. Luister aan de deur. Klop aan. Er is niemand in het hele huis. Lodewijk beweert van wel. ‘Meneer gaat tegenwoordig met juffrouw Annie naar bed als mevrouw naar haar broer in Groningen is.’ Dat liegt hij. Vast en zeker. Dat doet meneer niet. Mevrouw is veel te aardig. Ik ben haar lievelingetje, beweert Lodewijk want ik krijg altijd chocola, maar ze is voor iedereen aardig. Ze zou het toch zeker merken. Aan het bed.

Ik kan wel even doorlopen. Het kan niet waar zijn.

‘Meneer’, schreeuw ik omhoog langs de trap naar de tweede verdieping.

Het blijft stil.

‘Meneer...’

Weer loop ik een trap op. Ik klop, duw aan de deurknop, val naar binnen, zie een leeg bed en ren naar beneden. In de armen van de baas, die net binnengekomen is en al klaar staat om met mr. Caransa naar de

president van de rechtbank te gaan, voor een kort geding.

Op de Vijzelgracht parkeert meneer zijn auto. Met zijn korte benen dribbelt hij voor ons uit, slaat rechtsaf de Nieuwe Looiersstraat in, kijkt in zijn papieren. 'Hier moet het toch zijn', mompelt hij, en blijft staan voor een vierkant, zwart geteerd bakstenen huis vlak bij de hoek. Buitenom loopt een groene houten trap naar boven, tot aan de eerste verdieping. Tien treden, een platje, een donkergroene deur. Tweehoog belt de baas.

In het duistere portaal brengt hij het lint met penning zichtbaar om zijn hals en gaat onmiddellijk naar boven. Lodewijk en ik stommelen achter hem aan op de onverlichte trap, waarvan de treden door de jaren zijn uitgehold, komen op een tweede portaaltje en zoeken, met de voeten tastend, de weg verder omhoog.

Er brandt licht op de tweede verdieping, en een bleke, magere vrouw staat in de deur.

Zij is niet onknap, misschien dertig jaar. Haar springerig, kortgeknipt haar is slordig gekamd. Haar lippen onzorgvuldig aangetipt, maken haar mondhoecken te breed. Maar zij heeft mooie, donkere, droeve ogen, groot en vochtig, en een warme, diepe stem.

'Komt u binnen, heren.'

Haastig sluit zij de deur achter ons. De kamer is groot, bijna een zaaltje, misschien door de onvoldoende meubilering en de lage balkenzoldering. Licht valt door twee ramen naar binnen, schijnt op een langwerpige tafel. Er zit een jongetje, niet ouder dan acht jaar. Hij heeft zijn zondagse kleren aan, en kijkt naar ons met de grote verbaasde ogen van zijn moeder, uit een even bleek gezichtje. Voor hem staat een groot bord pap, waarin hij gedachteloos met zijn lepel roert.

'Eet jij maar door hoor jongen', zegt meneer geruststellend, en richt zich weer tot de vrouw.

‘Dit is toch uw zoontje?’

‘Ja’, antwoordt zij.

‘Corrie heet je, hè?’ vraagt hij vriendelijk aan het kind, dat haastig knikt.

‘En u bent...’ De baas leest voor uit het vonnis, ... zoontje werd aan de vader toegewezen en moet door de moeder aan hem worden afgestaan.

‘Ik begrijp wel dat het verdrietig voor u is, maar ik moet uw zoontje meenemen, in opdracht van uw vroegere man.’

‘U krijgt hem niet’, antwoordt de vrouw bitter.

‘Het zal wel moeten. De rechter heeft het zo beslist. Als u niet meewerkt moet ik geweld gebruiken. U moet verstandig zijn.’

‘Dat bèn ik. Daarom blijft hij bij me.’

De baas geeft mij een wenk bij het jongetje te gaan staan, maar de moeder loopt er ook naar toe, en de deurwaarder volgt haar.

‘Nee’, gilt ze, ‘mijn man deugt niet.’

Angstig kijkt het jongetje voor zich uit.

‘In de stukken staat dat u een inktpot naar zijn hoofd hebt gegooid.’

‘Hij wou me gebruiken’, snikt de vrouw.

Weer wenkt meneer, dat ik het jongetje mee naar buiten moet nemen. Op de trap kan ik hem geen hand geven, til hem op, en hij hangt als een loden gewicht om mijn nek zodat ik bijna stik.

Buiten zet ik hem neer.

‘Ik wil niet naar papa’, zegt hij zacht, en herhaalt het automatisch.

‘Waarom dan niet?’ vraag ik, ‘papa is toch ook lief?’

‘Hij slaat me altijd.’

We staan zwijgend bij elkaar. Wat ben je lang tegenover zo’n jongetje, denk ik, twee hoofden groter.

Dan wil hij zich losrukken, trapt tegen mijn scheen-
been tot de tranen in mijn ogen springen. Ik schud hem
door elkaar.

‘Rotjongen’, bijt ik hem toe.

Hij schijnt te kalmeren en diep na te denken.

‘Dan bent u een kinderdief’, mompelt hij verbaasd,
en het is alsof hij een ontdekking doet.

Weer staan we zwijgend naast elkaar, hand in hand.

Een ogenblik kijkt hij schuchter naar mij omhoog.

Ik houd hem niet langer vast, doch hij aarzelt zoals
een diertje eerst niet weet wat het moet doen als men
het de vrijheid geeft.

Dan rent hij weg, kijkt nog een keer om, holt steeds
verder bij mij vandaan, totdat hij uit mijn gezichtsveld
is verdwenen.

De consternatie is groot. De baas verdenkt mij ervan,
dat ik het kind aan het beslag heb onttrokken. Dan ben
ik strafbaar, en zal hij niet aarzelen er aangifte van te
doen bij de officier van justitie.

AFSCHEID VAN OPA

Mijn lippen jeuken om nee te zeggen, nee, nee en nog eens nee, als vader zegt dat ik bij opa op bezoek moet gaan in het Joodse ziekenhuis, waar hij op sterven ligt. Ik zou hem graag nog één keer zien, en ben bang tegelijk. Zou hij het weten? Meestal is hij buiten bewustzijn, en soms is hij bijzonder helder. Dan weer ijlt hij, en heeft het over de algemene werkstaking van 1903.

Opa ziet mij niet eens als ik aan zijn bed sta, of schoon ik duidelijk vraag: 'Opa, hoort u mij? Opa, hoort u mij?' Het zweet staat op zijn voorhoofd, terwijl hij schijnt te slapen.

Incens komen Sam en zijn vrouw binnen. Eigenlijk waren ze met vakantie in de Ardennen, maar oom Izak heeft ze een telegram gestuurd, in de hoop dat ze het bijtijds zouden ontvangen.

Sam is naast het bed gaan zitten, en houdt opa's hand vast. Nú komt hij bij bewustzijn, want hij lacht tegen Sam, en aait onafgebroken over de rug van zijn hand. Alsof hij hem wil beschermen. Sam is het geluk van zijn leven. Geen van de kinderen heeft hij kunnen laten doorleren, maar Sam was de jongste, tweeëntwintig jaar jonger dan vader zelfs, en hij is onderwijzer geworden. Zou opa daar nu aan denken? Dat zijn leven toch geslaagd is, omdat Sam het zover heeft gebracht? Sam is de eerste gemengd gehuwde in de familie. Vroeger deugde je niet als je met een sjikse trouwde, maar sinds zijn huwelijk zijn die gewetensbezwaren in de familie als ether verdampt. Eigenlijk is de AJC daar wel goed in, dat er zoveel gemengde huwelijken

tussen AJC'ers worden gesloten. Voor de rest is het een organisatie van brave Hendriken. Ze zijn zelfs voor de Burgerwacht. Maar dat van die gemengde huwelijken, daar moet ik vaak aan denken. Dat is belangrijker dan al het gevolksdans en gezeur over moraal.

En nog steeds aait opa Sam over zijn hand. Hij is blij, je kan het aan zijn gezicht zien, blij dat Sam nog is gekomen, blij dat hij zijn hele leven niet voor niets heeft gesappeld, en dat de emancipatie van de joden, waar de socialistische beweging toch ook voor opkomt, in Sam levende gestalte heeft gekregen.

Vreemd dat ik mij nu verdrietig voel worden, verdrietig om het feit dat er tussen opa en oom een band bestaat waar ik buiten ben gesloten.

Zachtjes neem ik afscheid, kijk nog even om naar opa die ik misschien nooit meer zal zien. En ik mijmer dat beroepskeuze niet een willekeurige keus is in je leven, maar een zaak van een hele generatie, van een hele familie. Want alle acht kinderen van opa en opoe hebben goed kunnen leren, vader nog het beste, en toch moesten ze met hun twaalfde jaar van school, en werkte de een als sigarenmaker, de ander als naaister, als schoenmaker, als bloemensouger, en zelfs Sam heeft na de mulo eerst op kantoor gewerkt, voordat hij naar de kweekschool is gegaan.

Opa is ook heel pienter geweest, zonder dat het hem iets heeft geholpen. Op de fabriek, waar hij sigaren maakte, moest hij vertellen over de socialistische beweging, over een bock. Iedereen luisterde naar hem. En soms deden de anderen zijn werk, als hij maar bleef doorvertellen. Ik weet het van vader, maar zelf weet ik dat opa op zijn ouwedag met een sinaasappelkarretje stond om nog wat te verdienen.

En hoe zal het verder met mij gaan?

Ik heb ontslag genomen op het deurwaarderskantoor. De baas had het er toch moeilijk mee, en noemde mij een deserteur.

Bij de vakbond heb ik geprobeerd ondersteuning te krijgen. Tegen beter weten in, want alleen als je ontslagen wordt heb je daar recht op.

Richard Gonkel zat achter het loket.

Hij deed alsof hij mij niet kende, maar toen ik mijn naam noemde schrok hij en liet het opgetrokken raampje van het loket op mijn hoofd vallen, alsof het de valbijl van een guillotine was. Ik heb er een buil aan overgehouden.

Richard putte zich uit in duizend verontschuldigen, en liet mij onverrichter zake weer vertrekken.

Opa weet er allemaal niets meer van. Voor hem blijf ik de aanstaande schoonzoon van Henk Sneevliet, iets om trots op te zijn.

Intussen loop ik op de keien.

En toch ben ik blij, door alles heen ben ik blij, niet meer op het deurwaarderskantoor te werken.

Zijn al die zeven jaar, dat ik deurwaardersklerk was, dan zinloos geweest?

Ik weet nu beter dan menigeen hoe de wereld in elkaar zit, hoe gemeen de mensen tegen elkaar kunnen zijn als het hun belangen betreft.

En dat is een winstpunt, ondanks alles.

INHOUD

Beroepskeuze	7
Mijn eerste lange broek	15
Fietsplaatje	20
Deurwaardersklerk	26
Hans Doffenaar	32
Judith	35
Ontwapeningsconferentie	39
De sjaletpot	42
Op zoek	46
Scheuring	50
Ernst Teuer	53
Koerier	57
David	66
Rode Jeugd	69
Fietstocht met Maurits	75
Republikein	91
Waaghals	95
Het fusiecongres	101
Soldaat	104
Naar Londen	110
Reddend zwemmen	114
Henk Sneevliet	118
Bep	123
Opslag	130
Kinderdief	133
Afscheid van opa	137